

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

U L U S L A R A R A S I
TÜRK DÜNYASI

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF TURKISH WORLD STUDIES

ISSN: 2651-5180

YIL / YEAR: 2024

CİLT / VOLUME: 7

SAYI / NUMBER: 3

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

International Journal of Turkish World Studies

Kısa Adı: **TÜDAD**

e-ISSN: 2651-5180

Yıl: **2024** Cilt-Sayı: **7(3)**

Sahibi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Adına

Rektör

Prof. Dr. Hasan USLU

EDİTÖR KURULU

Baş Editör

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ

Türkiye

Prof. Dr. Fatih YÜCEL
Doç. Dr. Bayram POLAT
Doç. Dr. Çiğdem ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Adem YELOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN
Dr. Öğr. Üyesi Perizat YERTAYEVA

Azerbaycan

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

Özbekistan

Prof. Dr. Xojamurod JABBOROV

Yabancı Dil Editörleri

Dr. Gülşat ŞAYKENOVA
Dr. Umsunay ZHUMASHEVA
Dr. Dilrabo ABDAZIMOVA
Malika MUSSUROVA

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Mesut SÖNMEZ
Arş. Gör. Kevser AKMAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Gülmira ABDRASİLOVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Prof. Dr. Jarkınbike SÜLEYMANOVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Muhabbet KURBANOVA

(Özbekistan Millî Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Prof. Dr. Nevzat TOPAL

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Abdumurod TİLAVOV

(Ali Şir Nevai Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Doç. Dr. Elmira MEMMEDOVA –KEKEÇ

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Doç. Dr. Mutellim REHİMOV

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Doç. Dr. Sayavuş QASIMOV

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Doç. Dr. Meder SALİEV

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Perizat YERTAYEVA

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Dr. Mzisa BUSKİVADZE

(Tiflis Devlet Üniversitesi – Tiflis / GÜRCİSTAN)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Adem ÖGER

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi – Nevşehir / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ahmet BURAN

(Fırat Üniversitesi – Elazığ / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Alimcan İNAYET

(Ege Üniversitesi – İzmir / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bekir ÇINAR

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bibigül İLİYASOVNA İMANBEKOVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Bülent KARA

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Dostnazar HİMMATALİEV

(Çirçik Devlet Pedagoji Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Prof. Dr. Elman NESİROV

(Devlet İdarecilik Akademisi – Bakü / AZERBAYCAN)

Prof. Dr. Enver KAPAĞAN

(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi – Bolu / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

(Fırat Üniversitesi – Elazığ / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Erkin EMET

(Ankara Üniversitesi – Ankara / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Faruk ÇOLAK

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Fatma AÇIK

(Gazi Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Gülmira ABDRASİLOVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Prof. Dr. İrfan MORİNA

(Priştine Üniversitesi – Priştine / KOSOVA)

Prof. Dr. Hatice İÇEL

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

(Ankara Üniversitesi – Ankara / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Jabbor USAROV

(Çirçik Devlet Pedagoji Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

(Erciyes Üniversitesi – Kayseri / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mayıl ASGEROV

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Prof. Dr. Mehmet EKİZ

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Möldir ORAZALİYEVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mereke ATABAYEVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi - Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Mustafa TALAS

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Nergis BİRAY

(Pamukkale Üniversitesi – Denizli / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Nizami MAMMADOV

(AMEA Folklor Enstitüsü – Bakü / AZERBAYCAN)

Prof. Dr. Svetlana SMAGULOVA

(El Farabi Kazak Milli Üniversitesi - Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Talip YILDIRIM

(Uşak Üniversitesi – Uşak / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Yıldırım ÖZBEK

(Akdeniz Üniversitesi – Antalya / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ziya AVŞAR

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Bayram POLAT

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Lokman ZOR

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mustafa KUNDAKÇI

(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi – Bolu / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Radik GALİULLİN

(Yar allı Devlet Pedagoji Üniversitesi – Yarallı / TATARİSTAN/RUSYA)

Doç. Dr. Ramis KARABULUT

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Reyila KAŞGARLI

(İstanbul Üniversitesi – İstanbul / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Umid HODJAMKULOV

(Çirçik Devlet Pedagoji Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Doç. Dr. Taalaybek ABDİYEV

(Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi – Bişkek / KIRGIZİSTAN)

Dr. Öğr. Üyesi Nurdin USEEV

(Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi – Bişkek / KIRGIZİSTAN)

Dr. Öğr. Üyesi Zeki GÜREL

(Gazi Üniversitesi – Ankara / TÜRKİYE)

Dr. Kaliya KULALİYEVA

(Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi – Bişkek / KIRGIZİSTAN)

Dr. Natela MİRİANASHVİLİ

(GÜRCİSTAN)

Yayımcı

Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (TUDAM)

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3. Kat 51240 Merkez Yerleşke/NİĞDE

utudad@gmail.com

DİZİNLER

INDEX COPERNICUS

ASOS İndeks

İSAM

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAşTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Azerbaycan'ın Turizm Sektörünün Yeşil Ekonomi Çerçevesinde İncelenmesi

Analysis of Azerbaijan's Tourism Sector within the Framework of Green Economy

Shahin AZADALIYEV / Orhan AKOVA

155-180

Педагогик Таълим Инновацион Кластери Асосида Талабаларни Касбга Йўналтиришнинг Моҳияти

*The Essence of Students' Vocational Guidance on the Basis of The Innovative Cluster of
Pedagogical Education*

Dilrabo ABDAZIMOVA / Do'stnazar XIMMATALIYEV

181-190

Kazak ve Türk Dillerinde "Ak" ve "Kara" Renklerinin Anlamlarının Karşılaştırmalı Analizi

*Comparative Analysis of the "White" and "Black" Colours' Meanings in Kazakh and Turkish
Languages*

Gulnur TLEGENOVA

191-200

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Sesletim Eğitimi

Proccition Training in Teaching Turkish As A Foreign Language

Ahmet AKAY / Ali BAĞLAR / Abdullah USLU / Esmā SORGU / Kübra BAĞLAR

201-212

Kimlik Bunalımında Bir İzdüşüm: Cemil Meriç Bu Ülke Mi?

A Projection Turkey's Crisis for Identity: Is Cemil Meriç Bu Ülke?

Cansu KAYA

213-228

Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti'nin Uluslaşma Süreçlerindeki Dil Faaliyetlerinin Bir Analizi

*An Analysis of Language Acivities in the Nationaization Processes of the Republic of Turkey and
the State of Israel*

Yaşar AKGÜN

229-244

Talasbek Asemkulov'un "Taltüs" Adlı Romanında Deyimler

The Idioms in Talasbek Asemkulov's Novel "Taltüs"

Ziyoda ARTUKMATOVA

245-254

Bağımsızlık Dönemi Özbek Şiirinde Millî Konular

Uzbek Poetry of the Independence Period; Evaluation in Terms of National Issues

Terane HEŞİMOVA

255-270

Mahire Nağıkızı'nın Eserlerinde Sürgün ve Vatan Anlayışı

Conception of Exiling and Homeland in The Works of Mahira Nagykızı

Şefahet ALİYEV

271-282

DERLEME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

Түрік Мемлекеттік Әнұраны - Истиклал Маршына 100 Жыл

State Anthem of Turkey: 100 Years of the Istiklal March

Yergali YESBOSSYNOV / Nurzhamal KOSPAGANBETOVA

283-294

Azadaliyev, Sh., Akova, O. (2024). Azerbaycan'ın turizm sektörünün yeşil ekonomi çerçevesinde incelenmesi, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 155-180.

AZERBAIJAN'IN TURİZM SEKTÖRÜNÜN YEŞİL EKONOMİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Shahin AZADALIYEV*
Orhan AKOVA**

Öz: Küresel iklim değişikliği ve çevresel bozulmalar turizm sektörünün yeşil ekonomi perspektifinden değerlendirilmesini sektörün sürdürülebilirliği açısından önemli hale getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan turizminin yeşil ekonomi ve sürdürülebilirlik çerçevesinde analiz etmektir. Ayrıca, Azerbaycan turizm sektörünün GSYİH'ye katkısı, istihdama etkisi ve sürdürülebilir kalkınma potansiyeli incelenecektir. Çalışmada, veriler ikincil kaynaklardan literatür taraması yoluyla elde edilmiştir. Ayrıca, konu ile ilgili olarak mevcut durumu analiz etmek için SWOT analizi yapılmıştır. Yapılan literatür taraması ve SWOT analizinin sonuçlarına göre; Azerbaycan, zengin doğal kaynaklara ve turizm potansiyeline sahip olmakla birlikte yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm alanlarında altyapı, yatırım, tanıtım ve çevre bilinci eksikliği gibi zayıf yönleri bulunmaktadır. Bununla birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım, kurtarılan bölgelerin turizm potansiyelini değerlendirme, uluslararası iş birlikleri, dijitalleşme ve yeşil ekonomi uygulamalarını geliştirme fırsatları mevcuttur. Bunların yanı sıra iklim değişikliği, doğal afetler, bölgesel istikrarsızlıklar ve sürdürülebilir turizm başarısızlıklarından kaynaklanan tehditler de göz ardı edilmemelidir. Çalışmadaki analizin sonuçlarının, Azerbaycan'ın turizm sektörünün geliştirilmesi ve sürdürülebilir hale getirilmesi için politika önerilerinin oluşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: yeşil ekonomi, sürdürülebilir turizm, SWOT analizi, Azerbaycan

ANALYSIS OF AZERBAIJAN'S TOURISM SECTOR WITHIN THE FRAMEWORK OF GREEN ECONOMY

Abstract: Global climate change and environmental degradation have made the evaluation of the tourism sector from a green economy perspective important for the sustainability of the sector. The aim of this study is to analyse Azerbaijan tourism within the framework of green economy and sustainability. In addition, the contribution of Azerbaijan's tourism sector to GDP, its impact on employment and its sustainable development potential will be analysed. In the study, data were obtained from secondary sources through literature review. In addition, a SWOT analysis was conducted to analyse the current situation in relation to the subject. According to the results of the literature review and SWOT analysis, although Azerbaijan has rich natural resources and tourism potential, it has weaknesses such as lack of infrastructure, investment, promotion and environmental awareness in the fields of green economy and sustainable tourism. However, there are opportunities to invest in renewable energy resources, to evaluate the tourism potential of

* Öğrenci, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği A.B.D, Doktora Programı, shahin.azadaliyev@ogr.iu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9395-3585.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, İstanbul/Türkiye, oakova@istanbul.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7740-2938.

recovered regions, to develop international cooperation, digitalisation and green economy practices. In addition, threats from climate change, natural disasters, regional instability and sustainable tourism failures should not be ignored. The results of the analysis in the study are expected to contribute to the formulation of policy recommendations for the development and sustainability of Azerbaijan's tourism sector.

Keywords: *green economy, sustainable tourism, SWOT analysis, Azerbaijan*

Küresel iklim değişikliği, doğal kaynakların aşırı tüketimi ve çevresel bozulma gibi sorunlar, turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Bu nedenle, turizm sektörünün çevresel, ekonomik ve sosyal etkileri dikkate alınarak, sürdürülebilir bir yaklaşımla yönetilmesi kritik önem taşımaktadır. Turizm sektörü, birçok ülkenin ekonomisinde önemli bir rol oynamakta ve istihdam yaratmaktadır. Ancak, aynı zamanda doğal kaynakların tüketimi, atık üretimi ve sera gazı emisyonları gibi olumsuz çevresel etkilere de neden olmaktadır. Yeşil ekonomi, bu olumsuz etkileri en aza indirerek, turizm sektörünün sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Literatürde, yeşil turizm, ekoturizm, sürdürülebilir turizm gibi kavramlar, turizm sektörünün çevresel etkilerini anlamak için son dönemde yaygın bir şekilde araştırılmaktadır.

Literatürde yeşil ekonomiyle ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar çoğunlukla yeşil turizm uygulamaları (Zainudin ve diğerleri 2018), yeşil ekonomiye dönüşümü (Owners ve diğerleri, 2019), bölge ekonomisinin çeşitlendirilmesi ve yeşil ekonomi (Brel ve diğerleri, 2020), yeşil ekonomi bağlamında sürdürülebilir kalkınma (Han ve Li, 2021), teknolojik ilerleme ve ekolojik ekonomi (Yang ve diğerleri, 2022), yeşil turizm unsurlarının entegrasyonu ve yeşil turizmin potansiyel faydaları (Yu ve Song, 2022), turizm sektörünün yeşil ekonomiye geçişi ve yeşil stratejiler (Stoican ve diğerleri, 2022), yeşil ekonomi kavramının uygulanması (Nugroho ve diğerleri, 2023), yeşil ekonomi girişimleri (Hidayat ve diğerleri, 2023), yeşil finansın yeşil inovasyona etkisi (Ji ve diğerleri, 2023), yeşil ekonomi ve ekoturizm kavramlarının turizm alanında uygulanması (Zazilah ve Mecha, 2023) ile ilgilidir. Literatürde de görüldüğü gibi birçok araştırmacı hem nicel hem de nitel yöntemler kullanarak belirli ülkelerin veya bölgelerin çeşitli değişkenlerini de dikkate alarak turizm ve yeşil ekonomi ilişkisini araştırmıştır.

Bu çalışma, Azerbaycan'ın turizm potansiyelini, mevcut politikalarını ve yeşil ekonomiye geçiş sürecindeki zorlukları ve fırsatları ortaya koyarak, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Azerbaycan ekonomisinde turizm sektörü hızla büyümekte, gelir ve istihdam yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bununla birlikte, mevcut turizm politikaları sürdürülebilirlik ve çevresel etki konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, Azerbaycan turizminin yeşil ekonomi perspektifiyle analiz edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın turizm sektörünün yeşil ekonomi perspektifinden analiz edilmesi, ülkenin sürdürülebilir turizm politikalarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Çalışmanın temel amacı, Azerbaycan'ın mevcut turizm potansiyelini ve politikalarını analiz ederek, ülkenin yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarını geliştirmesine yönelik kapsamlı öneriler sunmaktır.

Araştırmada; literatür taraması yöntemi kullanılmış, konu ile ilgili ikincil verilerden ve akademik çalışmalardan faydalanılmıştır. Bu kapsamda, Azerbaycan'ın turizm potansiyeli, arz ve talebi, altyapısı, gelirleri ile politikaları değerlendirilecektir. Ayrıca, SWOT analizi yöntemiyle Azerbaycan turizm sektörünün güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehditleri belirlenecektir. Bu analiz, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesine yönelik önerilerin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç bölümünde, SWOT analizinden de yararlanılarak, bu çalışmada Azerbaycan'ın yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesine yönelik öneriler sunulacaktır.

1. Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Turizm

Ekonomik faaliyetlerin çevresel zararları, 1992'de kabul edilen sürdürülebilir kalkınma ilkelerine aykırıdır ve bu ilkeler, büyüme, çevre koruması ve sosyal kalkınmanın dengeli birlikteliğini hedeflemektedir (Chala & Orlovska, 2021, s. 203). Sürdürülebilir kalkınmanın üç ana bileşeni - ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi hedefleyen “yeşil ekonomi” kavramı (Galushkina & Kostetska, 2012), sürdürülebilir kalkınma ilkelerine aykırı olan durumu ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Yeşil ekonomi; yoksulluğun ortadan kaldırılması, sağlıklı yaşam, kaliteli eğitim, temiz su ve sanitasyon, alternatif enerji kaynakları, insana yakışır işler, yenilikçi altyapılar gibi 17 küresel sürdürülebilir kalkınma hedefinin 14'ünün doğrudan gerçekleştirilmesine odaklanmaktadır. Yeşil ekonomiyle doğrudan ilişkili olmayan diğer hedefler ise; cinsiyet eşitliği, eşitsizliklerin azaltılması, barış, adalet ve güçlü kurumlar gibi daha çok sosyal içerme, eşitlik, insan hakları, yönetim gibi konulara odaklanmaktadır. Bu hedeflerin yeşil ekonomi kavramıyla dolaylı bir bağlantıları olsa da doğrudan yeşil ekonomi içinde ele alınmazlar (Green Wave, 2016).

Yeşil ekonomi kavramı 1989'da “Blueprint for a Green Economy” (Yeşil Ekonomi için Plan) raporunda ortaya atılmıştır. UNEP 2008'de Yeşil Ekonomi Girişimi'ni başlatmış, yeşil ekonomiyi insan refahını ve sosyal eşitliği artırırken, çevresel riskleri azaltan ekonomi olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifadeyle yeşil ekonomi; düşük karbonlu, verimli ve temiz üretim yöntemlerini benimserken, aynı zamanda tüketim ve sonuçlar açısından da kapsayıcı bir yaklaşımdır (Loiseau vd. 2016, s. 362; UNEP, 2011).

Kapsayıcı yeşil ekonomi kavramı Rio+20 sonrası ortaya çıkmış, düşük karbonlu üretim, kapsayıcı tüketim, döngüsellik, iş birliği, uyarlanabilirlik ve karşılıklı bağımlılık ilkelerini vurgulamaktadır (Dogaru, 2021, s. 2). Yeşil büyüme stratejileri ile ekonomik faaliyetlerin olumsuz etkilerinin azaltılması, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı hedeflenmektedir. Yeşil ekonomi, endüstriyel büyümeye alternatif olarak küresel çapta çevre güvenliğini amaçlamaktadır (Albekov vd. 2018, s. 2-8).

Yeşil ekonomi, ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirlikle ilişkili bir üretim, dağıtım ve tüketim sistemi olup refahı, sosyal eşitliği artırırken çevresel riskleri, ekolojik kısıtlılıkları ve kaynak kısıtlılığını azaltmayı; düşük karbonlu, enerji verimli, biyoçeşitliliği koruyan ve sosyal açıdan kapsayıcı bir ekonomik büyüme modelini hedeflemektedir. Yeşil ekonomi, ekonomik kalkınmayı çevresel sürdürülebilirlik ve kaynak verimliliği ile uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır (Loiseau vd. 2016, s. 362; Dogaru, 2021, s. 2-3; Yordanova-Dinova-Bichurova, 2019).

Terzić (2023); yeşil ekonomiye geçişin, sürdürülebilir inovasyonu teşvik ederek, refahı artırarak ve çevresel zorlukları ele alarak sürdürülebilirliğe ulaşmada önem taşıdığını belirtmiştir.

Sürdürülebilirlik, insan kültürü ve canlılar dünyası arasındaki yıkıcı ilişkiyi istikrara kavuşturmayı hedeflemektedir. Bu iki sistem arasındaki ilişki, insanların varoluşunu ve medeniyetlerin yükselişini/çöküşünü belirler (Malheiro vd. 2020). Sürdürülebilirlik kavramı muğlaktır ve bu da araştırmaları zorlaştırmaktadır. Akademisyenlere göre sürdürülebilirlik; insan eylemlerini sosyal-çevresel standartlarla uyumlu hale getirip, sosyal-ekolojik sistemlerde insanlar ve ekosistemler arasında ilişkiler kurmaktır (Salas-Zapata-Ortiz-Muñoz, 2019, s. 153).

Turizmdeki sürdürülebilirlik; ekonomik açıdan uzun vadeli karlılığı, yeni iş yaratmayı, gelir artışını ve adil refah dağılımını; çevresel açıdan doğal kaynakların korunmasını, sosyal açıdan ise kültürel miras, yerel gelenekler ve özgünlüğün muhafazasını kapsamaktadır (Malheiro vd. 2020, s. 15546).

Yeşil ekonomi ile ilişkili diğer kavramlar: sürdürülebilir turizm, yeşil işler, yeşil büyüme, döngüsel ekonomi, yeşil altyapı, yeşil enerjidir. Sürdürülebilir turizm; turizmin olumsuz etkilerini en aza indirmeyi, kültürel mirası ve biyolojik çeşitliliği korumayı ve uzun

vadede ekolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Etkili bir yönetişim mekanizması, kurumların karar alma mekanizmasını, politika değerlendirme ve izleme süreçlerini kapsmalıdır (WTO, 2005; Bramwell-Lane, 2011, s. 413).

Yeşil işler çevreye duyarlı, kaynak verimliliğini artıran ürün/hizmetlerle ilgilidir. Yeşil ekonomi, yeşil işlerin yaratılmasını teşvik etmektedir (Renner vd. 2008).

Yeşil büyüme, sürdürülebilir bir çevre ve doğal kaynaklar çerçevesinde ekonomik gelişmeyi amaçlamaktadır. Yeşil ekonomi, yeşil büyüme modelini benimsemektedir (OECD, 2024).

Döngüsel ekonomi, kaynakların ve ürünlerin döngüsel olarak kullanımını, atıkların minimizasyonunu ve geri dönüşümü hedefleyen bir yaklaşımdır. Yeşil ekonomi, döngüsel ekonomi ilkelerini benimsemeyi amaçlamaktadır (EMF, 2024).

Yeşil altyapı, ekosistemlerin korunmasını ve iyileştirilmesini sağlayan doğal ve yapay unsurlardan oluşan bir altyapı sistemidir. Yeşil ekonomi, yeşil altyapının geliştirilmesini desteklemektedir (EC, 2024).

Yeşil enerji, yenilenebilir enerji kaynaklarından (güneş, rüzgâr, jeotermal, biyokütle, vb.) elde edilen enerjidir. Yeşil ekonomi, yeşil enerji kullanımını teşvik etmektedir (TWI, 2024). Bu kavramlar; yeşil ekonominin çevresel sürdürülebilirlik, kaynak verimliliği, ekonomik kalkınma ve sosyal refahı bir araya getirme amaçlı çeşitli yönlerini temsil etmektedir.

Yeşil turizm, turizm paydaşlarının doğaya saygılı ve çevreyi koruyan bir anlayışla hareket etmesini gerektirir. Yeşil turizm çevre bilincini artırırken gezginlere keyifli deneyimler yaşatır. Turizmden kaynaklanan CO₂ emisyonları ve iklim değişikliği, kirlilik, yenilenebilir enerji, atık yönetimi gibi çevresel kaygıları da ele alır (Chien-Hung, 2019, s. 164; Lenzen vd. 2018, s. 522; Streimikiene vd. 2021, s. 260).

Ekoturizm, yeşil turizm, kırsal/agriturizm vb. türler, çevreyi, yerel halkı ve kültürel mirası koruyacak sürdürülebilir uygulamaları amaçlamaktadır. Ekoturizm, doğal peyzajı koruyarak doğal ve kültürel çevreye katkıda bulunur ve çevresel sürdürülebilirliğe odaklanır. Ekoturizm, düşük sermaye ihtiyacı ve yeşil büyüme desteğiyle gelişmekte olan ülkelere uygun bir kalkınma modelidir (Pan vd. 2018, s. 455).

Ekoturizmin çevresel etkileri: Ekoturizmin çevresel etkilerini en aza indirmek için dikkatli bir planlama ve yönetim gereklidir. Örneğin, taşıma kapasitesi ve bölgeleme gibi faktörler göz önünde bulundurularak faaliyetlerin sınırlandırılması ve izin verilen inşaat türlerinin belirlenmesi gibi önlemler alınabilir. Ekoturizmin çevresel faydalar sağlamada önemli bir rol oynamaktadır ve doğal yaşam alanlarının korunması için finansal teşvikler sağlayabilir (Herbig-O'Hara, 1997, s. 232-236; Hussain, 2022, s. 125).

Ekoturizmin ekonomik etkileri: Ekoturizm, döviz geliri, istihdam, altyapı gelişimi ve yerel ekonomi çeşitliliği ile ekonomik faydalar sağlayabilir, ancak bu talep kaynak kapasitesini aşmadığında gerçekleşir. Doğrudan etkiler turizm harcamalarından, dolaylı etkiler yerel mal/hizmet alımlarından kaynaklanır. Yerel topluluklar turizm gelirinin tamamını almaz, bir kısmı sızıntılarla dışarı çıkar. Bu sızıntılar; ithalat, yabancı şirket kâr transferleri, yurtdışı reklam-pazarlama harcamalarıdır ve yerel ekonominin durumuna bağlı olarak değişir (Scheyvens, 1999; Hussain, 2022, s. 126).

Ekoturizmin sosyal etkileri: Ekoturizm projelerinin başarısı, yerel toplulukların katılımına bağlıdır. Fakat bu projeler genellikle ulusal düzeyden dayatılarak yerel topluluklar dışlanmaktadır. Ekoturizm, sosyal etkiler olarak kooperatiflerin kurulması, eğitim fırsatlarının artması, kültürel gururun ve korumanın artması gibi faydalar sağlamaktadır. Ekoturizm ayrıca, yerli toplulukların kültürlerinin metalaşmasına neden olmaktadır. Bazı yerli kültürlerde, geleneksel faaliyetlerden ekoturizm gibi hizmet faaliyetlerine geçiş olumsuz algılanabilir (Scheyvens, 1999; Wearing, 2001, s. 397).

Sürdürülebilir turizm, ekonomik büyümeyi desteklerken yeşil ekonomi ilkeleriyle uyumlu olarak çevresel baskıları minimize etmelidir. Yeşil dönüşüm; yenilenebilir enerji, sürdürülebilir ulaşım, yeşil binalar, yeşil altyapı, sürdürülebilir tarım ve akıllı teknolojileri kapsamalıdır. Sürdürülebilir turizmin yeşil ekonomiye geçişinde, sürdürülebilir malzeme yönetimi, döngüsel ekonomi, su-enerji-gıda bağlantıları önem arz etmektedir. Yerel toplulukların refahı, istihdam ve farkındalığın artırılması da önemlidir. Turizm sektörünün dönüşümü; uygun politikalar, yenilikçi teknolojiler ve güçlü ortaklıklarla mümkün olmaktadır. Sürdürülebilir turizm ilkelerinin benimsenmesi, sektörün yeşil ekonomiye katkısını genişletecek ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı sağlayacaktır (Pan vd. 2018). Sonuç olarak sürdürülebilir turizm, ekoturizm ve yeşil ekonomi birbirlerini tamamlayan ve destekleyen kavramlardır. Turizm sektörünün yeşil ekonomi ilkelerine göre dönüşümü; doğal kaynakların korunması, yerel kültürlerin sürdürülmesi, ekonomik faydaların adil dağıtımı ve çevresel etkilerin minimize edilmesi için gereklidir.

2. Dünyada Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Turizm Strateji ve Uygulamaları

Dünya genelinde yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm ilkelerine uygun çeşitli stratejiler ve uygulamalar hayata geçirilmektedir. Örneğin, Neredeyse Sıfır Enerjili Otel Projesi ile otellerde enerji verimliliği sağlanmaktadır. Diğer taraftan, Amerika için Sürdürülebilir Destinasyonlar Birliği (Sustainable Destinations Alliance for the Americas) ve Dubai Sürdürülebilir Turizm (Dubai Sustainable Tourism) girişimleri doğal-kültürel varlıkları korumayı ve enerji verimliliğini hedeflemekte, Bohol Adası ekoturizm yaklaşımını benimsemekte, Avrupa Birliği Çevre Etiketleri, Travelife, PAN Parks ve VISIT gibi ekotiketleme sistemleri çevre dostu ürün ve hizmetleri teşvik etmektedir. İzlanda yeşil enerji ile desteklenen bir ekonomiye sahipken, İsviçre ve Almanya yeşil teknoloji planları ve yenilenebilir enerjiye geçiş hedefleri doğrultusunda çalışmalar yürütmektedir (WTO, 2018; Kozak-Nield, 2004; Travelife, 2024; GİFT, 2024; VİSİT, 2024; UN, 2024; ASEİC, 2024; Deutschland, 2024).

Yenilenemeyen enerji kaynaklarının tükenmesiyle enerji tasarrufu ve yenilenebilir enerjiye ilgi artmış, “Neredeyse Sıfır Enerjili Binalar” kavramı önem kazanmıştır. Konaklama sektöründe “Neredeyse Sıfır Enerjili Oteller Projesi” hayata geçirilmiştir. Bu proje, enerji tüketimini azaltmayı, yeşil teknolojileri teşvik etmeyi ve sektörün rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır. Katılımcı otellerde %63 daha az enerji kullanıldığı belirlenmiştir (Tsoutsos vd. 2013, s. 3-8; WTO, 2018). Bu proje sürdürülebilir turizm ilkeleri, yeşil ekonominin enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı hedeflerine katkıda bulunmaktadır.

Amerika için Sürdürülebilir Destinasyonlar Birliği (ASDB), 2014'te Karayipler ve Orta Amerika'daki turizm destinasyonlarında toplum refahını ve ekonomiyi geliştirmek, doğal-kültürel varlıkları korumak amacıyla kurulmuştur. Sürdürülebilir büyüme; sosyal içerme, kaynak verimliliği, çevre-iklim konularına odaklanmaktadır. Doğal kaynakların, atık-su-enerji yönetimini ve kültürel miras-çeşitliliğini desteklemektedir (WTO, 2018). Bu, yeşil ekonominin ve sürdürülebilir turizmin kaynaklarını verimli kullanmayı ve doğal çevreyi koruma ilkelerini desteklemektedir.

Dubai, 2020'ye kadar 20 milyon turist hedefleyerek turizmi yeşil ekonomi vizyonuyla büyütmeyi amaçlamaktadır. Dubai Sürdürülebilir Turizm (DST) girişimi, enerji verimliliği, çevre koruması, farkındalık ve sektör katılımına odaklanarak turizme sürdürülebilirlik ilkelerini entegre etmek için kamu-özel sektör ortaklığı kurmaktadır. Paydaş katılımı, kapasite geliştirme ve ödüllendirmeye Dubai'nin sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşması planlanmaktadır (WTO, 2018). Bu, yeşil ekonominin enerji verimliliği, çevre koruması ve paydaş katılımı unsurlarını içermektedir.

Bohol Adası USAID desteğiyle, sürdürülebilirliği sağlarken ve adanın doğal ve kültürel mirasını korurken turizm gelirlerini artırmak için bir ekoturizm yaklaşımı

benimsemiştir. Yerel yönetim, özel sektör ve STK'lar bu stratejinin uygulanmasında iş birliği yapmaktadır (WTO, 2018). Bu, yeşil ekonominin doğal varlıkların korunması ve sürdürülebilir turizmin ekonomik boyut ilkelerine uygundur.

Küresel eko-etiketler, turizmin çevre etkilerini azaltmayı ve destinasyon kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. Avrupa Birliği Çevre Etiketleri (Ecolabel), bir çiçek amblemi ile simgelenmiştir ve bu etiket, üretim ve tüketim araçlarının çevreye duyarlı ve doğa dostu olduğunu ifade eder. Bu eko-etiket, tüketicilerin çevre dostu ürün ve hizmetleri ayırt edebilmelerini sağlar (Kozak-Nield, 2004, s. 142). Travelife, konaklama tesislerinde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden uluslararası bir sertifika programıdır. Enerji, su ve atık yönetimini vurgularken, iklim kapatma ve azaltılmış keten kullanımı gibi sürdürülebilir uygulamaları teşvik eder (Travelife, 2024). Bu, yeşil ekonominin ve sürdürülebilir turizmin çevre dostu ürün ve hizmetleri teşvik etme hedefine hizmet etmektedir.

PAN Parks, sürdürülebilir turizm alanlarını sertifikalandırır ve turizm işletmeleriyle ilişkilendirir. Doğal değerler, habitat yönetimi, ziyaretçi yönetimi, iş ortakları ve sürdürülebilir gelişim ilkelerini vurgular. Beş yılda bir yeniden değerlendirilir ve KOBİ, STK, kurumsal sektör katılımı hedeflenir (GİFT, 2024). Bu da yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizmin çevre dostu turizm faaliyetlerini desteklemektedir.

VİSİT, 2004'te kurulan ve uluslararası sertifika programlarıyla iş birliği yaparak sürdürülebilir turizmi teşvik eden bir kuruluştur. Yedi üye ülkesiyle, güvenilir eko-etiketler ve tüketici güvenini sağlayacak bir çerçeve izleyerek eko-etiketlemeyi uygulamakta ve Avrupa'da sürdürülebilir turizme katkı sağlamayı amaçlamaktadır (VİSİT, 2024).

İzlanda, jeotermal ve hidroelektrik enerjiden güç alan yeşil enerji ile desteklenen bir ekonomiye sahiptir. Yenilenebilir enerjiye olan geçiş, petrol fiyatı dalgalanmaları ve yerli enerji kaynaklarına ihtiyaç nedeniyle gerçekleştirilmiştir (UN, 2024).

İsviçre, "Yeşil Ekonomi Eylem Planı" ve "Temiz Teknoloji Ana Planı" gibi yeşil teknoloji planlarını uygulamaya koymuştur. Ayrıca kaynak yönetimi, atık ve çevre vergilerini ele almak için Yeşil Büyüme Bilgi Platformunu desteklemektedir (ASEİC, 2024).

Almanya; 2050 yılına kadar %80 yenilenebilir elektrik üretmeyi, nükleer enerjiyi aşamalı olarak kaldırmayı ve inovasyona öncelik vermeyi hedeflemektedir (Deutschland, 2024).

3. Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi

Azerbaycan, Yakıt ve Enerji Sektörü Geliştirme Devlet Programı'nda hidroelektrik ve rüzgâr enerjisine vurgu yapmaktadır. Güneş, biyokütle ve jeotermal enerji için zorluklar sürmekte, ancak yenilenebilir enerji kaynaklarını teşvik ve enerji güvenliğini artırma çabaları uluslararası düzeyde desteklenmektedir (Ahmadov-Khalilov, 2019, s. 1000).

Azerbaycan, "yeşil ekonomi" için çeşitli girişimleri hayata geçirmiş, "Azerbaycan 2030: Sosyo-Ekonomik Kalkınma için Ulusal Öncelikler" belgesinde sürdürülebilir kalkınmaya önem veren öncelikleri belirlemiştir ve bu öncelikler; rekabetçi ekonomi, kapsayıcı toplum, beşerî sermaye ve yenilikler, işgalden kurtarılan topraklara dönüş, temiz çevre ve yeşil büyümedir (Azerbaycan 2030, 2022).

Azerbaycan 2026 yılına kadar yenilenebilir enerjinin elektrikteki payını %24'e çıkarmayı, 2016 yılında atıkları %31,6 oranında azaltmayı ve 2050 yılına kadar emisyonları %40 oranında azaltarak "net sıfır emisyon" bölgeleri oluşturmayı hedeflemektedir (Gasımlı vd. 2022, s. 149).

Suudi ACWA Power ve BAE Masdar, Azerbaycan'da sırasıyla 240 MW'lık rüzgâr ve 230 MW'lık güneş santrali kurmaktadır. Masdar santrali yılda 500 milyon kWh üretecek, tasarruf ve 200 bin ton azaltım sağlayacaktır. 2030'a kadar devreye girecek 1.500 MW BOEM projeleri de 1,5 milyon tondan fazla emisyonu önleyecektir (Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı, 2023; Gasımlı vd. 2022, s. 148).

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, iklim değişikliğinin etkilerini ele almak üzere Azerbaycan'da projeler uygulamıştır. Bir proje, petrol ve gaz sektöründeki etkilerin azaltılmasına odaklanmıştır. SOCAR şirketi ile inşaat, ulaşım ve gaz yakalama sektörlerinde enerji verimliliği önlemleri alınmıştır (Gasımlı vd. 2022, s. 162).

Birleşmiş Milletler GP ve Azerbaycan Hükümeti, tarımsal biyoçeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımını amaçlayan bir projede iş birliği yapmaktadır. Büyükşor Gölü'nde 100 kW'lık bir yüzer güneş enerjisi santrali inşa edilmekte, 50 MW'lık bir fizibilite çalışması yapılmış, Fuzuli, Cebrayil, Zengilan ve Gubadlı'da güneş enerjisi potansiyeli bulunmaktadır. 230 MW'lık Karadağ Güneş Enerjisi Santrali'nin 2023'te faaliyete geçecektir (Gasımlı vd. 2022, s. 177).

Azerbaycan, kurtarılmış bölgeleri yeşil enerji bölgelerine dönüştürmeyi hedeflemekte, Kelbecer ve Laçın'de rüzgâr, Zengilan ve Cebrail'de güneş enerjisi potansiyeli yüksek görülmektedir. Cebrayil'deki istasyonla Zengezur koridoru üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya enerji ihracatı planlanmaktadır (Sadikhova vd. 2023, s. 66).

2021 yılında, kurtarılmış bölgelerde toplam 20 MW kapasiteli 4 hidroelektrik santrali inşa edilmiştir. Ayrıca, toplam 140 MW kapasiteli 33 santral restore edilmektedir ve 2022 yılında Azerenergy 27 MW kapasiteli 5 santrali daha yeniden devreye alacaktır (Gasımlı vd. 2022, s. 182).

Azerbaycan'daki Balakhani Endüstri Parkı, petrol dışı sektörü, istihdamı ve ekolojik durumu iyileştirmeyi hedefleyerek girişimcileri, yatırımcıları, atık geri dönüşümünü ve "yeşil" üretimi desteklemektedir. Bakü Belediye Katı Atık Yakma Tesisi, önemli bir atık yönetimi ve enerji üretim tesisi olup 2012'den beri yıllık 500.000 ton atık yakarak, 231,5 milyon KWh elektrik üretmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2023).

Çevresel Eylem için Uluslararası Diyalog merkezi, öğrenci ve profesyonellere yönelik eğitici etkinlikler düzenlemektedir. Gebele'deki Uluslararası Genç Çevreciler Kampı'nda atölye çalışmaları, "Gebele Deklarasyonu" kabulü ve Yeşil Hafta diyalogları küresel çevre kaygıları tartışılmıştır (Ahmadov-Khalilov, 2019, s. 992).

Azerbaycan, bölgenin ilk Yaban Hayatı Merkezi ile yeşil endüstri ve genç istihdamını teşvik etmektedir. Hükümet, zorluklara rağmen çevreye yatırım yaparak, nesli tükenen türleri korumak için gençleri IDEA, Kafkasya Biyoçeşitlilik Zirvesi gibi girişimlere dahil etmektedir (Ahmadov-Khalilov, 2019, s. 996).

Azerbaycan ekonomisinin yeşil olma durumu belirsiz olsa da hükümet girişimleri, yeşil iş teşvikleri, özel sektör, STK'lar ve IDEA Derneği'nin desteği ülkenin yeşil ekonomisini güçlendirmektedir (Gasımlı vd. 2022).

4. Azerbaycan'ın Turizm Potansiyeli

Azerbaycan, Kafkasya'nın güneydoğusunda yer alan, doğal güzellikleri, Hazar kıyısı, çeşitli iklimleri ve zengin tarihi ile turizm potansiyeli yüksek, 86,6 bin km²'lik bir ülkedir. Rusya, Gürcistan, Ermenistan, İran ve Türkiye ile komşudur (Seferov-Hesenov, 2006, s. 257).

Azerbaycan, ülkenin %3,1'ine yayılan sekiz milli parka ve topraklarının %11,4'ünü kaplayan 989,4 bin hektarlık ormana sahiptir (Aslanov, 2011).

Azerbaycan'ın Hazar kıyı bölgeleri, Abşeron, Guba-Haçmaz ve Lenkaran-Astara bölgeleri kaynak zenginliğine ve nüfusun dinlenmesi, tedavisi için önemli rekreasyon, turizm potansiyeline sahiptir (Abbasova, 2018, s. 41-42).

Karabağ'ı 2020 yılında Ermeni işgalinden kurtaran Azerbaycan, bu bölgenin zengin doğal ve tarihi özelliklerini keşfetmek için turizm altyapısına yatırım yapmayı planlamaktadır (Gaziyev-Boyacıoğlu, 2021, s. 240).

Azerbaycan, doğal güzellikleri, kültürel mirası, UNESCO alanları, Hazar kıyısı ve Doğu-Batı etkilerinin harmanı ile çeşitli turizm çekicilikleri sunmakta, cazip bir destinasyon olmaktadır. Azerbaycan'ın farklı mimarisi ve zengin kültürü, Kız Kulesi, Şirvanşahlar Sarayı

gibi UNESCO Dünya Mirası alanlarında ve tarihi mekânlarda kendini göstermektedir (Azerbaycans, 2024).

Azerbaycan'ın zengin maden suyu kaynakları, onu bir maden suları müzesi haline getirmektedir. İstisu, Badamlı, Sirab, Vayhir, Surahani, Şih, Galaaltı ve Turşsu en ünlü kaynaklarındandır (Azerbaycans, 2024). Azerbaycan'ın Bakü yakınlarındaki Gobustan Milli Parkı'nda antik kaya oymaları ve çamur volkanları bulunmaktadır. Yakındaki bir tepede bulunan doğal gaz ateşi Yanar Dağ da ünlü bir cazibe merkezidir (Dargahov-Karimov, 2014).

Azerbaycan turizmi yükselişte olup 2017 yılında 2,7 milyon turist çekerek en hızlı büyüyen seyahat destinasyonu haline gelmiştir (WTTC, 2017).

Ülke	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1. <i>Rusya Federasyonu</i>	853.082	878.391	932.198	225.214	257.959	446.831	625.106
2. <i>Gürcistan</i>	537.710	610.124	725.174	184.253	62.512	82.225	104.473
3. <i>Türkiye</i>	301.553	291.259	316.404	160.513	197.472	311.880	378.204
4. <i>İran</i>	362.597	240.483	255.571	72.796	124.877	170.533	165.346
5. <i>Suudi Arabistan</i>	33.273	72.935	106.994	11.945	8826	96.231	80.677
6. <i>Birleşik Arap Emirlikleri</i>	102.360	93.835	68.289	7951	17.275	41.085	45.759
7. <i>Hindistan</i>	14.173	39.013	65.058	12.769	5695	60.731	117.302
8. <i>Ukrayna</i>	57.756	57.640	59.003	16.954	17.403	27.746	31.277
Toplam:	2.691.968	2.844.862	3.167.869	795.682	789.982	1.602.588	2.086.443

Tablo 1. Ülkelere ve Yıllara Göre Azerbaycan'a Gelen Turist Sayıları

Kaynak: (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Ajansı, 2024).

2023'te Azerbaycan'a 187 ülkeden 2.086.443 yabancı ziyaretçi gelmiş, %30,2'lik artış yaşanmıştır. Ziyaretçilerin çoğu Rusya, Türkiye, İran, Hindistan, Gürcistan, Suudi Arabistan, Kazakistan ve Pakistan'dandır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2023a). Azerbaycan, e-vize, vergisiz alışveriş ve markalaşma ile turizmi artırmakta ve 93 ülkenin vatandaşlarına BDT ülkelerinden vizesiz ziyaret imkânı sağlamaktadır (EVİSA, 2024).

Ülke	Toplam	Toplu taşıma	Konaklama	Beslenme	Kültür faaliyetleri	Turizm paketinin satın alınması
<i>Rusya Federasyonu</i>	791 834,8	328 655,8	134 247,5	173 736,8	4 278,1	570,1
<i>Gürcistan</i>	53 164,1	18 670,7	4 345,7	15 635,8	266,1	31,4
<i>Türkiye</i>	208 967,6	74 959,7	45 633,1	51 457,6	1 069,8	81,1
<i>İran</i>	12 140,4	2 565,8	3 135,8	3 606,4	71,6	-
<i>Suudi Arabistan</i>	176 870,9	72 880,1	38 866,5	38 178,4	711,1	38,9
<i>Birleşik Arap Emirlikleri</i>	107 696,5	50 238,5	21 303,9	21 509,1	468,4	27,2
<i>Hindistan</i>	248 096,3	135 113,7	46 693,3	38 625,8	955,8	87,0
<i>Ukrayna</i>	26 535,2	9 463,5	5 840,2	6 778,1	113,6	17,1
						*bin manat

Tablo 2. Azerbaycan'ı Turizm Amaçlı Ziyaret Eden Yabancı Kişilerin 2023 Yılında Yaptıkları Harcamaların Dağılımı

Kaynak: (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2024).

Azerbaycan, kıyı, spa ve eğlence turizmi yanında dağlık bölgelerde dağ ve av turizmi potansiyeline sahiptir (Seferov-Hesenov, 2006, s. 259).

Tatil Turizmi: Turizm yatırımları, Zagatala, Şeki, Gebele, İsmayıllı, Guba, Gence, Gazah, Lenkaran ve Astara'daki kış ve yaz turizmi merkezlerini geliştirerek Azerbaycan'ın potansiyelini artırabilir (Seferov-Hesenov, 2006, s. 262).

Plaj Turizmi: Azerbaycan'ın doğu bölgesi, Bilgeh ve çevresindeki kilometrelerce uzunluktaki muhteşem plajlarıyla plaj turizmi açısından büyük bir potansiyele sahiptir (Seferov-Hesenov, 2006, s. 262).

Dağ ve Kış Turizmi: Dağlık arazisi ve kış iklimi nedeniyle Şah Dağı, Tufan Dağı gibi merkezleriyle manzaraları, güvenli pistleri ve uzun kar sezonu ile Azerbaycan, kayak turizminin ideal destinasyonudur (İslamzade, 2021).

Kaplıca ve Sağlık Turizmi: Azerbaycan'da +6°C ile +92°C arasında değişen 200'den fazla maden suyu kaynağı bulunmaktadır. Bunlar arasında Badamlı, Sirab, Vayhır, Kelbecer'deki Karlovy Vary'ye benzer İstisu, Abşeron, Deveci, Culfa, Guba ve Şuşa'daki şifalı kaynaklar ile çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan Naftalan yağı yer almaktadır (İslamzade, 2021).

Yayla Turizmi: Azerbaycan'da yayla turizmi için en elverişli yöreler Şeki-Zagatala bölgesi, Guba, İsmayılı (Lahıç), Gebele, Ağdaş, Gence: Hacıkent ve Göygöl örnek olarak verilebilir (Seferov-Hesenov, 2006, s. 263).

Tarım Turizmi (Agro Turizm): Azerbaycan'ın popüler yaz tarım turizmi bölgeleri arasında Nabran, Guba, Şeki, Şamahı, Göygöl ve kaplıcaların yakınında konaklama imkânı sunan Lenkaran yer almaktadır (Bilalov-Yusupov, 2012).

Spor Turizmi: Azerbaycan, 2011 yılını turizm yılı, 2012 yılını ise spor yılı ilan ederek spor turizmine odaklanmıştır. Azerbaycan'da 2005-2015 yılları arasında, 2015 yılında Bakü'de düzenlenen ilk Avrupa Olimpiyatları da dahil olmak üzere 300'den fazla uluslararası spor etkinliği gerçekleştirilmiştir (Orujova, 2015, s. 63-64).

Gastronomi Turizmi: Cesur baharatlar ve tatlarla harmanlanmış et, balık, vejetaryen yemekler, şaraplar, maden suları ve tatlılardan oluşan Azerbaycan mutfağı, benzersiz ve lezzetli bir deneyim sunmaktadır (Aslanov, 2011).

Kültür Turizmi: Azerbaycan muğamları, dansları, mutfağı ve hoşgörüsüyle kültür turizmi sunmaktadır. Bakü, Şeki, Nahçıvan ve tarihi rotalar miras deneyimleri için en iyi destinasyonlardır (Alakbarova, 2012, s. 41).

Turizm Azerbaycan GSYİH'sini artırsa da petrol bağımlılığı büyümeyi yavaşlatmaktadır. Hükümet ekonomik çeşitlendirme ve petrol bağımlılığını azaltma programları başlatmıştır (Verdizada, 2023, s. 25-30).

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
<i>Turizme özgü alanlarda çalışan işçi sayısı, kişi</i>	46,837	53,222	58,972	49,019	53,717	63,109
<i>Turizme özgü alanlarda yaratılan katma değer hacmi, milyon manat</i>	3,151.2	3,405.5	3,704.9	1,386.7	1,939.7	3,917.8
<i>Ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasında turizme özgü alanlarda yaratılan katma değer yüzde olarak özgül ağırlığı</i>	4.5	4.3	4.5	1.9	2.1	2.9
<i>Turizme özgü alanlara yapılan yatırımların hacmi milyon manat</i>	267.3	229.7	133.7	45.8	242.4	99.3

Tablo 3. Turizme Özgü Alanlara İlişkin Yıllara Göre Temel Göstergeler

Kaynak: (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2024).

2023 yılında Azerbaycan'ın GSYİH'si 123,0 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. Petrol ve gaz dışı sektörler %3,7 oranında büyürken petrol ve gaz sektörü %1,7 oranında küçülmüştür. GSYİH'ye en büyük katkıyı sanayi, ticaret ve vergiler yapmıştır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2023b).

5. Azerbaycan Turizminin Gelişim Süreci

1999'daki Turizm Kanunu, Azerbaycan'da turizmi düzenleyen yasal çerçeveyi oluşturmuştur. 2001'de Dünya Turizm Örgütü'ne üye olunarak küresel uygulamalar benimsenmiştir. 2002'den itibaren düzenlenen turizm fuarları, modern altyapıyı sergilemiş, turizm çeşitliliğini tanıtmış ve KOBİ'leri desteklemiştir. 2002-2005 ve 2010-2014 Turizm Geliştirme Devlet Programları, gelen turizm ve altyapı büyümesi için uygun ortam yaratmıştır (Abasova, 2011, s. 155). Bununla birlikte Azerbaycan'da 2006 yılında kurulan Turizm ve İşletme Üniversitesi sektör için insan kaynağı yetiştirmektedir. 2011'in "Turizm Yılı" ilan edilmesi, 2012'de vize kolaylıkları getirilmesi olumlu adımlardır. Ülke, BM, UNESCO iş birlikleri, büyük organizasyonlara ev sahipliği yaparak turizm potansiyelini tanıtmaktadır. 2008-2014 arasında turist sayısında istikrarlı artış yaşanmış, 2012'de %27 artış kaydedilmiştir. Sektörün GSYİH'ye katkısı 2015'te %2,7'ye ulaşmış, turizm geliri 2005-2015 arasında 30 kat artmıştır (Samedova-Abasova, 2020; Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2016; Azerbaycan Cumhuriyeti Turizm Stratejik Yol Haritası, 2016).

6. Azerbaycan'ın Ekoturizm Potansiyeli

Azerbaycan doğal güzellikleri, farklı iklimi, kumlu manzaraları, dağlık bozkırları, zengin biyolojik çeşitliliği (4.500 bitki türü, nadir hayvanlar, 108 Kırmızı Kitap kuş türü) ile ekoturizm için idealdir (Askerov vd. 2011, s. 8).

Sürdürülebilir ekoturizm, milli parklardaki eşsiz deneyimler, Şahdağ'daki nadir türler, huzur ve yerel lezzetlerle yerel toplumu, doğa korumayı ve kırsal kalkınmayı desteklemektedir (ADVANTOUR, 2023).

Dünya Turizm Örgütü, ekoturizmin 2024'te küresel turizm pazarının %5'ini oluşturacağını öngörmektedir. Azerbaycan da Stratejik Yol Haritası'nda ekoturizme öncelik vererek 2025'e kadar tanınmasını hedeflemektedir (Abdullayeva, 2023, s. 48).

Uluslararası kuruluşlar Azerbaycan'da ekoturizmin gelişimini desteklemektedir. Ülke, Fransız ve Alman turistleri çekmek için "Alexander Dumas Kafkasya'da", "Alman Yerleşimleri", "İpek Yolu", "Şarap Yolu", "Azerbaycan'ın Yedi Harikası" gibi uluslararası rotalar sunmaktadır (Hajiyev, 2021, s. 71).

Azerbaycan'da 1930'larda kurulan ve ülkenin toplam alanının %3,6'sını kaplayan 11 Devlet Rezervi, 8 Milli Park ve 24 Devlet Av Rezervi bulunmaktadır (Askerov vd., 2011, s. 9).

	Ad	Kuruluş Tarihi	Alan (ha)	Yerleştiği Bölge
1	Abşeron Milli Parkı	08.02.2005	783	Bakü şehri (Hazar ilçesi)
2	Şirvan Milli Parkı	05.07.2003	54,373	Salyan, Neftçala şehirleri
3	Ağgöl Milli Parkı	05.07.2003	17,924	Ağjabadi, Beylagan şehirleri
4	Hirkan Milli Parkı	09.02.2004	21,435	Lankaran, Astara şehirleri
5	Altağaç Milli Parkı	31.11.2004	11,035	Khizi, Siyazan şehirleri
6	Şahdağ Milli Parkı	08.12.2006	130,538	Guba, Gusar, Oğuz şehirleri
7	Göygöl Milli Parkı	01.04.2008	12,755	Daşkasan, Göygöl şehirleri
8	Ordubad Milli Parkı	16.06.2003	12,131	Ordubad şehri

Tablo 4. Azerbaycan'daki Milli Parklar Hakkında Genel Bilgi

Kaynak: (Asadov ve Erdélyi, 2020)

Toplam: 246.331 hektar (ülke alanının %2,40'ı)

Şahdağ Milli Parkı, Büyük Kafkas sıradağları boyunca yer alan, Guba, Gusar, İsmayilli, Gebele, Oğuz ve Şamahı bölgelerini kapsayan bir milli parktır. Park, endemik türleri, doğayı, ormanları, toprağı korumayı ve araştırma yapmayı amaçlamaktadır. Şahdağ Milli Parkı, Azerbaycan'da kış sporları ve ekoturizm fırsatları sunan çeşitli bir destinasyondur. Ziyaretçiler kayak, snowboard, yürüyüş, bisiklet gibi aktiviteler yanında yerel kültürü deneyimleyip otantik ürünler satın alabilir. Şahdağ Dağ Tatil Köyü Kompleksi 2.000 hektara yayılmış 5 yıldızlı oteller, konaklar ve kır evleri içerir. 2.500 metrede teleferikle

ulaşılabilir restoran da bulunmaktadır (Askerov vd., 2011, s. 237; Azerbaijan Travel, 2024; Hajiyeu, 2021, s. 72).

Laza, 10 şelalesi, kültürel mirası, halıcılık geleneği ve 4.242 metre yüksekliğiyle Şahdağ Milli Parkı'na açılan büyüleyici bir köydür. Guba'daki Hınalık ise Kafkas Arnavutluğu tarihi, Şahdağ etnik grubu ve -20/+18°C aralığındaki iklim koşullarıyla dikkat çekmektedir (Mehmandarova, 1998; Asadov-Erdélyi, 2020, s. 172).

Azerbaycan, kayak ve dağ sporlarına odaklanarak Gebele ve Şeki'de kış turizmini artırmayı hedeflemektedir. Ev kiralama ve ekonomik destek yoluyla Şeki'de ekoturizmi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Hajiyeu, 2021, s. 72).

Karabağ'ın işgal altında olması çevreyi etkilemiştir. Azerbaycan, ekoturizm için güvenliği sağlarken ormanları restore etmeye ve ekolojik sorunları ele almaya çalışmaktadır (Abdullayeva, 2023, s. 54).

Lenkaran'ın ekoturizm fırsatları mevcuttur, ancak halkın bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Hükümet, bölgenin doğal ve kültürel kaynaklarını tanıtmalı, kamu-özel sektör iş birliğiyle modern pazarlama ve acentelerle ekoturizmi desteklemelidir. Faaliyet rotaları ve kaynaklar belirlenip tanıtılmalıdır (Ahmadli vd. 2021, s. 26).

Azerbaycan'da ekoturizmin gelişmemesi, düşük talep, zayıf çevre bilinci ve kar odaklı tur operatörlerinin sürdürülebilirliği göz ardı etmesiyle ilişkilendirilmektedir. Ekoturizme olan talep pazarlama becerilerini, yerel kar transferini ve yerel katılımı, geliri, istihdamı, sosyo-ekonomik kalkınmayı, tarımı, ulaşımı ve kültürel değerlere saygıyı artırmaktadır (Şihiyev, 2018, s. 36; Abdullayeva, 2023, s. 56).

7. Azerbaycan'ın Sürdürülebilir ve Sorumlu Turizm Stratejileri

Azerbaycan Devlet Turizm Ajansı kuzey, batı ve güney bölgelerinde dağ güzelliklerini ön plana çıkararak 16 yürüyüş parkuru oluşturulmuştur. Başlangıç noktalarında haritalar, zorluk dereceleri ve GPS koordinatları verilmiştir (Turizmcinin Gazetesi, 2022).

COVCHeg projesi, Azerbaycan'ın kuzeybatısında sürdürülebilir turizm uygulamaları, Büyük Kafkasya Slow Food Seyahat Rotası'nı tanıtmayı, yerel toplulukları geliştirmeyi, doğayı korumayı hedeflemiştir. Slow Food International ve AB desteğiyle 15 yeni deneyimle gastronomi turizmi geliştirilmiş, küçük çiftlikler ve yerel katılımcılarla tedarik zincirleri iyileştirilmiş, karbon ayak izi azaltılmıştır (Azerbaijan, 2021).

Bakü'de "Kılıç Çamuru Volkanları Turizm Kompleksi" inşa edilecek; ATV, zipline, yürüyüş parkurlarıyla gezginlere yakındaki volkanik alanları keşfetme fırsatı sunacaktır (Azertag, 2023).

Azerbaycan Turizm Bürosu, 2025'e kadar plastik ambalaj ve ürünleri azaltmak için Küresel Turizm Plastikleri Girişimi'ne (GTPI) katılmıştır. Yerel paydaşlarla iş birliği yaparak sürdürülebilir çözümleri teşvik edecek, tur rehberleri aracılığıyla gezginleri eğitecektir (Azerbaycan Turizm Bürosu, 2023b).

Devlet Programı (2010-2014), Azerbaycan'ın turizm sektörünü çağdaştırmış, altyapısını geliştirmiş, yatırımları çekmiştir. Azerbaycan 2020 Vizyonu ise turizmi geliştirerek standartları ve rekabet gücünü artırmayı, mevzuatı iyileştirmeyi, Hazar Denizi'nden yararlanmayı ve bölgesel turizmi teşvik etmeyi hedeflemektedir (Azerbaycan 2020: Geleceğe Dair Vizyon, 2012). Azerbaycan hükümeti, turizmin ekonomik katkısını artırmak amacıyla turizmi teşvik etme, bölgesel çeşitlendirme, rekabet gücü artırma, yeni projeler ve koordinasyon gibi hedefleri olan Stratejik Yol Haritası'nı uygulamaya koymuştur. Bu doğrultuda Devlet Turizm Ajansı ve Azerbaycan Turizm Bürosu'nu kurmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Acentası, 2023; Samedova-Abasova, 2020, s. 155).

Azerbaycan, turizm sektörünü geliştirmek için 2016'da "Özel Turizm Sektörü Strateji Yol Haritası"nı onaylamış, 2018'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yerine Devlet Turizm Ajansı'nı kurmuştur (Azertag, 2021). Devlet Turizm Ajansı, 2018'de "Bir daha bak" sloganlı

yeni turizm markasını tanıtmış, yaklaşık 20 ülkede ülkenin turizm fırsatlarını fuarlarda sergilemiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Acentası, 2018).

Sürdürülebilir Turizm Yönetimi (SuToMa) projesi, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'daki üniversitelerde sürdürülebilir turizm yönetimi müfredatını güncellemek için yenilikçi modüller oluşturmayı ve bunları lisans/yüksek lisans programlarında uygulamayı amaçlamaktadır. Disiplinler arası yaklaşımla proje, Kafkasya turizminin sürdürülebilir gelişimine katkı sağlamayı, bölgesel kalkınma, Bologna standartları, öğretmen eğitimleri ve e-öğrenme platformu çıktılarını sunmayı hedeflemektedir (SUTOMA, 2024).

Azerbaycan'ın 2023-2026 Turizm Stratejisi, sorumlu planlama, bölgesel eşitlik, ortaklıklar ve benzersiz deneyimleri vurgulayan dengeli bir ekonomik vizyonla uyumlu hale getirilmiştir. Stratejinin hedefleri; sürdürülebilir büyüme, kalite, kültürel mirasın korunması, kırsal kalkınma, rekabetçilik, yönetim, ürün çeşitlendirme ve insan kaynaklarının geliştirilmesidir (Azerbaycan Turizm Bürosu, 2023a).

Bu çalışmada Azerbaycan'ın turizm sektörü yeşil ekonomi çerçevesinde analiz edilmektedir. Sürdürülebilir turizm, yeşil ekonominin ana unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Ekoturizm, doğal alanların korunması ve sürdürülebilir kullanımıyla yeşil ekonomiye katkı sağlarken, sürdürülebilir turizm yönetimi ekonomik, sosyal ve çevresel kaygıları bütünleştirerek doğal kaynakları ve yerel refahı korumaktadır. Yeşil ekonomi ilkeleri doğrultusunda enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, atık yönetimi, kirlilik azaltımı ve yerel ürünlerin, el sanatlarının, gastronomi turizminin desteklenmesi de önem taşımaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir turizm, Azerbaycan'ın yeşil ekonomi hedeflerinin gerçekleştirilmesi için bir araç olarak sunulmakta ve turizm sektörünün yeşil ekonomi ilkeleriyle uyumlu hale getirilmesi öngörülmektedir.

8. SWOT Analizi Yöntemi

SWOT analizi, bir kurumun stratejik konumunu belirlemek için ilgili kurumun güçlü ve zayıf yönlerini, fırsatlarını ve tehditlerini ortaya koyan analitik bir yöntemdir. SWOT analizi, kuruluşun iç güçlü/zayıf yönlerini ve dış fırsat/theditleri tespit ederek iş durumunu değerlendiren, iç ve dış faktörleri analiz eden stratejik bir planlama aracıdır (Shtal vd. 2018) SWOT analizinde, güçlü ve zayıf yönler içsel faktörlerdir. Güçlü yönler, rekabet avantajı sağlayan özellikler veya yeteneklerdir. Zayıf yönler ise organizasyonun veya sektörün eksiklikleri, dezavantajları veya yetersizlikleridir. Fırsatlar kuruluşun potansiyel olarak yararlanabileceği dış faktörler veya eğilimlerdir ve tehditler kuruluşun performansını olumsuz etkileyebilecek dış unsurlardır. İşletmeler güçlü ve zayıf yönlerini, fırsat ve tehditlerini belirleyerek daha bilinçli kararlar alabilir ve hedeflerine ulaşmak için etkili stratejiler geliştirebilirler (Pahl-Richter, 2009; CTB, 2024; BRM, 2024).

8.1. Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Turizm Üzerine SWOT Analizi

Bu çalışma, Azerbaycan turizm sektörünü yeşil ekonomi bağlamında literatürdeki akademik makaleler, raporlar, hükümet belgeleri ve resmî web siteleri taranarak elde edilen ikincil veriler yoluyla SWOT analizi yapılmış ve Azerbaycan turizm sektörünün potansiyeli ve yeşil ekonomi açısından güçlü/zayıf yönleri, fırsatlar ve tehditler değerlendirmiştir.

<i>Güçlü Yönler (S)</i>	<i>Zayıf Yönler (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Zengin doğal kaynaklar ve biyolojik çeşitlilik; • Tarihi-kültürel miras ve çeşitli turizm türlerine uygun iklim çeşitliliği; • Stratejik konum ve Hazar Denizi kıyısına sahip olma; • Turizm sektörünün ülke ekonomisine katkısı; • Turizm sektörünü geliştirmeye yönelik devlet politikaları ve stratejileri; 	<ul style="list-style-type: none"> • Turizm altyapısının yetersizliği ve yatırım eksikliği; • Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği; • İşgalden kurtarılan bölgelerde turizm potansiyelinin kullanılmaması; • Çevre kirliliği ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımındaki eksiklikler;

<ul style="list-style-type: none"> • Yenilenebilir enerji potansiyeli (rüzgâr, güneş, hidroelektrik); • Uluslararası iş birliği ve destek olanakları. 	<ul style="list-style-type: none"> • Yenilenebilir enerji kaynaklarına yeterli yatırım yapılmaması; • Turizm altyapısının modernleşmemesi ve eko-etiketleme sistemlerinin uygulanmaması; • Yerel halkın turizm faaliyetlerine katılımının düşük olması ve çevre bilincinin yetersizliği; • Turizm politikalarının sürdürülebilirlik ve çevresel etki konusunda yetersizliği.
Fırsatlar (O)	Tehditler (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Artan çevre bilinci ve sürdürülebilir turizm talebindeki artış; • Yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımın artması; • Kurtarılan bölgelerde turizm potansiyelinin değerlendirilmesi; • Uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi; • Dijitalleşme ve yenilikçi teknolojilerin benimsenmesi; • Yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesi; • Turizm altyapısını modernleştirmek ve eko-etiketleme sistemleri uygulamak; • Yerel halkın turizm faaliyetlerine katılımını ve çevre bilincini artırmak. 	<ul style="list-style-type: none"> • İklim değişikliğinin etkileri ve doğal afetler; • Bölgesel istikrarsızlıklar ve güvenlik endişeleri; • Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve ekonomik krizler; • Uluslararası rekabet ve alternatif destinasyonlar; • Sürdürülebilir turizm uygulamalarındaki başarısızlıklar; • Küresel iklim değişikliği ve doğal afetlerin olumsuz etkileri; • Bölgesel siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunları; • Turizm sektöründe aşırı talep ve kapasite sorunları.

Tablo 5. Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Turizm SWOT Analizi

Güçlü Yönler

Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Turizmin SWOT analizinde yer alan "Güçlü Yönler" Tablo 5'te gösterilmektedir. Güçlü yönlerle ilişkin değerlendirmeler aşağıda verilmektedir.

Madde 1: Zengin doğal kaynaklar ve biyolojik çeşitlilik: Bu Azerbaycan'ın en önemli güçlü yönlerinden biridir. Ülkenin dağları, ormanları, gölleri, kıyı şeridi ve çok çeşitli bitki ve hayvan türleriyle donatılmış doğası, ekoturizm, doğa turizmi ve macera turizmi gibi pek çok turizm türü için büyük bir potansiyel sunmaktadır. Bu zengin doğal mirasın korunması ve sürdürülebilir bir şekilde değerlendirilmesi, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm açısından büyük önem taşımaktadır.

Madde 2: Tarihi-kültürel miras ve çeşitli turizm türlerine uygun iklim çeşitliliği: Azerbaycan'ın köklü tarihi ve zengin kültürel mirası, kültür turizminin gelişmesi için önemli bir güçtür. Ayrıca ülkenin farklı iklim bölgelerine sahip olması, dağ turizmi, kış turizmi, kıyı turizmi gibi çeşitli turizm aktivitelerinin yapılmasına olanak tanımaktadır.

Madde 3: Stratejik konumu ve Hazar Denizi kıyısına sahip olması: Azerbaycan'ın stratejik konumu, onu bir geçiş noktası haline getirmekte ve uluslararası turizme erişimini kolaylaştırmaktadır. Hazar Denizi kıyısı ise kıyı turizminin gelişmesi için büyük bir avantaj sağlamaktadır.

Madde 4: Turizm sektörünün ülke ekonomisine katkısı: Turizmin ekonomik katkısı, bu sektörün daha da geliştirilmesi için önemli bir motivasyon kaynağıdır. Turizm gelirleri, istihdam yaratma, döviz girdisi sağlama ve diğer sektörleri destekleme potansiyeline sahiptir.

Madde 5: Turizm sektörünü geliştirmeye yönelik devlet politikaları ve stratejileri: Azerbaycan hükümeti, turizmi geliştirmek için çeşitli politikalar ve stratejiler benimsemiştir. Bu durum, sektörün büyümesi için gerekli altyapı, düzenlemeler ve teşvikler sağlayarak potansiyelin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Madde 6: Yenilenebilir enerji potansiyeli: Azerbaycan'ın rüzgâr, güneş, hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına sahip olması, sürdürülebilir ve çevreci bir turizm anlayışı benimsenmesine yardımcı olabilir. Bununla, ülke uluslararası alanda yeşil turizm destinasyonu olarak öne çıkabilir ve rekabet avantajı yakalayabilir.

Madde 7: Uluslararası iş birliği ve destek olanakları: Uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapma ve destek alma imkanları, Azerbaycan'ın turizm sektörünü geliştirmesine yardımcı olabilir. Finansman, teknoloji transferi, know-how edinme, tanıtım ve turist çekme potansiyelini artırma gibi konularda uluslararası iş birliği önemli faydalar sağlayabilir.

Zayıf Yönler

Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Turizmin SWOT analizinde yer alan "Zayıf Yönler" Tablo 5'te gösterilerek, aşağıda değerlendirilmiştir:

Madde 1: Turizm altyapısının yetersizliği ve yatırım eksikliği: Oteller, restoranlar, ulaşım ağı, turistik yerlere erişim gibi alanlarda altyapı eksiklikleri ve yatırım ihtiyacı bulunmaktadır. Bu durum, turizmin gelişmesini sınırlamakta ve turistlerin beklentilerini karşılamayı zorlaştırmaktadır.

Madde 2: Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği: Azerbaycan'ın turistik değerlerinin yeterince tanıtılmaması, potansiyel ziyaretçi sayısının düşük kalmasına yol açmaktadır. Etkili pazarlama ve tanıtım faaliyetleri, ülkenin turizm potansiyeli için önemlidir.

Madde 3: İşgalden kurtarılan bölgelerde turizm potansiyelinin kullanılmaması: Azerbaycan'ın işgalden kurtardığı bölgelerdeki doğal ve kültürel miras, turizm açısından değerlendirilememektedir. Bu bölgelerin turizme kazandırılması, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir fırsat sunmaktadır.

Madde 4: Çevre kirliliği ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımındaki eksiklikler: Çevre kirliliği ve doğal kaynakların aşırı veya bilinçsiz kullanımı, doğal güzelliklere zarar vermekte ve uzun vadede turizm sektörünü olumsuz etkileyebilmektedir.

Madde 5: Yenilenebilir enerji kaynaklarına yeterli yatırım yapılmaması: Yenilenebilir enerji kaynaklarına yeterli yatırım yapılmaması, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği ile mücadele konusunda eksiklik olduğunu göstermektedir. Bu durum, yeşil turizm anlayışına ters düşmektedir.

Madde 6: Turizm altyapısının modernleşmemesi ve eko-etiketleme sistemlerinin uygulanmaması: Güncel turizm trendlerine ayak uyduramamak ve eko-etiketleme sistemlerini uygulamama, Azerbaycan'ın rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

Madde 7: Yerel halkın turizm faaliyetlerine katılımının düşük olması ve çevre bilincinin yetersizliği: Yerel halkın turizm faaliyetlerine yeterince katılmaması ve çevre bilincinin zayıf olması, sürdürülebilir turizm anlayışına aykırıdır. Turistlere otantik bir deneyim sunulması ve doğal kaynakların korunması için bu konuda iyileştirmeler yapılmalıdır.

Madde 8: Turizm politikalarının sürdürülebilirlik ve çevresel etki konusunda yetersizliği: Mevcut turizm politikalarının, sürdürülebilirliği ve çevresel etkileri yeterince dikkate almaması, uzun vadeli bir turizm stratejisinin eksikliğini göstermektedir.

Fırsatlar

Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Turizmin SWOT analizinde yer alan "Fırsatlar" Tablo 5'te gösterilerek, aşağıda değerlendirilmiştir:

Madde 1: Artan çevre bilinci ve sürdürülebilir turizm talebindeki artış: Bu önemli bir fırsattır çünkü günümüzde insanlar giderek daha fazla doğayla uyumlu ve çevreye duyarlı turizm faaliyetlerine ilgi göstermektedir. Sürdürülebilir turizm uygulamalarıyla Azerbaycan bu artan talebe cevap verebilir, çevre dostu bir imaj ve rekabet avantajı yaratabilir.

Madde 2: Yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımın artması: Azerbaycan'ın güneş, rüzgâr, hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını değerlendirmesi, enerji

bağımsızlığını artırmasına ve turizm sektörüne temiz enerji sağlamasına olanak tanır. Bu, ülkeye çevreci bir imaj kazandıracaktır.

Madde 3: Kurtarılan bölgelerde turizm potansiyelinin değerlendirilmesi: İşgalden kurtarılan bölgeler, Azerbaycan'ın turizm ürün çeşitliliğini artırma ve yeni destinasyonlar sunma fırsatını beraberinde getirmektedir. Doğal ve kültürel mirasların uygun şekilde değerlendirilip tanıtılması, ülkenin turizm gelirlerini ve ekonomik kalkınmasını destekleyebilir.

Madde 4: Uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi: Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlar, ülkeler ve özel sektörle iş birlikleri geliştirmesi, turizm sektörüne yatırım çekmesini, uluslararası turist akışından faydalanmasını ve deneyim paylaşımını sağlayacaktır. Bu sayede uluslararası standartlara uygun turizm hizmetleri sunulabilir.

Madde 5: Dijitalleşme ve yenilikçi teknolojilerin benimsenmesi: Dijital platformlar, online rezervasyon sistemleri, sanal gerçeklik uygulamaları gibi yenilikçi teknolojiler, turizm sektörünün verimliliğini ve rekabet gücünü arttıracak, turistlerin deneyimini zenginleştirecektir.

Madde 6: Yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesi: Azerbaycan, turizm potansiyeli yüksek bir ülkedir ve Azerbaycan'ın doğal güzellikleri ile zengin kültürel mirasının olması turistlerin ilgisini çekmesine rağmen, kontrolsüz turizm faaliyetleri çevre sorunlarına neden olabilir ve doğal kaynakların tahrip olmasına yol açabilir. Bu nedenle, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamaları benimsenmelidir.

Madde 7: Turizm altyapısını modernleştirmek ve eko-etiketleme sistemleri uygulamak: Turizm altyapısının modernleştirilmesi ve eko-etiketleme sistemlerinin uygulanması, turizm kalitesini artırmak ve sürdürülebilirliği teşvik etmek için önemli adımlardır. Turizm tesislerinin yenilenmesi, modern standartlara uygun hale getirilmesi ve enerji verimliliği önlemlerinin alınması, turizm deneyimini iyileştirir ve aynı zamanda çevresel ayak izini azaltır. Eko-etiketleme sistemleri, çevre dostu turizm tesislerinin tanınmasını ve tercih edilmesini sağlamaktadır.

Madde 8: Yerel halkın turizm faaliyetlerine katılımını ve çevre bilincini artırmak: Yerel halkın turizm faaliyetlerine dahil edilmesi, onlara istihdam ve gelir fırsatları sunar ve kültürel değişimin sürdürülmesine yardımcı olur. Ayrıca, yerel halk kendi bölgelerini tanıtarak ve misafirperverlik göstererek turizm deneyimini zenginleştirebilir. Çevre bilincinin artırılması ise doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesine katkıda bulunur. Yerel halkın bilinç düzeyinin artması, turizmin çevresel etkilerinin azaltılmasını ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının desteklenmesini sağlamaktadır.

Tehditler

Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Turizmin SWOT analizinde yer alan "Tehditler" Tablo 5'te gösterilerek, aşağıda değerlendirilmiştir:

Madde 1: İklim değişikliğinin etkileri ve doğal afetler: İklim değişikliğine bağlı olarak yaşanabilecek seller, kuraklıklar, orman yangınları gibi doğal afetler, Azerbaycan'ın doğal güzelliklerine, turizm kaynaklarına ve altyapısına ciddi zararlar verebilir.

Madde 2: Bölgesel istikrarsızlıklar ve güvenlik endişeleri: Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafi konum, bölgesel istikrarsızlıklar ve güvenlik sorunlarından etkilenebilmektedir. Komşu ülkelerdeki çatışmalar, siyasi gerginlikler turistlerin güvenlik endişeleri nedeniyle Azerbaycan'ı tercih etmemelerine neden olabilir. Bu nedenle, bölgesel barış, istikrar ve güvenlik önlemlerinin artırılması önemlidir.

Madde 3: Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve ekonomik krizler: Azerbaycan ekonomisinin petrol ve doğal gaz bağımlılığı, bu sektörlerdeki fiyat dalgalanmaları ve olası ekonomik krizlerin ülkenin turizm sektörüne yapılan yatırımları ve turist harcamalarını

etkilemesine neden olabilir. Turizm gelirlerinin çeşitlendirilmesi ve ekonomik istikrara katkısının artırılması da önemlidir.

Madde 4: Uluslararası rekabet ve alternatif destinasyonlar: Azerbaycan'ın benzersiz turizm ürünleri sunması, rekabet edebilmesi ve turistleri cezbetmesi için sürekli yenilikçi stratejiler geliştirmesi ve kendini farklılaştırması gerekmektedir. Aksi takdirde, alternatif destinasyonlara göre rekabet avantajını kaybedebilir.

Madde 5: Sürdürülebilir turizm uygulamalarındaki başarısızlıklar: Turizm sektörünün çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan sürdürülebilir olması önemlidir. Eğer Azerbaycan, sürdürülebilir turizm uygulamalarında başarısız olursa, doğal ve kültürel kaynaklarına zarar verebilir ve uzun vadede turizm gelirlerini kaybedebilir.

Madde 6: Küresel iklim değişikliği ve doğal afetlerin olumsuz etkileri: İklim değişikliğine bağlı olarak yaşanabilecek kuraklık, sel, orman yangınları gibi olaylar, Azerbaycan'ın turizm destinasyonlarına ve altyapısına ciddi zararlar verebilir ve turist sayısında düşüşe neden olabilir.

Madde 7: Bölgesel siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunları: Azerbaycan'ın komşu ülkelerindeki olası savaşlar, iç karışıklıklar ve terör tehditleri, turistlerin bölgeye gelmelerini engelleyebilir ve turizm sektörünü olumsuz etkileyebilir.

Madde 8: Turizm sektöründe aşırı talep ve kapasite sorunları: Belirli dönemlerde ve bölgelerde aşırı turist talebi, Azerbaycan'ın turizm kaynaklarının kapasitesini aşabilir ve sürdürülebilirliği tehdit edebilir. Bu nedenle talep yönetimi ve kapasite planlaması önemlidir.

Sonuç

Turizm sektörü Azerbaycan ekonomisi için giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Petrol ve gaz sektörüne bağımlılığın azaltılması ve ekonomik çeşitliliğin sağlanması için turizm sektörünün geliştirilmesi önem arz etmektedir. Ancak, doğal kaynakların ve çevrenin korunması için bu gelişmenin sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Azerbaycan'ın turizm potansiyelini, mevcut politikalarını, güçlü ve zayıf yönlerini, fırsat ve tehditlerini ortaya koyarak sürdürülebilir bir turizm stratejisinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, Azerbaycan'ın yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarını geliştirmesi için kapsamlı öneriler sunmaktadır. Bu sayede ülkenin ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasında bir denge kurması hedeflenmektedir.

Azerbaycan'ın turizm sektöründeki güçlü yönleri arasında zengin doğal kaynakları, biyolojik çeşitliliği, tarihi-kültürel mirası ve iklim çeşitliliği, stratejik konumu ve Hazar Denizi kıyısı yer almaktadır. Turizm sektörünün ekonomiye katkısı ve hükümetin turizm geliştirme politika/stratejileri önemli avantajlar olarak görülmektedir. Azerbaycan'ın yenilenebilir enerji potansiyeli ve uluslararası iş birliği ve destek olanakları da fırsat olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan turizm altyapısındaki yetersizlikler ve yatırım eksikliği, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği, işgalden kurtarılan bölgelerdeki turizm potansiyelinin değerlendirilememesi gibi zayıf yönler de bulunmaktadır. Çevre kirliliği, yetersiz yenilenebilir enerji yatırımları, modernizasyon eksikliği ve eko-etiketleme sistemlerinin uygulanmaması gibi sorunlar bulunmaktadır. Ayrıca yerel halkın turizm faaliyetlerine katılımının düşük olması ve çevre bilincinin yetersizliği de turizm sektörünün zayıf yönleri arasındadır. Bu noktada yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesi, turizm altyapısının çağdaştırılması ve yerel halkın turizme katılımının artırılması gibi fırsatlar bulunmaktadır. Ancak iklim değişikliği, doğal afetler, bölgesel istikrarsızlık, güvenlik endişeleri, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve küresel iklim değişikliğinin olumsuz etkileri gibi tehditler de dikkate alınması gereken risklerdir. Uluslararası rekabet, sürdürülebilir turizm uygulamalarındaki aksaklıklar, aşırı talep ve kapasite sorunları da patlama tehdidi oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın turizmde sahip olduğu en önemli güçlü yönler, Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar, tarihi ve kültürel miras ile turizm potansiyelidir. Zayıf yönler ise altyapı eksiklikleri, tanıtım ve pazarlama yetersizlikleri ile çevresel konulardaki eksikliklerdir. Başlıca fırsatlar, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizme geçiş ile kurtarılan bölgelerin turizme kazandırılması iken; tehditler arasında iklim değişikliği, doğal afetler ve bölgesel istikrarsızlıklar öne çıkmaktadır.

Azerbaycan'da yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesi için dünyadan çeşitli örnekler incelenebilir:

Yenilenebilir Enerji Kullanımı: İzlanda, jeotermal ve hidroelektrik enerjiden yararlanarak enerji ihtiyacını karşılamaktadır. Benzer şekilde Azerbaycan da sahip olduğu yenilenebilir enerji kaynaklarını (güneş, rüzgâr, hidroelektrik) turizm sektöründe daha etkin kullanabilir. Özellikle kurtarılan bölgelerde yeşil enerji yatırımları yapılabilir.

Yeşil Bina Konseptleri: Avrupa Birliği'nin "Neredeyse Sıfır Enerjili Oteller Projesi" gibi turizm tesislerinde enerji verimliliğini artırmaya yönelik projeler Azerbaycan'da da uygulanabilir.

Sürdürülebilir Destinasyon Yönetimi: Amerika Sürdürülebilir Destinasyonlar Birliği gibi bölgesel bir yapılanma ile Azerbaycan'ın turizm destinasyonlarında doğal ve kültürel kaynakların korunması, atık yönetimi, enerji verimliliği gibi konulara odaklanılabilir.

Kamu-Özel Sektör İş birliği: Dubai Sürdürülebilir Turizm gibi paydaş katımlı bir model, Azerbaycan'da da turizm sektörünün sürdürülebilirliğini teşvik etmek için uygulanabilir.

Ekoturizm Projeleri: Bohol Adası'ndaki gibi yerel toplulukların da dahil olduğu ekoturizm projeleri, Azerbaycan'ın doğal güzelliklerinin korunması ve tanıtılması için hayata geçirilebilir.

Eko-Etiketleme: Avrupa Birliği Ecolabel, Travelife gibi uluslararası eko-etiketleme sistemleri, Azerbaycan'daki turizm tesislerinde de uygulanarak sürdürülebilirlik teşvik edilebilir.

Yerel Halkın Dahil Edilmesi: Sürdürülebilir turizm projelerinde yerel halkın istihdama katılması, geleneksel el sanatlarının tanıtılması, kültürel mirasın yaşatılması gibi unsurlara önem verilebilir.

Uluslararası İş birlikleri: BM, AB, Dünya Turizm Örgütü gibi kuruluşlarla iş birliği yapılarak küresel uygulamalar ve finansman destekleri Azerbaycan'a çekilebilir.

Çalışmadaki bulgular, dünyada yer alan uygulamalar ve diğer araştırmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Sunulan örnekler, turizm sektöründe sürdürülebilirliğin ve yeşil ekonomiye geçişin küresel bir gündem olduğunu göstermektedir (Nugroho vd., 2023; Hidayat vd., 2023; Ji vd. 2023; Zazilah-Mecha, 2023; Yang vd., 2022; Yu-Song, 2022; Stoican vd., 2022; Han-Li, 2021; Brel vd., 2020; Owners vd., 2019; Zainudin vd., 2018). Ancak bazı farklılıklar ve ek noktalar da mevcuttur:

Yeşil turizm uygulamaları (Zainudin ve diğerleri, 2018): Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarını ve biyolojik çeşitliliğini koruyarak yeşil turizm uygulamalarına ağırlık vermesi önemlidir. Bu, ülkenin sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşmasına ve rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olacaktır.

Yeşil ekonomiye dönüşüm (Owners ve diğerleri, 2019): Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlere yönelmesi ve yeşil ekonomiye geçişi hızlandırması, ekonomik çeşitliliği artıracak ve uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlayacaktır.

Yeşil ekonomi bağlamında sürdürülebilir kalkınma (Han ve Li, 2021): Turizm politikalarının sürdürülebilirlik ve çevresel etki konularına odaklanması, Azerbaycan'ın zayıf yönlerinden biridir. Sürdürülebilir kalkınma için yeşil ekonomi uygulamaları, ülkenin uzun vadeli başarısı için önemlidir.

Yeşil ekonomi girişimleri (Hidayat ve diğerleri, 2023): Uluslararası iş birliği ve destek olanakları, Azerbaycan'ın yeşil ekonomi girişimlerini destekleyebilecek bir fırsattır.

Yeşil ekonomi kavramının uygulanması (Nugroho ve diğerleri, 2023): Yerel halkın katılımı ve çevre bilincinin artırılması, yeşil ekonomi kavramının başarılı bir şekilde uygulanması için kritik öneme sahiptir. Bu durum, sürdürülebilirlik çabalarının toplumsal kabulünü artıracaktır.

Yeşil finansın yeşil inovasyona etkisi (Ji ve diğerleri, 2023): Yenilenebilir enerji yatırımlarının yetersizliği, Azerbaycan'ın zayıf yönlerinden biridir. Yeşil finansman kaynaklarına erişim ve yenilikçi yeşil teknolojilere yatırım, ülkenin yeşil ekonomiye geçişini hızlandıracaktır.

Bu araştırma dünyadaki diğer örneklerden ve çalışmalardan bazı farklılıklar göstermektedir. Araştırmanın odak noktası, Azerbaycan'daki turizm sektörünün yeşil ekonomi çerçevesinden değerlendirilmesidir. Birçok küresel çalışma genel olarak sürdürülebilir turizm veya ekoturizme odaklanırken, bu araştırma Azerbaycan'ın özel bağlamını ve yeşil ekonomi yaklaşımını ele almaktadır. Araştırma, Azerbaycan'ın turizm sektörünü yeşil ekonomi bağlamında değerlendirmek için kapsamlı bir SWOT analizi sunmaktadır. Bu kadar detaylı bir analiz diğer çalışmalarda yaygın değildir. Çalışma, Azerbaycan'ın yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm politika ve stratejilerini derinlemesine analiz etmektedir. Ana odak noktası, turizm sektörünü yeşil ekonomi perspektifinden analiz etmektir. Bu çalışma, turizm sektörünü Azerbaycan'ın yeşil ekonomi hedefleri doğrultusunda değerlendirmesi bakımından diğerlerinden farklılaşmaktadır.

Öneriler

Bu çalışmadaki SWOT analizi, dünya uygulamaları ve diğer çalışmalar, turizm sektöründe yeşil ekonomi ve sürdürülebilirlik yaklaşımlarının önemine işaret etmekte, sektörün yeşil dönüşümünü vurgulamakta ve farklı uygulamalar sunmaktadır.

Bu doğrultuda, politika yapıcılara, yerel yönetimlere ve yerel halka şu öneriler sunulabilir:

Politika Yapıcılara Öneriler:

- Turizm sektörü için enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, atık yönetimi, sürdürülebilir ulaşım ve doğal kaynakların korunmasını kapsayan bütünlük bir yeşil ekonomi stratejisi ve eylem planı oluşturulmalıdır.
- Turizm işletmelerini yeşil uygulamalara teşvik edecek mali ve yasal düzenlemeler, eko-etiketleme ve sertifikasyon programları desteklenmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.
- Yerel halkın turizm faaliyetlerine katılımını ve turizm gelirlerinden payını artırmak için eğitim, farkındalık programları düzenlenmelidir.
- Turizm sektöründe yeşil istihdam ve yeşil beceriler teşvik edilmeli, bu alanda eğitim ve sertifikasyon programları geliştirilmelidir.
- Kamu-özel sektör-sivil toplum iş birliğiyle turizm bölgelerinde sürdürülebilirlik izleme ve değerlendirme mekanizmaları kurulmalıdır.

Yerel Yönetimlere Öneriler:

- Yerel turizm planları ve stratejileri, yeşil ekonomi ilkelerine uygun olarak gözden geçirilmeli ve yenilenmelidir.
- Turizm işletmelerinin enerji, su ve atık yönetimi konularında desteklenmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir.
- Yerel halkın turizm faaliyetlerine katılımı için mikro-girişimcilik programları başlatılmalıdır.
- Turizm bölgelerinde yürüyüş ve bisiklet yolları, toplu taşıma sistemleri gibi sürdürülebilir ulaşım altyapısı geliştirilmelidir.

- Yerel halkın çevre bilincini artırmak için eğitim ve farkındalık kampanyaları düzenlenmelidir.

Yerel Halka Öneriler:

- Yerel halk, turizm faaliyetlerinde aktif rol almalı ve yerel kültürün, el sanatlarının ve geleneksel ürünlerin tanıtımına katkıda bulunmalıdır.
- Yerel halk, turizm işletmelerinin yeşil uygulamalarını desteklemeli ve tercih etmelidir.
- Yerel halk, doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına özen göstermeli, atık azaltma, geri dönüşüm ve enerji tasarrufu konularında bilinçli davranmalıdır.
- Yerel halk, turizm sektöründeki yeşil istihdam fırsatlarından yararlanmalı ve yeşil beceriler edinmelidir.
- Yerel halk, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının sürdürülebilir turizm girişimlerine aktif katılım sağlamalıdır.

Azerbaycan'ın turizm sektörünün yeşil ekonomiye dönüştürülmesi ve sürdürülebilir bir model oluşturulması için sunulan öneriler, tüm paydaşların iş birliği ve katılımını gerektirmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları:

- Uygulamalardan veya saha verilerinden yoksun olması.
- Çalışma genel bir bakış sunmaktadır. Belirli bir bölgeye odaklanmamaktadır.
- Sürdürülebilir turizm uygulamalarının başarısını ölçmek ve izlemek için somut göstergeler belirlenmemiştir.
- Çalışma, yerel halkın görüşlerini ve sürdürülebilir turizm uygulamalarından etkilenme derecelerini yeterince ele almamaktadır.

Bundan sonraki yapılacak olan çalışmalara yönelik öneriler:

- **Saha Araştırması:** Belirli destinasyonlarda veya işletmelerde saha çalışmaları ve veri toplama yoluyla ampirik araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- **Paydaş Analizi:** Yerel halkın, işletmelerin, yönetimlerin ve diğer paydaşların bakış açılarını ve endişelerini kapsamlı bir şekilde analiz edebilir.
- **Ölçüm Çerçevesi:** Sürdürülebilir turizm uygulamalarının başarısını ölçmek için tutarlı bir performans göstergesi ve ölçüm çerçevesi geliştirebilir.
- **Destinasyon Yönetimi:** Yeşil ekonomiye geçişin destinasyon yönetimi ve planlama süreçlerine etkilerini ve entegrasyonunu araştırabilir.
- **Teknoloji ve İnovasyon:** Yeşil teknolojilerin ve inovasyonların sürdürülebilir turizm üzerindeki etkileri ve benimsenmesi araştırılabilir.

Bu şekilde araştırmalar daha somut, uygulanabilir önerilere ulaşabilir. Ayrıca, teorik çerçeveyi gerçek dünya uygulamalarıyla harmanlayarak yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm alanına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- Abasova, Y. (2011). The role of international exhibitions and fairs in the development of tourism. *Materials of The Scientific-Practical Conference on The Subject of Agricultural Economy: 20th Anniversary of Independence (217-221)*. Baku.
- Abbasova, K. (2018). *Azerbaycan'da Hazar Kıyısının Turizm-Rekreasyon Potansiyelinin Analizi ve Değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. UNEC.
- Abdullayeva, G. (2023). Azerbaycan'da eko-turizmin geliştirilmesi. *Turan-Sam*, 15(Sp. Sayı), 45-57.
- Ahmadli, T., Hasanov, H. & Huseynov, R. (2021). Lenkaran bölgesinin ekoturizm potansiyeli. *Batı Kaspi Üniversitesi Dergisi*. Bilimsel Haberler (3), e-ISSN 2789-4614.
- Ahmadov, E. & Khalilov, T. (2019). Azerbaijan from inclusive and innovative governance to green economy. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 988-1001.

- Alakbarova, A. (2012). *Azərbaycan'ın güney bölgəsinin (Lenkaran bölgəsi) turizm arz olanakları və haldın turizmə bakiş açısı* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Albekov, A. U., Parkhomenko, T. V. & Polubotko, A. A. (2018). Green economy: a phenomenon of progress and a concept of environmental security. *In Contemporary Issues in Business and Financial Management in Eastern Europe* (Vol. 100, pp. 1-8). Emerald Publishing Limited.
- Asadov, I. & Erdélyi, É. (2020). Opportunities, challenges and citizen's viewpoint of ecotourism in Azerbaijan: Case Study Of Shahdag National Park. *Modern Management Tools And Economy of Tourism Sector In Present Era*, 167.
- Askerov, A.T., Bilalov, B.A. & Gulaliyev, C.G. (2011). *Ekoloji turizm*. Adiloğlu yayınevi.
- Aslanov, E. (2011). Azərbaycan'da turizm sektöri: tarih, mevcut durum ve gelişme beklentileri. *Azərbaycan Turizm ve İşletme Üniversitesi Dergisi*, 1, 22-29. <https://turizm-tedqiqatlari.blogspot.com/>.
- Azərbaycan Devlet İstatistik Komitesi. (2016). <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>.
- Bilalov, B. & Yusupov, G. (2012). Kırsal kalkınmada toplum temelli turizmin önemi. *Azərbaycan Turizm ve İşletme Üniversitesi Dergisi*, 2, 71-75.
- Bramwell, B. & Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4-5), 411-421.
- Brel, O., Zaytseva, A. & Kaizer, P. (2020). Contribution of tourism to diversification and development of a green economy. *In E3S Web of Conferences*. Vol. 217, p. 05001. EDP Sciences.
- Chala, V. & Orlovska, Y. (2021). Green economy development: methodological approach. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7(3), 203-208.
- Chien-Hung, L. (2019). An empirical study on consumer experience and quality of green tourism. *In 2019 3rd International Conference on Education, Culture and Social Development* (ICECSD 2019) (pp. 163-170). Atlantis Press.
- Dargahov, V. & Karimov, R. (2014). *Investment opportunities of tourism industry in azerbaijan and its regions*.
- Dogaru, L. (2021). Green economy and green growth - opportunities for sustainable development. *In Proceedings*. Vol. 63, No. 1, P. 70. MDPI.
- Galushkina, T. & Kostetska, K. (2012). Zelena" ekonomika v sektoralnii modeli rozvytku v Ukraini ["Green economy" in the sectoral model of development in Ukraine]. *Economic innovations*, 48, 68-77.
- Gasımlı, V.A., Hüseyin, R.Z., Huseynov, R.F., Hasanov, R.B., Jafarov, C.R., Bayramova, A.B. (2022). *Yeşil ekonomi*. Azprint yayınevi.
- Gaziyev, E. & Boyacıoğlu, E. Z. (2021). Azərbaycan ekonomisinin gelişiminde turizmin yeri: türkiye tecrübesinin uygulanabilirliği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 275-295.
- Hajiyev, B. (2021). Prospects for the development of ecotourism in the republic of azerbaijan.
- Han, L. & Li, L. (2021). Sustainable development of tourism under the background of low-carbon and green economy. *Advances in Materials Science and Engineering*, 2021, 1-8.
- Herbig, P. & O'Hara, B. (1997). Ecotourism: a guide for marketers. *European Business Review*, 97(5), 231-236.
- Hidayat, M. S., Yasin, A., Sulistiowati, R., Regina, D. & Nugrahanti, T. P. (2023). Green economy initiatives in enhancing social solidarity in the tourism sector in coastal areas. *International Journal of Science and Society*, 5(1), 232-243.
- Hussain, I. (2022). An overview of ecotourism. *IJNRD-International Journal of Novel Research and Development*, 7(3), 471-481.

- İslamzade, İ. (2021). *Azerbaycan'da alternatif turizm çeşitlerinin turizm potansiyeline ekonomik etkileri üzerine bir araştırma* [Yayınlanmamış yüksek lisans]. Selçuk Üniversitesi.
- Ji, X., Zhang, S. & Lu, Y. (2023). Does an environmental management system affect green innovation: the role of green financing in china's tourism sector in a circular economy. *Sustainability*, 15(8), 6411.
- Kozak, M. & Nield, K. (2004). The role of quality and eco-labelling systems in destination benchmarking. *Journal of Sustainable Tourism*, 12(2), 138-148.
- Lenzen, M., Sun, Y. Y., Faturay, F., Ting, Y. P., Geschke, A. & Malik, A. (2018). The carbon footprint of global tourism. *Nature Climate Change*, 8(6), 522-528.
- Loiseau, E., Saikku, L., Antikainen, R., Droste, N., Hansjürgens, B., Pitkänen, K., ... & Thomsen, M. (2016). Green economy and related concepts: an overview. *Journal of Cleaner Production*, 139, 361-371.
- Malheiro, A., Sousa, B. B., Liberato, D. & Liberato, P. (2020). Sustainability in tourism and hospitality: trends and challenges. In *35th IBIMA conference education excellence and innovation management: A 2025 vision to sustain economic development during global challenges* (pp. 15545-15555). IBIMA.
- Mehmandarova, G. (1998). Khinalig: linguists dream, invaders' nightmare. *Azerbaijan International*, 6(2), 50-51.
- Nugroho, L. D., Melati, S. R., Wahyuliana, I., Pawestri, A. & Kurniawan, L. F. (2023). Legal policy of implementation green economy in the tourism sector to realize sustainable tourism and environment. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, Vol. 1181, No. 1, p. 012018. IOP Publishing.
- Orujova, M. (2015). Spor turizmi örneğinde Azerbaycan turizminin modern kalkınma perspektifleri. *Azerbaycan Turizm ve İşletme Üniversitesi Dergisi*, 9, 62-67.
- Owners, P., DeLacy, T. & Jiang, M. (2019). Transforming A tourism destination into a green economy: a policy analysis of Wakatobi islands, Indonesia. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, Vol. 363, No. 1, p. 012004. IOP Publishing.
- Pahl, N. & Richter, A. (2009). SWOT Analysis: Idea, methodology and a practical approach. *BoD—Books on Demand*.
- Pan, S. Y., Gao, M., Kim, H., Shah, K. J., Pei, S. L. & Chiang, P. C. (2018). Advances and challenges in sustainable tourism toward a green economy. *Science of The Total Environment*, 635, 452-469.
- Renner, M., Sweeney, S., & Kubit, J. (2008). Green Jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world: Report for United Nations Environment Programme. *UNEP: Nairobi, Kenya*.
- Sadikhova, Z.R., Mehbalıyeva, M. & Yagubova, A. (2023). *Karabağ ekonomik bölgesinde turizmin pazarlama yönlerinden araştırma yönergeleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans]. Azerbaycan Teknik Üniversitesi.
- Salas-Zapata, W. A. & Ortiz-Muñoz, S. M. (2019). Analysis of meanings of the concept of sustainability. *Sustainable Development*, 27(1), 153-161.
- Samedova, E. & Abasova, Y. (2020). Strategic governance of tourism development in azerbaijan: practical aspects and a mechanism for improvement. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 3, 521-532.
- Scheyvens, R. (1999). Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism Management*, 20(2), 245-249.
- Seferov, R. & Hesenov, T. (2006). Azerbaycan'ın turizm potansiyeli ve turizm etkinliklerinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, 255-272.

- Shtal, T. V., Buriak, M. M., Amirbekuly, Y., Ukubassova, G. S., Kaskin, T. T., & Toiboldinova, Z. G. (2018). Methods of analysis of the external environment of business activities. *Revista Espacios*, 39(12).
- Stoican, M., Vărvăruc, D. & Filip, N. (2022). Practicing a sustainable tourism in the context of supporting the green economy. *In 30 years of economic reforms in the Republic of Moldova: economic progress via innovation and competitiveness* (Vol. 1, pp. 223-230).
- Streimikiene, D., Svagzdiene, B., Jasinskas, E. & Simanavicius, A. (2021). Sustainable tourism development and competitiveness: the systematic literature review. *Sustainable Development*, 29(1), 259-271.
- Şihiyev, K. (2018). *Ekolojik Turizm Özelliklerinin ve Kalkınma Sorunlarının İncelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans]. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.
- Terzić, L. (2023). Why is the transition to a green economy important for achieving sustainability? a review of some theoretical approaches and empirical research presented in the literature. *Икономическа Мисъл*, 3, 307-332.
- Travel, W. T. T. C. (2017). *Tourism: Global Economic Impact & Issue 2018*. WTTC.
- Tsoutsos, T., Tournaki, S., de Santos, C. A. & Vercellotti, R. (2013). Nearly zero energy buildings application in mediterranean hotels. *Energy Procedia*, 42, 230-238.
- UNEP. (2011). Towards a green economy: pathways to sustainable development and poverty eradication - a synthesis for policy makers, www.unep.org/greeneconomy.
- Verdzada, N. (2023). *turizm sektörünün Azerbaycan'ın makroekonomik göstergelerine etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans]. Haliç Üniversitesi.
- Wearing, S. (2001). *Exploring socio-cultural impacts on local communities*. In *The Encyclopedia of Ecotourism* (pp. 395-410). CABI Publishing.
- World Tourism Organization. (2018). *Tourism for Development – Volume II: Good Practices*. UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284419746>
- WTO. (2005). Making tourism more sustainable-a guide for policy makers (English version).
- Yang, W., Chen, Q., Dao, Y., Huang, X. & Shao, W. (2022). Ecological civilization and high-quality development: do tourism industry and technological progress affect ecological economy development? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(1), 783.
- Yordanova–Dinova, P., & Bichurova, I. (2019). The green economy-an approach for the sustainable development of the food industry. *Knowledge-International Journal*, 34(5), 1289-1294.
- Yu, Z., & Song, Z. (2022). Research on the green development of tourism economy among the central cities in the lower reaches of the yellow river.
- Zainudin, A., Wan Mohamad Asyraf, W. A. & Yusnita, Y. (2018). Sustainable Tourism: the moderating effect of tourists' educational background in the relationship between green practices and customer satisfaction. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(4), 21-27.
- Zazilah, A. N., & Mecha, I. P. S. (2023). Green economy and ecotourism-based development model of oling river food, banyuwangi. *International Journal of Applied Sciences in Tourism and Events*, 7(1), 78-86.

İnternet Kaynakları

AZERBAIJANS. (2024). https://www.azerbaijans.com/content_891_tr.html. (Erişim tarihi: 13.03.2024).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. (2023a). <https://www.stat.gov.az/news/index.php?lang=az&id=5763>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).

- Azərbaycan Devlet İstatistik Komitesi. (2023b). <https://www.stat.gov.az/news/index.php?lang=az&id=5754>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- ADVANTOUR. (2023). <https://www.advantour.com/azerbaijan/tourism/sustainable-ecotourism.htm>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- <https://azerbaijan.travel/enjoy-winter-summer-adventures-shahdag> (Erişim tarihi: 13.02.2024).
- Azərbaycan Cumhuriyeti Turizm Stratejik Yol Haritası. (2016). <https://monitoring.az/assets/upload/files/d53a6f3606f2ec987a4084ee6664380e.pdf>. (Erişim tarihi: 15.02.2024)
- Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Acentası. (2023). <https://tourism.gov.az/pages/umumi-melumat>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azərbaycan Turizm Bürosu. (2023a). <https://www.tourismboard.az/az/publication/907/78>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azərbaycan 2030. (2022). <https://e-qanun.az/framework/46813>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azərbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı. (2023). <https://www.economy.gov.az/az/page/yasil-iqtisadiyyat>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azərbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı. (2023). <https://www.minenergy.gov.az/>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Turizmcinin Gazetesi. (2022). <https://www.turizmciningazetesi.com/2022/01/azerbaycan-turizm-endustrisinin-yeni-normalde-basarilari/>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azerbaijan. (2021). <https://azerbaijan.travel/tourism-development-strategy/slow-food-travel-azerbaijan>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azertag.(2023).https://azertag.az/xeber/palchiq_vulkanlari_turizm_kompleksinin_bas_planinda_nezerde_tutulan_isler_basa_chatmaq_uzredir-2461289. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azərbaycan Turizm Bürosu. (2023b). <https://tourismboard.az/news/681-news>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azərbaycan 2020: Geleceğe Dair Vizyon. (2012). <https://e-qanun.az/framework/25029>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azertag. (2021). https://azertag.az/xeber/son_10_ilde_turizm_sahesinin_inkisafina_dovlet_qaygisi-1842243. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet Turizm Acentası. (2018). <https://tourism.gov.az/news/azerbaycanin-yeni-turizm-brendi-teqdim-olundu>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Travelife. (2024). <https://staybetterplaces.com/>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- GİFT. (2024). <http://www.greentourism.eu/en/GreenLabel/Details/5>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- UN. (2024). <https://www.un.org/en/chronicle/article/icelands-sustainable-energy-story-model-world>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- ASEİC. (2024). <http://www.aseic.org/resources/download/map/europe2015/Switzerland.pdf>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- DEUTSCHLAND. (2024). <https://www.deutschland.de/tr/ekonomi-almanya>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- VİSİT. (2024). <http://www.visit21.net/>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- EVİSA. (2024). <https://www.evisa.gov.az/en/>. (Erişim tarihi: 13.03.2024).
- Green Wave. (2016). <https://ecoclubua.com/state/17-tsilej-staloho-rozvytku/>. (Erişim tarihi: 01.05.2024).
- OECD. (2024). <https://www.oecd.org/greengrowth/>. (Erişim tarihi: 04.05.2024).

- EMF. (2024). <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview>. (Erişim tarihi: 04.05.2024).
- EC. (2024). https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/green-infrastructure_en. (Erişim tarihi: 04.05.2024).
- TWI. (2024). <https://www.twi-global.com/technical-knowledge/faqs/what-is-green-energy>. (Erişim tarihi: 04.05.2024).
- SUTOMA. (2024). <https://www.jade-hs.de/international/international-office/archiv/sutoma/>. (Erişim tarihi: 04.05.2024).
- CTB. (2024). <https://ctb.ku.edu/en/table-of-contents/assessment/assessing-community-needs-and-resources/swot-analysis/main>. (Erişim tarihi: 30.05.2024).
- BRM. (2024). <https://research-methodology.net/theory/strategy/swot-analysis/>. (Erişim tarihi: 30.05.2024).

Extended Summary

This study aims to analyse Azerbaijan's tourism sector in depth from the perspective of green economy and sustainability and to provide recommendations based on this analysis. Through a literature review and analysis of secondary data, it is revealed that Azerbaijan's rich natural, historical, and cultural heritage has a significant potential for the tourism sector. The country is home to World Heritage sites registered by UNESCO, impressive Caucasian landscapes, healing mineral waters, and important spas for health tourism. It also has a diversity of climates and geographical advantages that allow for a variety of tourism activities such as beach, mountain, spa, plateau, and sports tourism. The strengths of Azerbaijan's tourism sector include its strategic location, natural beauty along the Caspian Sea and renewable energy potential. The contribution of tourism to the country's economy, government policies and incentives for the development of the sector are also strengths. However, weaknesses include deficiencies in tourism infrastructure, insufficient promotional activities, failure to fully utilize the potential of liberated areas, environmental pollution problems, lack of eco-labelling systems, and low participation of local people in tourism activities. The study highlights opportunities such as assessing the tourism potential of liberated territories, developing international cooperation, supporting digital transformation, implementing green economy practices, modernizing tourism infrastructure, establishing eco-labelling systems, and increasing the participation of local people in tourism activities. On the other hand, potential threats include the effects of climate change, the spread of natural disasters, regional instability, economic fluctuations, international competitive pressure, failures in sustainable tourism practices, security issues and excessive demand/capacity problems. The study examines in detail the environmental, economic, and social benefits of sustainable tourism practices. The study presents various examples from around the world. The "Nearly Zero Energy Hotels" project in the European Union, the Sustainable Destinations Association of America (SDAA) in the Caribbean and Central America, Dubai's green economy and sustainable tourism principles, international eco-labels, and programs (Ecolabel, Travelife, PAN Parks, VISIT) and the green economy plans of countries such as Iceland, Switzerland and Germany are examined. Previous studies have emphasized the importance of integrating the green economy concept into the tourism sector. This integration plays a critical role in ensuring environmental sustainability, conserving natural resources, and generating economic benefits. Green practices in the tourism sector (energy efficiency, waste reduction, green technologies, etc.) can both increase customer satisfaction and reduce the environmental footprint of the sector. Green financing and environmental management systems are key for tourism companies to adopt and implement green innovations. Some countries have established policy frameworks but face challenges in implementation and monitoring. It has been observed that tourists with higher levels of education value green practices more, which increases customer loyalty. However, some destinations have successfully adopted green economy principles and ecotourism models, contributing to the well-being of local people. It is emphasized that ecotourism models have the potential to generate income, provide employment opportunities and increase socio-economic welfare in regions by supporting local economic development. On the other hand, with examples from different regions of the world, the challenges and opportunities encountered in the process of transition to a green economy are revealed and successful practices are shared. The study emphasizes that the tourism potential of rescued regions offers opportunities for international cooperation, digitalization, green economy practices, infrastructure modernization, eco-labelling and increasing the participation of local people. On the other hand, climate change and natural disasters, regional instability, economic fluctuations, international competition, failures in sustainable tourism practices, impacts of natural disasters, security issues and excessive demand/capacity issues stand out as potential threats. Future research should focus on sustainable tourism in protected areas, tourism development in rural areas, tourism marketing in the Karabakh region and various other topics. While tourism in Azerbaijan continues to contribute economically, it is emphasized that ecotourism development can promote local participation, income generation, job opportunities and socio-economic development. Based on the results of the

SWOT analysis, comprehensive recommendations have been developed for policy makers, local authorities, and local communities. Policy makers are advised to prepare an integrated green economy strategy that includes the tourism sector, make legal regulations in this area, organize training programs for workers and entrepreneurs in the sector promote green employment areas. Local governments are advised to review existing tourism plans from a sustainability perspective, make improvements in energy, water, and waste management, initiate micro-entrepreneurship programs to stimulate local economic activities, develop sustainable transportation infrastructure and organize educational campaigns to raise environmental awareness. Finally, local communities are expected to actively participate in tourism activities, support the protection of natural resources and cultural heritage, adopt green practices, and benefit from green jobs, and participate in local initiatives.

Abdazimova, D., Ximmataliyev, D. (2024). Педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтиришнинг моҳияти, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 181-190.

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРИ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШНИНГ МОҲИЯТИ

Dilrabo ABDAZIMOVA*

Do'stnazar XIMMATALIYEV**

Аннотация: Ҳозирги вақтда тегишли даражадаги ва йўналишдаги малакали ишчини тайёрлаш, меҳнат бозорида рақобатбардош, компетентли, масъулиятли, ўз касбини эркин биладиган ва аралаш фаолият соҳаларига йўналтирилган, мутахассислиги бўйича жаҳон стандартлари даражасида самарали ишлашга қодир, доимий касбий ўсишга тайёр мутахассисларга талаб ортиб бормоқда.

Мақолада педагогик таълим инновацион кластерларининг информатика, астрономия, мусиқа ва кимё, биология, тилшунослик ва бошқа билимнинг турли соҳаларида фаол қўлланилиши ва бу соҳаларнинг географик жиҳатдан маҳаллийлаштирилган ўзаро боғланган компаниялар, илмий-тадқиқот институтлари, олий таълим муассасалари ва бошқа ташкилотлар ўртасидаги кластерлари бир бирини тўлдириши ҳамда кластернинг рақобатбардошлигини ошириш масалалари кўриб чиқилган.

Шунингдек, кластернинг ўзига хос хусусиятлари, таълим кластерига берилган таърифлар келтирилган. Касбга йўналтириш ишларини амалга оширишни давлат томонидан қўллаб-қувватланиши, иқтисодий ва ижтимоий корхоналар ва бандлик хизматлари билан ижтимоий шерикликда таълим муассасалари томонидан етарли даражада самарали бажариш бугунги куннинг талаби ҳисобланади. Педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтириш ишларини такомиллаштиришда бир қатор номувофиқликлар мавжуд бўлиб, мақолада уларни бартараф этиш борасида таклифлар берилган.

Бугунги кунда касбга йўналтириш ҳолатини турли даражадаги касбга йўналтириш амалиётининг инновацион кластерларига асосланган давлат бошқаруви иштирокида бозор иқтисодиёти шароитида янги шакл ва мазмунни излаш босқичи сифатида тавсифлаш мумкин. Шу нуқтаи назардан қараганда, барча муҳим саноат тармоқлари кластери корхоналар, бизнес, илм-фан билан бир қаторда, таълимни ўз ичига олади ва нафақат касбга йўналтириш, балки талабалар ва ёш мутахассисларнинг касбий ўзини ўзи белгилашда жуда жадал фаолият олиб боради.

Педагогик таълим инновацион кластери шароитида касбга йўналтиришнинг асосий мақсади талабаларга минтақа иқтисодиёти ва меҳнат бозори эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда касб танлашда, ўқувчининг касбий мартаба ва ўзини ўзи ривожлантиришини лойиҳалашда ёрдам беришдан иборат. Педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтириш ишларини мутахассислар фаолиятини кенг миқёсда ташкилий-методик таъминлаш, аҳолининг турли тоифаларини ижтимоий-психологик қўллаб-қувватлаш, ахборот технологиялари ва автоматлаштиришни жорий этиш, ахборот таъминоти ва касбий таълимни такомиллаштириш орқали амалга ошириш мумкин. Педагогик таълим

* Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, dilrubarustam@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0001-7128-8919

** Çirçik Devlet Pedagoji Üniversitesi dostnazar.ximmataliev1969@gmail.com

 ORCID ID: 0009-0006-2626-3345

инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтириш ишларини муваффақиятли ҳал этиш учун талабаларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашлари ва шунга мос равишда ушбу ишни турли йўналишларда лойиҳалашлари учун шарт шароитлар яратиш зарур.

Калим сўзлар: меҳнат, бозор, компетентлик, мутахассислик, информатика, саноат, бизнес, таълим.

THE ESSENCE OF STUDENTS' VOCATIONAL GUIDANCE ON THE BASIS OF THE INNOVATIVE CLUSTER OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Abstract: At present, there is a growing need to train qualified personnel of the appropriate level and direction, competitive, competent, responsible specialists in the labor market, who are fluent in their profession and focused on mixed fields of activity, able to work effectively at the level of world standards in their specialty and are ready for permanent professional growth.

The article discusses the active usage of innovative clusters of teacher education in various fields of computer science, astronomy, music and chemistry, biology, linguistics and other knowledge and the connection of clusters of these areas between territorially localized interconnected companies, research institutes, higher education institutions and other organizations, as well as issues of increasing the competitiveness of the cluster.

The specific characteristics of the cluster, definitions given to the educational cluster are also given. The requirement of today is that the implementation of career guidance work should be supported by the state and effectively carried out by educational institutions in social partnership with economic and social enterprises and employment services. On the basis of the innovative cluster of teacher education, a number of inconsistencies in improving the work of orienting students to the profession have been identified, and the article presents proposals for their elimination.

Today, the state of vocational guidance can be characterized as a stage of searching for a new form and content in a market economy with the participation of public administration based on innovative clusters of vocational guidance practices at various levels. From this point of view, the cluster of all significant industries includes enterprises, business, science, and education and is very active not only in career guidance, but also in the professional self-determination of students and young professionals.

The main goal of career guidance work in the context of an innovative cluster of teacher education is to help students choose a profession, taking into account the needs of the regional economy and the labor market, designing a student's professional career and self-development. On the basis of the innovative cluster of teacher education, work to orient students to a profession can be carried out through large-scale organizational and methodological support for the activities of specialists, socio-psychological support for various categories of the population, the introduction of information technologies and automation, and the improvement of information support and vocational education. It is necessary to create conditions for students to determine their own destiny accordingly to design this work in different directions in order successfully to solve the work on career guidance of students on the basis of an innovative cluster of teacher education.

Keywords: Keywords, keywords, keywords, keywords, keywords.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан илгари сурилаётган ислохотлар ўқитувчиларнинг Янги Ўзбекистон жамиятидаги нуфузи ва мавқеини янада оширишга хизмат қилади. Таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий мақсади маънавий бой ва баркамол, замонавий билимларга эга бўлган, мустақил фикрловчи кадрларни тайёрлаш ҳисобланади. Ҳозирги вақтда таълимни янгилашнинг асосий йўналишларини танлаш таълимни модернизациялаш, тегишли даражадаги ва йўналишдаги малакали ишчини тайёрлаш, меҳнат бозорида рақобатбардош, компетентли, масъулиятли, ўз касбини эркин биладиган ва аралаш фаолият соҳаларига йўналтирилган, мутахассислиги бўйича жаҳон стандартлари даражасида самарали ишлашга қодир, доимий касбий ўсишга тайёр, ижтимоий ва касбий ҳаракатчан мутахассис модели билан боғлиқ. Талабаларни касбга йўналтиришда педагогик таълим инновацион кластерлари муҳим аҳамиятга эга.

Педагогик таълим инновацион кластерлари билимнинг турли соҳаларида: информатика, астрономия, мусиқа ва кимё, биология, тилшунослик ва бошқаларда фаол қўлланилади ва бу соҳаларнинг ҳар бирида бу атама умумий семантик ядрони сақлаб

қолган ҳолда ўзига хос мазмунга эга. “Кластер” атамаси инглиз тилидан олинган бўлиб (инглизча cluster) сўзма-сўз “тўплам” деган маънони англатади. “Кластер”, “кластерли ёндашув”, “таълим кластери”, “таълимда кластерли ёндашув” тушунчалари бугунги кунда кенг қўлланилмоқда ва замонавий иқтисодиёт билан боғлиқ тушунча ҳисобланади. Кластерлар ва кластерли ёндашув моҳиятини, шунингдек, улардан таълим жараёнида фойдаланиш имкониятларини яхшироқ тушуниш учун “кластер” тушунчасининг талқини билан танишиш зарур.

Рақобатбардошликни оширишнинг самарали воситаси сифатида кластерларга қизиқиш 20-асрнинг сўнгги чорагида пайдо бўлди. Минтақавий рақобатбардошликни аниқлаш ва оширишда кластерли ёндашув асосчиси Гарвард бизнес мактаби профессори Майкл Портер ҳисобланади. “Ҳозирги замон иқтисодиётида, айниқса глобаллашув шароитида ... кластерлар – ўзаро алоқа шакллари ва ташкилотлар тизими биринчи ўринга чиқади, уларнинг аҳамияти таркибий қисмларининг оддий йиғиндисидан яхлитликка олиб келинади” (81). Портернинг фикрига кўра, кластер – бу асбоб-ускуналар, бутловчи қисмлар, ихтисослаштирилган хизматларни етказиб берадиган географик жиҳатдан маҳаллийлаштирилган ўзаро боғланган компаниялар, илмий-тадқиқот институтлари, олий таълим муассасалари ва бошқа ташкилотлар гуруҳи бўлиб, улар бир бирини тўлдиради ва алоҳида компаниялар ва яхлит кластернинг рақобатбардошлигини оширади (81). Майкл Портернинг фикрига кўра, мамлакатнинг рақобатбардошлигига унинг алоҳида фирмалари эмас, балки турли соҳаларидаги фирмалар бирлашмалари кластерлари орқали халқаро рақобатбардошлик призмаси орқали қараш керак. Шу билан бирга, кластерларнинг ички ресурслардан самарали фойдаланиш имконияти принципиал аҳамиятга эга. Олим ўз тадқиқоти давомида ўнта давлатдаги 100 дан ортиқ соҳанинг рақобатбардошлик имкониятларини таҳлил қилган. Маълум бўлишича, энг рақобатбардош трансиллий компаниялар одатда турли мамлакатлар бўйлаб тасодикий тарқалмаган, балки бир мамлакатда, баъзан эса ҳатто мамлакатнинг бир минтақасида тўпланган. Бу бир ёки бир нечта фирмаларнинг жаҳон бозорида рақобатбардошликка эришиб, яқин атроф-муҳитга: етказиб берувчилар, истеъмолчилар ва рақобатчиларга ижобий таъсир кўрсатиши билан изоҳланади. Яқин атроф-муҳитнинг муваффақияти, ўз навбатида ташкилотнинг рақобатбардошлигининг янада ўсишига таъсир қилади. Натижада, бир-бирининг рақобатбардошлигининг ошишига ўзаро ҳисса қўшадиган, бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган тармоқлар, фирмалар жамоаси – “кластер” шаклланади. Биринчисидан кейин кўпинча янги кластерлар ҳосил бўлади ва бутун мамлакатнинг халқаро рақобатбардошлиги ортади (Салаева, 2014).

Кластернинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагича таърифланади: Кластер - бу ягона динамик тузилма; инновацион марказ, янги билимлар, технологиялар, маҳсулотларни тарқатишнинг барқарор ядроси; кластер фанлараро, аниқ чегараларга эга эмас, ахборотлаштиришнинг юқори даражасини эгаллайди. Шунга асосланиб, кластер - интеграция механизми бўлиб, уни ташкил қилиш, уларнинг ижтимоий ҳамкорлигини интенсификация ривожланишини таъминлайди (Михайлова-Салаева, 2014, б.74-80).

“Таълим кластери” тушунчаси дастлаб “фан-олий таълим муассасаси-ишлаб чиқариш” занжири билан боғлиқ бўлиб, ўрта ва олий касбий таълим сифатини

таъминлаш ва техник, саноат, ахборот инновацион лойиҳа ва тузилмаларни яратиш билан боғлиқ. Шу маънода “таълим кластери – бу соҳалар бўйича бирлаштирилган ва саноат корхоналари билан ҳамкорликда ўзаро боғланган касб таълими муассасалари йиғиндисидир” (Флоренкова-Щербова, 2010). Е.И.Чучкалова ва О.М.Мосунова таълим кластерига қуйидагича таърифни беради: “Таълим кластери – бир ҳудудда жойлашган таълим муассасалари, илмий ташкилотлар, горизонтал ва вертикал боғланган, тегишли ҳуқуқий шаклга эга бўлган ва касб-ҳунар таълими соҳасида алоҳида иштирокчиларнинг ғояларига асосланган, умумий мақсадга эришиш, яъни синергик таъсир орқали фаолият юритувчи хўжалик субектлари йиғиндисидир” (Чучкалова, Чучкалова-Мосунова, 2013, б. 422-424).

Баъзан таълим кластери деганда “занжир ичидаги горизонтал алоқаларга асосланган, фан-технология-бизнес инновацион занжиридаги таълим, ўзаро таълим олиш ва мустақил таълим воситалари тизими” тушунилади (Шайдуллина, 2013). Касб таълимидаги кластерларни яратиш “бир (худудий, функционал) зона доирасида маълум бир таълим соҳасидаги бизнес лойиҳалар, фундаментал ишланмалар ва янги технологиялар, методикалар, интеллектуал маҳсулотларни лойиҳалаш ва ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқаришга тайёрлаш учун замонавий тизимларни бирлаштириш зарурати билан боғлиқ” (Шайдуллина, 2013).

Педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтириш ишларини сифатли олиб бориш бугунги кунда таълим ва мамлакат иқтисодиёти билан чамбарчас боғлиқ бўлганлиги сабабли айниқса долзарбдир. Касбга йўналтириш ишларини амалга оширишни давлат томонидан қўллаб-қувватланиши, иқтисодий ва ижтимоий корхоналар ва бандлик хизматлари билан ижтимоий шерикликда таълим муассасалари томонидан етарли даражада самарали бажариш бугунги куннинг талаби ҳисобланади.

Педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтириш ишларини такомиллаштиришда бир қатор номувофикликлар мавжуд бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

-ёшларни касбга йўналтириш бўйича мутахассисларнинг етишмаслиги. Биринчидан, ҳеч бир олий таълим муассасасида бундай мутахассислар тайёрланмайди. Иккинчидан, касбга йўналтириш ишлари таълим муассасаларида тўлиқ штатдаги психологлар (агар мавжуд бўлса) томонидан амалга оширилади ёки бундай иш таълим тизимида турли лавозимларни эгаллаган ходимлар ўртасида тақсимланади, бу эса масъулиятсизликка, мотивациянинг пасайишига ҳамда ўқитувчиларнинг касбга йўналтириш ишлари самарасизлигига олиб келади (Блинов вб. 2014, б. 38). Бу номувофикликни бартараф этиш учун қуйидаги муаммолар ҳал қилиниши лозим:

- баъзи касблар бўйича кадрлар тайёрлашдаги номутаносибликни бартараф этиш;
- таълим йўналишига мувофиқ ҳолда ишга жойлаштириш;
- корхоналарда ёш мутахассисларни мослаштириш муддатларини ошириш;
- битирувчиларнинг бўлажак касбига қизиқишини ошириш ва бунинг натижасида ўз касбий нуфузига эга бўлиш мотивацияси.

Касбга йўналтириш фаолияти билан боғлиқ баъзи муаммоларни фақат таълим муассасаси доирасида ҳал қилиб бўлмайди, уни давлат даражасига кўтариш керак. Бу, биринчи навбатда, чекка қишлоқ ва шаҳарлардаги битирувчиларга тааллуқлидир,

уларнинг танлови бир ёки иккита йўналиш билан чекланган. Демак, уларни минтақанинг мавжуд имкониятларига қараб касбий йўналтириш зарур.

Иккинчидан, касбга йўналтириш тизимини ривожлантириш бўйича минтақавий дастурларни ишлаб чиқиш ва уларни давлат томонидан мувофиқлаштириш керак, бунинг асосида вилоят ва шаҳар ёшларини касбга йўналтириш дастурлари ишлаб чиқилади.

Учинчидан, ёшларни касбга йўналтириш учун корхоналар, бизнес ва таълим муассасалари ўртасида ижтимоий шерикликнинг инновацион моделлари ва механизмларини, яъни таълим кластерларини яратиш зарур.

Тўртинчидан, касбга йўналтириш ишларини қайта кўриб чиқиш, таълим имкониятларини ҳисобга олган ҳолда метод ва технологияларни такомиллаштириш зарур. Талабалар билан ташкилотлар ва ишлаб чиқариш корхоналарида касбга йўналтириш бўйича тўпланган тажрибани ҳисобга олган ҳолда ҳамкорликни амалга ошириш. Ушбу соҳадаги тажрибанинг афзалликлари, яъни бу фаолиятни аниқ ташкил этиш ва аниқ натижага йўналтиришни жорий этиш.

Бешинчидан, касб-ҳунарга йўналтириш соҳасининг мавжуд имкониятларини ёритишга ёрдам берадиган кластерларни жалб қилиш зарурий омилдир (Блинов вб. 2014, б. 38).

Шундай қилиб, бугунги кунда касбга йўналтириш ҳолатини турли даражадаги касбга йўналтириш амалиётининг инновацион кластерларига асосланган давлат бошқаруви иштирокида бозор иқтисодиёти шароитида янги шакл ва мазмунни излаш босқичи сифатида тавсифлаш мумкин.

Шу нуқтаи назардан қараганда, барча муҳим саноат тармоқлари кластери корхоналар, бизнес, илм-фан билан бир қаторда, таълимни ўз ичига олади ва нафақат касбга йўналтириш, балки талабалар ва ёш мутахассисларнинг касбий ўзини ўзи белгилашда жуда жадал фаолият олиб боради.

Академик Г.В.Мухаметзянованинг таъкидлашича, “педагогик таълим инновацион кластери – ишлаб чиқариш ва саноат корхоналари билан ҳамкорликда бирлашган ўзаро боғланган касб-ҳунар таълими муассасалари йиғиндиси”. Кластерлар минтақа иқтисодиётининг истиқболли ва иқтисодий жиҳатдан фойдали йўналишларида ташкил этилган бўлиб, уларда энг жиддий, иқтисодий асосли ижтимоий кафолатлар бўлиши мумкин (Мухаметзянова-Пугачева, 2007, б. 144). Бўлажак ишлаб чиқариш ходимларини касбга йўналтириш ишларига жалб этилиши иш берувчиларнинг кластердаги ишлаб чиқариш бирлашмаларида ишлаш учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш тўғрисидаги топшириғининг бажарилишига хизмат қилмоқда.

Олий таълим ва касб-ҳунар таълими муассасалари, умумтаълим мактаблари ва корхоналар ўртасидаги бундай яқин муносабатларнинг умумий мақсади фаолиятнинг асосий йўналишларининг функционал мувофиқлиги ва мавжуд ресурслардан мақбул фойдаланиш мавжуд бўлганда умумий муаммоларни биргаликда ҳал этиш учун истиқболли ҳисобланади.

Педагогик таълим инновацион кластери шароитида касбга йўналтиришнинг асосий мақсади талабаларга минтақа иқтисодиёти ва меҳнат бозори эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда касб танлашда, ўқувчининг касбий мартаба ва ўзини ўзи ривожлантиришини лойиҳалашда ёрдам беришдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун педагогик таълим инновацион кластери да ёшларни касбга йўналтириш бўйича мутахассислар қуйидаги асосий вазифаларни ҳал этадилар:

- ҳудудда зарур бўлган касблар, мутахассислар тайёрлаш йўналишлари ва даражалари билан доимий равишда таништириш;
- ўқувчиларни ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръатлари, айрим касб ва мутахассисликларга бўлган талаб динамикаси тўғрисида хабардор қилиш;
- касбга йўналтириш мақсадида талаба шахсини ўрганиш;
- барқарор касбий манфаатлар, ниятлар, истиқболларни шакллантириш;
- касб танлашга психологик тайёрликни шакллантириш.

Анъанавий тизимдан фарқли ўлароқ, кластер модели йўналишлар бўйича касбий соҳалар доирасида билимларни бирлаштириш учун асос яратади, билимларни бошқариш, янги билим ва технологияларни яратиш, малакали кадрлар тайёрлаш ва ривожлантиришга қаратилган инновацион таълим парадигмасини шакллантиради. Кластер каналлари орқали эркин маълумот алмашиш ва инновацияларни тарқатиш рақобатбардошликни оширишда муваффақиятга эришишнинг янги усуллари ишлаб чиқишга олиб келади ва янги имкониятларни келтириб чиқаради (Мухаметзянова-Шайхутдинова, 2015, б. 10-14.).

Педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтиришнинг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- шахснинг касбий ўзини ўзи белгилаш жараёнини актуаллаштиришда таълим, тарбия, кадрлар, ахборот, илмий, ишлаб чиқариш ва этник-маданий салоҳиятларни бирлаштиришнинг синергик таъсири;
- касбий таълим олишда ёшларнинг хоҳиш-истаклари ва иш берувчиларнинг малакали кадрларга бўлган эҳтиёжлари бирлигини таъминлаш бўйича мақсад ва вазифаларнинг бирлаштирувчи характери;
- ўқувчиларнинг касбий ўзини ўзи белгилашини ҳуқуқий, ташкилий ва бошқарувчи таъминлаш, ушбу жараёнда иш берувчиларнинг тармоқ бирлашмалари, тадбиркорлик субъектлари вакилларининг иштирок этиш имконияти;
- касбга йўналтиришни рағбатлантириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш бўйича кластер аъзоларининг тармоқ ўзаро ҳамкорлиги (конференциялар, семинарлар, ишчи гуруҳлар ташкил этиш, ихтисослаштирилган интернет-ресурслар ва электрон почта рўйхатларини яратиш);
- ўзгарувчан меҳнат бозори ҳолати тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш шароитида ўз тақдирини ўзи белгилаш субъекти сифатида шахснинг ижтимоий ҳаракатчанлигини ошириш;
- ҳамкорлар ресурсларидан самарали фойдаланиш, моддий-техника базасини ривожлантириш ва шакллантириш;
- келажакдаги мутахассислик билан боғлиқ турли хил фаолиятда шахснинг имкониятларини аниқлаш учун янги шартлар;
- касб танлашда психологик-педагогик ёрдамнинг илмий-методик базасини ишлаб чиқиш ва танловни тузатиш, шахснинг мувофиқлигини текшириш ва баҳолаш;
- индивидуал касблар талабларга мувофиқ шахсий хусусиятларни шакллантириш;
- муайян касбни танлашда тиббий кўрсаткичлар бўйича чекловларни аниқлаш;

- ёшларнинг имкониятлари ва психологик хусусиятларига мос равишда мутахассисликни танлашда билиш фаоллигини ошириш;
- шахснинг касбий йўналишини ва ихтисосликни танлаш мотивларини шакллантириш;
- талабаларни касб-хунар таълими муассасалари шароитларига мослаштириш;
- ўзгарувчан меҳнат бозори шароитида касбга йўналтириш тизимининг самарадорлигини ўрганиш;
- таълимда узлуксизлик, таълим дастурлари сифатини ошириш, малака ошириш, касбий мартабага эришишга мотивацияни ошириш;
- ишлаб чиқаришда кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг стратегик йўналишларида илмий-тадқиқот ва инновацион лойиҳаларга жалб этилган талабалар, илмий ва педагогик ходимлар улушини ошириш;
- битирувчиларни иш билан таъминлаш учун компаниялар доирасини кенгайтириш (7).

Педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтириш ишларини мутахассислар фаолиятини кенг миқёсда ташкилий-методик таъминлаш, аҳолининг турли тоифаларини ижтимоий-психологик қўллаб-қувватлаш, ахборот технологиялари ва автоматлаштиришни жорий этиш, ахборот таъминоти ва касбий таълимни такомиллаштириш орқали амалга ошириш мумкин.

Ташкилий-методик таъминот ахборот-маълумотнома ва методик материалларни ишлаб чиқиш, ихтисослаштирилган журналларни нашр этиш, иқтисодиётда рўй бераётган инновацион жараёнларга мувофиқ касб-хунарга йўналтириш бўйича кадрлар малакасини ошириш, касбий йўналтирилган ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишни ўз ичига олади.

Ижтимоий-психологик қўллаб-қувватлаш - бу кластердаги шахснинг касбий ўзини ўзи белгилашини қўллаб-қувватлаш тадбирлари мажмуидир. Ушбу комплекс диагностика материаллари орқали талабаларнинг касбий танлови муаммосини ҳал қилиш учун мўлжалланган.

Ахборот технологиялари ва автоматлаштиришнинг жорий этилиши касбга йўналтириш ишининг янги сифат даражасига кўтарилиш имконини беради, чунки у материални тақдим этишнинг янги моделига мўлжалланган - таржима қилишдан мустақил қидириш, маълумотларни қайта ишлаш ва сақлашга, талабаларга ўз билимларини шакллантириш, бандлик имкониятлари ва касбий мартаба ўсишини эътиборга олган ҳолда ўз касбий таълим таректориясини қуришга имкон беради. Бундан ташқари, ушбу жараённи автоматлаштириш кластернинг у ёки бу йўналишида тармоқ касбий жамоалари ва гуруҳларини яратиш имконини беради.

Ахборот таъминоти ва касб-хунар таълими алоҳида блок сифатида ҳаракат қилади ва ўқувчиларнинг касб танлаши уларнинг яшаш жойининг узоқлиги ва бошқалар билан чекланган ҳолларда зарур бўлади. У қуйидагиларни ўз ичига олади: маълум бир минтақада талаб қилинадиган касблар рўйхати ва тавсифи, талаб қилинадиган касбларни ҳисобга олган ҳолда касбга йўналтириш тадбирлари сценарийлари, ўқувчиларнинг ахборот таълими учун мультимедиа тақдимотлари ва диагностика материаллари. Бундай материалларга қуйидагилар киради: китоб фонди ва касблар ҳақидаги оммавий ахборот воситалари, талабага ўз шахсиятининг хусусиятлари ҳақида

маълумот олишга, фақат ўзи ҳақида кўпроқ маълумот олишга ёрдам берадиган машҳур психологик адабиётлар.

Ҳозирги вақтда талабанинг касбий қизиқишларини аниқлашга қаратилган кўплаб интерактив дастурлар мавжуд. Улардан ҳам фойдаланиш мумкин, лекин шуни тушуниш керакки, биринчидан, шахсий ривожланишидаги ҳар бир талаба бу ишланмалардан фойдалана олмайди, иккинчидан, сифатли талқин қилиш учун мутахассис керак. Оммавий ахборот воситаларининг аксарияти касбий қизиқишларни аниқлаш учун касбга йўналтириш тестларининг электрон версияларини тақдим этади.

Шундай қилиб, педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтириш ишларини ривожлантириш учун қуйидагилар зарур:

1) касбга йўналтириш соҳасидаги педагогик таълим инновацион кластери учун норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш;

2) талабаларни касбга йўналтириш соҳасида ягона ҳудудий ахборот базасини (ҳудудий даражадаги мавзули интернет-ресурслар тизими), шунингдек, турли кластерлардаги касблар ва лавозимлар бўйича истеъмолчилар йўналишларининг очиқ маълумотлар банкини шакллантириш;

3) янги ва юқори технологияли касблар бўйича касбга йўналтириш бўйича видеоматериаллар тўпламини тайёрлаш ва уларнинг мавжудлигини таъминлаш;

4) педагогик таълим инновацион кластери шароитида ёшларни касбга йўналтириш тизими фаолиятининг мезонлари ва самарадорлик кўрсаткичларини (таълим даражалари, фаолият турлари ва мазмун йўналишлари бўйича) ишлаб чиқиш;

5) педагогик таълим инновацион кластери даги ёш талабаларга касбий йўл-йўриқ кўрсатувчи илғор тажрибаларни (технологиялар, иш шакллари ва усулларини) мониторинг қилиш ва шу асосда танлаш;

6) бир неча даражадаги чуқурлик, мураккаблик ва тегишли илмий-услубий тавсияларни назарда тутувчи барча муассасалар учун умумий алгоритм асосида касбга йўналтиришнинг ягона технологиясини яратиш;

7) педагогик таълим инновацион кластери доирасида талабаларнинг касбий йўналиши бўйича мутахассисларни тайёрлаш бўйича малака ошириш дастурларини ишлаб чиқиш, шу жумладан ушбу турдаги мутахассислар учун зарур бўлган барча психологик-педагогик, бошқарув, умумий компетнциялар гуруҳларини ривожлантириш.

Педагогик таълим инновацион кластери асосида талабаларни касбга йўналтириш ишларини муваффақиятли ҳал этиш учун талабаларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашлари ва шунга мос равишда ушбу ишни турли йўналишларда лойиҳалашлари учун шарт шароитлар яратиш зарур.

Фойдаланилган Адабиётлар Рўйхати

Konseptsiya organizatsionno-pedagogičeskogo soprovjdeniya professionalnogo samoopredeleniya obuçayuşihhsya v usloviyah neprerivnosti obrazovaniya / V.İ. Blinov, İ.S.Sergeev (i dr.). – M.: FİRO. -M.: Pero, 2014.-38.

Mihaylova, M. V.; Salaeva, A. L. (2014). *Klasterniy podhod v upravlenii obrazovaniem i kulturoy: polojitelny opit rossiyskih regionov* M.B. Mihaylova, A.L. Salaeva // *Klasterniy podhod k upravleniyu kulturno- obrazovatelnim prostranstvom goroda. Material nauçnopraktičeskoy konferentsii – Çeboksarı. S. 74-80.*

- Muhametzyanova F.Ş.; Şayhutdinova G.A. (2015). Teoretiçeskie i praktiçeskie aspekti proforientastii uçaşeyasya molodeji v usloviyah nauçno-obrazovatelnoyo klastera. *Kazanskiy pedagogiçeskiy jurnal*. 4, Ç. 1.- S. 10-14.
- Muhametzyanova G.V.; Pugaçeva N.B. (2007). Klasterniy podhod k upravleniyu professionalnim obrazovaniem. – Kazan: IIP PO PAO. – 144 s.
- Obrazovatelnye klasteri: teoretiçeskie voprosı sozdania i funktsionirovaniya/ Çuçkalova, E.I.; Mosunova, O.G.// *Ekonomika i predprinimatelstvo*. 9(38). – S.422-424
- Obrazovatelnyy klaster kak forma organizatsii klubnoy raboty v škole: uçebno-metodiçeskoe posobie/Florenkova, L.A.; Şerbova, T.V.-SPB, 2010
- Salaeva, A. L. (2014). *Klasterniy podxod v formirovanii fiziçeskoy kulturi obuçayuşıxıy: opit rossiyskix regionov*, A. L. Salaeva // *Novoe slovo v nauke: perspektivi razvitiya: materialı II mejdunar. nauç.-prakt.konf.redkol.: O.N.Şirokov (i dr.). Çeboksarı: TSNS “İnteraktiv plyus”*.
- Şaydullina, A. R. (2013). *Opit innovatsionnogo razvitiya nauçno-obrazovatelnoyo klastera v usloviyah integratsii obrazovaniya, nauki i proizvodstvo: informatsionno-analitiçeskie materialı dlya 139 rukovoditeley i prepodavateley uçrejdeniy sistemi professionalnogo obrazovaniya, predstaviteley obşestvennih organizatsiy, nauçnih rabotnikov*, A.R. Şaydullina.-Kazan.

Extended Summary

Innovative clusters in pedagogical education play a crucial role in directing students towards professions. Pedagogical education innovation clusters are utilized in various fields of knowledge such as informatics, astronomy, music and chemistry, biology, linguistics, and others, each having its own distinct semantic core while preserving a common semantic nucleus. To better understand the nature of clusters and their collaborative nature, it is essential to acquaint oneself with the concept of "cluster" through its definition. The architect of cluster development in identifying and enhancing regional competitiveness, Harvard Business School professor Michael Porter, is widely recognized. Typically, the most competitive transnational companies are not randomly distributed across different countries but are sometimes concentrated in one country or even in a specific region within a country. This concentration in a particular locality or environment is explained by the positive impact exerted on suppliers, consumers, and competitors. The success of the surrounding environment also contributes to the further growth of the organization's competitiveness. Consequently, networks and groups of companies that are interconnected and interdependent, sharing common interests with positive effects on each other, are formed, referred to as "clusters." After the initial formation, additional clusters often emerge, leading to the overall international competitiveness of the entire country.

Clustering is defined by its unique characteristics as follows: a cluster is a dynamic structure on its own; an innovative center, the stable nucleus for the development of new knowledge, technologies, and products; clusters possess a high degree of interdisciplinary collaboration, not limited to specific boundaries, contributing to a high level of information exchange. Therefore, a cluster acts as an integration mechanism that facilitates the organization and intensive development of social cooperation among its members. In the context of pedagogical education innovation clusters, the effective implementation of vocational guidance for students is particularly relevant in today's world, given the close connection between education and the country's economy. The demand for the state's active support in expanding and enhancing vocational guidance activities, along with the effective collaboration of educational institutions with economic and social enterprises and services, is considered a crucial requirement in today's conditions.

The current state of vocational guidance, to a large extent, depends on the innovative clusters of vocational guidance practices, and the participation of the state authorities in the market economy conditions can be described as a stage of searching for new forms and content in the innovative clusters. From this perspective, all significant industrial sectors cluster corporations, together with business and science, integrate education into their structure. Not only does this approach contribute to vocational guidance, but it also actively engages students and young professionals in determining their own career paths. The rapid involvement of labor market participants in vocational guidance activities is crucial for the effective implementation of tasks related to workforce preparation and ensuring high-quality performance in cluster-based collaborative efforts. In the context of pedagogical education innovation clusters, the primary goal of vocational guidance is to assist students in choosing a profession, considering the economic needs and labor market conditions in the region, and planning for the individual's professional development. To achieve this goal, pedagogical education innovation

clusters involve specialists in vocational guidance – professionals with expertise in the necessary skills, training directions, and levels that are essential in the region, continuously familiarizing students with them. Other tasks include informing students about the dynamics of socio-economic development in the region, the specific demands for certain professions and specializations, organizing vocational guidance for individual self-discovery, shaping consistent vocational benefits, goals, and aspirations, as well as enhancing psychological preparedness for vocational guidance.

Different from the traditional system, cluster models primarily create a foundation for consolidating knowledge in vocational fields, managing knowledge, creating new knowledge and technologies, and preparing and developing skilled personnel within the innovation paradigm of education. Cluster channels facilitate independent information acquisition and innovation promotion, contributing to the expansion of competitiveness. They also develop new methods for successful achievement and bring forth new opportunities.

Pedagogical education innovation clusters, through the involvement of specialists, enable the broad implementation of vocational guidance activities for students. This includes providing extensive organizational and methodological support, strengthening social-psychological support for various groups of the population, introducing information technologies and automation, ensuring information supply, and enhancing vocational education. The organizational and methodological support involves creating and publishing information and methodological materials, publishing specialized journals, increasing the qualifications of personnel through the implementation of innovative trends in the economy, and directing trained personnel towards the relevant sectors. Social-psychological support includes a comprehensive set of measures for individual self-identification and empowerment within the clusters. This complex uses diagnostic materials to address the issues related to vocational selection.

The advancement of information technologies and automation enhances the quality level of vocational guidance activities because it utilizes new models for presenting materials, such as independent searching through translation, revising and storing information, shaping students' knowledge, creating opportunities for autonomy, and promoting the development of vocational skills and qualifications. Moreover, the automation of these processes within a cluster or a specific direction allows the formation of vocational communities and groups.

Information supply and vocational education act as separate blocks and operate in an independent manner, as the choice of profession by students depends on their living environment and may be influenced by external factors. They include the list and description of professions demanded in a particular region, scenarios for vocational guidance activities considering the demanded professions, multimedia presentations, and diagnostic materials for students' information education. Common information sources, as well as famous psychological literature, provide information about the characteristics of one's personality to help gain more knowledge about oneself.

Currently, numerous interactive programs have been developed to identify students' vocational interests. While these tools can be useful, it is crucial to note that not every student can benefit from them equally. It requires specialized guidance to interpret the results accurately. Most general information sources offer electronic versions of vocational guidance tests to identify vocational interests. To successfully accomplish vocational guidance activities within the pedagogical education innovation cluster, it is essential to establish conditions for students to define their own destinies and, accordingly, create necessary conditions for organizing projects in various directions.

Tlegenova, G. (2024). Kazak ve Türk dillerinde "ak" ve "kara" renklerinin anlamlarının karşılaştırmalı analizi, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 191-200.

KAZAK VE TÜRK DİLLERİNDE "AK" VE "KARA" RENKLERİNİN ANLAMLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ*

Gulnur TLEGENOVA**

Öz: Makale, Kazak-Türk dillerindeki "ak" ve "kara" renklerinin bilişsel karakterini, çalışma tarihini, benzerliklerini ve farklılıklarını yansıtmaktadır. Dünyanın dilsel anlamını temsil etmede ilgili dillerdeki renk adlarının işlevini belirleme amacı sağlanmıştır. "Ak" ve "kara" kelimelerinin etimolojisi analiz edilmiş, Kazakça ve Türkçede "ak" ve "kara" renklerinin kullanımının anlamsal ve sembolik anlamı açıklanmıştır. Kazak ve Türk kültürü geleneklerinde "ak" ve "kara" renklerin anlamları incelenmiştir. Kazak ve Türk mitolojisinin ritüellerinde, inançlarında, geleneklerinde kontrastı temsil eden akromatik renklerin, "ak" ve "kara" renklerinin anlamsal ve sembolik önemi ortaya çıkmaktadır. Her iki ulusun dünya görüşünde "ak" ve "kara" renklerinin iyinin ve kötünün sembolleri olarak çağrışımsal bir anlamı tespit edilmiştir.

Çalışmada karşılaştırmalı tarihsel analiz, genelleme, anlamsal analiz, bilişsel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Özellikler, benzetmeler, atasözleri, deyimler, hikâyeler, eski Türk boylarının geleneklerinin araştırılmasının esasları, kurgu ve süreli basın sayfalarından elde edilen veriler kullanılmıştır.

Atasözlerde, ünlü şairlerin dizelerinde ve hikâyelerinde geçen "ak ve kara" renklerinin anlamları ortaya çıkarıldı. Son bölümde ise Kazak ve Türk dillerinin inançlarında "ak" ve "kara" arasındaki benzerlikler ortaya konulmuştur.

Makalenin konusu, iki ülke arasındaki dilsel, kültürel, bilişsel ortak konuları belirleyen çalışma alanını genişletme amacı açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Renk, ak, kara, sembolizm, akromatik, mitoloji.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE "WHITE" AND "BLACK" COLOURS' MEANINGS IN KAZAKH AND TURKISH LANGUAGES

Abstract: The article shows the cognitive nature of colours "white" and "black" in Kazakh-Turkish languages, the history of research, similarities and differences. The aim was set to determine the function of colour names in related languages in the representation of the linguistic picture of the world. The etymology of the words "white" and "black" has been analysed and the semantic and symbolic meaning of word uses created by the combination of words "white" and "black" in Kazakh and Turkish languages has been revealed. The meanings of "white" and "black" colours in the traditions of Kazakh and Turkish culture have been studied. In the main part the semantic and symbolic meaning of contrast achromatic colours, "white" and "black" colours in Kazakh and Turkish mythology, traditions, beliefs and customs is revealed. It is established that "white" and "black" colours are associated in the worldview of both people as symbols of good and evil.

* Bu çalışma "Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde Renk adları Üzerine mukayeseli Bir Araştırma" adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, gunya_85@mail.ru

In the study were used comparative historical analysis, generalization, semantic analysis and cognitive analysis methods. Moreover were used characteristics, analogies, proverbs, idioms, stories, the principles of researching the traditions of ancient Turkish tribes, fiction and data which is obtained from periodical press pages.

The meanings of "white" and "black" colours found in proverbs have been revealed verses of famous poets and stories. In conclusion part were determined the similarities of "white" and "black" in the beliefs of Kazakh and Turkish languages. The advantages of "white" and "black" have been revealed in that they are colours harmonious with closely related to each other. The topic of the article is relevant in that it aims to increase the amount of research aimed at identifying common linguistic, cultural and cognitive issues between the two countries.

Keywords: Color, white, black, symbolism, achromatic, mythology.

Sembollerin ortaya gelmesi çevreden, yaşam tarzından, geleneklerden, kültürden, herhangi bir insanın dünya görüşünden etkilenir. Bunun nedeni, doğamızın, günlük yaşam etiğimizin renklerle yakından bağlantılı olmasıdır. Renk, insanlığın bilincini, eylemlerini, davranışlarını ve düşüncelerini doğrudan etkileyen tek olgu olduğu için, insan yaşamında özellikle önemli bir rol oynar. Yeryüzünü renksiz, boyasız hayal etmek bile mümkün değildir. Genel olarak doğa, şafak, akşam karanlığı, dalgalı denizler, yüksek dağlar, berrak göller ve yeşil ormanlar, gökyüzündeki güzel bulutlar ve güneş ışığı, yağmur sonrası gökkuşağı, hayvanlar, bitkiler, çiçekler, her şey çeşitliliği, benzersiz renkleri ile ayırt edilir, bu nedenle doğaya güzellik katmaktadır. Her rengin kendine ait anlamları vardır. Ve her milletin dünya görüşündeki çeşitli renklere dair farklı görüş ve inançları vardır. Her milletin bilincinin renkleri nasıl algıladığına, atalardan kalan görüş ve geleneklere göre değişir. Bir milletin dünya görüşü ve gelenekleri, renk ismine çok önem veriyorsa, bazı milletler renklere çok fazla önem vermeyebilir. Ancak Kazak ve Türk halklarının gelenek ve hurafelerinde renk sembolizminin çok özel bir yeri vardır. Her renk adı kişi üzerinde farklı bir etki yarattığı için sıcak ve soğuk olarak ikiye ayrılabilir.

Türk halkı çok eski çağlardan beri renklere önem vermiş, bunu kendi gelenekleri veya hurafeleriyle ilişkilendirmiştir. Halkımızın ortak atasözleri ve bazı özellikleri bunu doğrulamaktadır. Birbiriyle yakından bağlantılı ve hâlâ uyum içinde olan iki renk vardır. Onlar siyah ve beyazdır. Siyah ve beyaz akromatik renklerdir. Milletler arasında halklar bu iki rengi iyinin ve kötünün sembolü olarak tanımlamış, birbirine zıt renkler olarak değerlendirmişlerdir.

Ak (Beyaz), bütün renkleri bünyesinde barındırdığı için birlik ve saflığın sembolü olmuştur. Beyaz renk, birlik ve şeffaflık idealini yansıtmakta olup masumiyet, zafer, barış, temizlik, dürüstlük, teslimiyet ve merhametin de sembolü olarak kabul edilir. Beyaz renk, evrensel bakış açısıyla ölümsüzlük anlamına da gelir. (Öztürk, 2015, s. 14).

Kara (Siyah) beyazın zıtlığıdır. Işığın yokluğudur. Siyah, iyi ve kötü, gündüz ve gece, yin ve yang, yaşam ve ölüm gibi doğal ikilemlerin "diğer" rengidir. Siyah, her birimizin doğasında bulunan derin uyuşmazlığın sembolüdür. Yas, pişmanlık ve suçluluğu simgeleyebilir. (Öztürk, 2015, s. 14). Ancak aynı zamanda derin bir dinlendirici sessizlik, sonsuzluk ve yapısal gücü de simgeleyebilir. Bu iki renk birbiriyle yakından ilişkilidir ve dolayısıyla insan hayatını etkiler. Siyah ve beyazın diğer renklerle karşılaştırıldığında Türk dilli halkların geleneklerinde özel bir kullanımı vardır. Öyleyse Kazak ve Türk dillerinin geleneklerini doğrudan etkileyen bu iki rengi karşılaştıralım.

1. Kazak ve Türk Dillerindeki "Ak (Beyaz)" Rengi

Çağımızda her milletin değer veren, nitelik taşıyan renginde bir ismi vardır. Açıkçası, Türk halkları özellikle beyazlara ilgi duyuyor. Beyaz rengini düşündüğümüzde aklımıza hemen saflık, masumiyet, mutluluk, adalet, güzellik, sevgi, nezaket, özen, dürüstlük, masumiyet gibi iyi özellikler gelir. Çünkü Kazak halkı beyaz rengi iyiliğin simgesi olarak tanımlıyor. Bu nedenle zihnimiz beyaz gördüğünde sadece iyi şeyleri hayal etme eğiliminde

olur. Beyaz renk herkes tarafından rahatlıkla kabul edilebilir. Beyaz rengin kişi üzerinde sıcak bir etkisi vardır ve pozitif enerji yayar. Aynı zamanda karanlıkta da ışığını parlattır ve dünyayı aydınlatır.

Milletimiz çok eski zamanlardan beri beyaz rengi gelenekleriyle, hurafeleriyle ve inanışlarıyla ilişkilendirmiştir. Birçok Kazak geleneğinde beyaz rengin önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Kızını büyütüp yabancı bir ülkeye gönderirken, hatta bir yaşında çocuğunu dünyaya getirirken bile yeni hayattaki yeni adımlarına zemin hazırlamış, onu sadece güzel şeylerle cesaretlendirmişti.

Kazak halkının beyaz renkle ilgili çeşitli ifadeleri vardır. Örneğin, "Ak jaulıktı ana", "Ananın ak sütü", "Akka Kudai jak", "Ak tuienin karnı jarılğan kün", "Ak peyil", "Ak niyet", "Ak mol bolsyn", "Ak jol", "Ak bata", "Ak konil", "Ak neke", "Ak bosaga", "Ak suiek", "Ak ui", "Ak bilek", "Ak boz at", "Ak kuba", "Ak kiiz", "Ak jürek", "Ak sakal", "Ak beşik", "Sütten ak, sudan taza", "Agynan jarılı", "Ak bulak", "Ak dastarhan" ve diğerleri. Bunların hepsi olumlu izlenimler ve sadece iyi niyetleri ifade ediyor. Bahsi geçen tabirlerin her birinin kendine has anlamı, kullanım yeri ve belli bir amacı vardır. Örneğin "Akka Kudai kak" ifadesinden beyaz rengin samimiyeti temsil ettiğini görebiliriz. Kazak halkımızın bazı mutlu günlerde "Ak tuienin karnı jarılğan kün" dediğini duyuyoruz. Bu, beyaz bir devenin kurban edilmesi ve köyün sevinçle dolması sırasında ortaya çıkan bir ifadedir. Beyaz deve nadir bulunduğundan halk arasında değerli kabul edilir. Hastanelerdeki doktorların önlükleri de beyaz olduğu için halkımız onlara "Ak halattı abzal jan" diyordu. Kazak geleneğinde dini açıdan bakıldığında kişi öldüğünde ve son yolculuğuna çıktığında beyaz bir beze sarılarak defnedilir. Buradaki amaç "hiçbir şeyi saf haliyle karışık bırakmamaktır." Bu nedenle insanlarımızda beyaz renk kutsal ve mukaddes bir renk olarak kabul edilmektedir.

2. Ak Rengin Mitolojik ve Kültürel Anlamları

Ak Ana: Yaratma ilhamını veren dişi ruh, bilgelikle eşdeğerdir. (Özdemir, 2019, s. 415).

Ak şamanlar: İyi ruhlarla bağlantıya geçtiği bilinen kişiler, göksel figürlerle/iyi ruhlarla ilgilidir (Çoruhlu, 2002, s.190)

Beyaz renk: Göğe ait ya da iyilik tanrıları olarak gruplandırılacak tanrıların hepsiyle ilgili çeşitli uygulamalarda karşımıza çıkar. (Yıldız, 2020, s. 42-43).

Su unsuru: Beyaz renk, su unsuru ile beraber anılan yapısı nedeniyle dişil bir karaktere sahiptir. (Yıldız, 2020, s. 42-43).

Yaşam kaynağı: Süt de beyazdır, dolayısıyla beyazın hayat ile ilgili imgelemi çok kuvvetlidir. (Özdemir, 2019, s. 414-415).

Aksu: Altay Türkçesi'nde cennet anlamına gelir. (Özdemir, 2019, s. 414-415).

Cennet: Altay 48 Türklerinde cennette, sütle dolu bir göl veya denizin varlığından bahsedilir (Toker, 2009, s. 62-63).

Kutsal dağ: Tunguzlarda Kutsal dağın etrafının süt ile çevrili olduğu bilinmektedir. (Yıldız, 2020, s.46).

Tanrıların görünümü: Tanrıların rüyada beyaz giysiyle göründüklerine dair bir inanç vardır. (Yıldız, 2020, s.46).

Hızır ve Ak-Sakallı kocalar: Kaşgarlı Mahmut'a göre ak-sakal veya ak-sakallı deyimini yalnızca Oğuz'lar tarafından söylenen bir sözdür. Diğer Türkler Ak-sakallıya "Ürüng sakal" diyorlardı. Ancak, sonradan öyle olmamıştı. Ürüng sözü adeta kaybolmuştu. Diğer Türkler'de de "ak sakallılar" meclisi bir kurum olarak çok önemli bir rol oynuyordu. (Yıldız, 2020, s.43).

Uluğ Türk/Türk: Oğuz Kağan'ın bakanlarından biriydi, aksakallı, kır saçlı, tecrübeli, kâhin özelliklerine sahip biriydi.

Korkut-Ata: Dede Korkut da, ak sakallı bir kocadır. Türkler sakalı sevmezler. Ancak aklık ve sakallılık Korkut Ata gibi büyük kocalar ve velilerin sembolüdür (Toker, 2009, s. 62-63).

Kazaklarda gelinlik: Gelin olmanın işareti, beyaz başörtüsüdür (Küçük, 2010, s. 43).

Bu anlamlar, beyaz rengin Türk kültüründe önemli bir yere sahip olduğunu ve çeşitli sembolik anlamlar taşıdığını göstermektedir.

İnsanlar, varoluşlarından bu yana evreni anlama ve yorumlama isteği duymuşlardır.

Bu yorumlama ve açığa çıkarma hissi, kültürel özelliklere göre değişse de renk yorumlamaları arasında kültürlerarası ortaklıklar bulunmaktadır. Türkler, tarih boyunca savaş, göç ve ticaret gibi kültürel aktarımların yoğun olduğu milletlerarası ilişkilerde aktif rol oynamışlardır. Bu nedenle Türk kültür ve medeniyeti, geniş bir düşünce yelpazesinden günümüze ulaşmıştır. Türkler, doğayı, nesnelere ve renkleri sembolleştirerek onlara derin anlamlar yüklemişlerdir. Hemen hemen her rengi inançsal, tarihsel, sosyolojik ve kültürel boyutlarıyla sembolleştirerek renklere derin anlamlar katmışlardır. Beyaz (ak) renk, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir ve genellikle samimi ve olumlu düşüncelerin temsili olarak görülür. (Yıldız, 2020, s.48).

Beyaz ve siyah renkler Türk mitolojisinde de önemli bir temadır. Beyaz renk onlar için yüksek bir anlam taşır; saflığı, dürüstlüğü, büyüklüğü, mükemmelliği, bilgeliği, cömertliği, nezaketi, yardımseverliği ve saygıyı gösterir. Onlar için beyaz, büyüklük bağlamında üst düzey bir memurun arketipi ile eş anlamlıdır. Halk hikâyelerinde kahraman, karşısına çıkan beyaz saçlı yaşlı bir adam, yolu gösteren bilge bir adam olarak kabul edilir. Aynı zamanda düzgünlük, kanunilik, yaşlılık, doğruluk anlamına da gelen beyaz renk, Türkler için çeşitli özellikler göstermektedir. Türk halkının dünya görüşünde de beyaz renk aynı zamanda egemenliğin sembolüdür. Beyaz elbise giymek Mani dininin bir işareti olarak kabul ediliyordu. Rahipler ayrıca her zaman beyaz elbiseler ve şapkalar giyerlerdi. Türkler ilk zamanlarda bile savaşa giderken beyaz bayrak sallıyor, beyaz elbise giyiyor, beyaz ata biniyor ve şehit düşüyorlardı.

Türk geleneğinde kız evlendikten sonra düğünde beyaz bir elbise giyerek yeni bir hayata girer. Buradaki beyaz renk yeni bir başlangıç anlamına geliyor. İkinci olarak beyaz renk denge, tarafsızlık ve adalet anlamlarıyla ilişkilidir. Ayrıca beyaz renk aynı zamanda güzellik ve çekicilik anlamına da gelir. Bütün güzel prenslerin beyaz atları olduğuna inanılırdı. Beyaz ise kurtarıcı anlamına gelir. Ferahlığı, açıklığı ve aydınlığı anlatır. Özellikleri açısından beyaz renk genellikle güzel ve kendine güvenen, çok düşünen insanlar tarafından giyilir. Beyaz renk aynı zamanda kişinin yaşından çok daha genç görünmesini sağlar. Beyaz renk barışın bayrağı olarak kabul edildi. Ferahlığı, açıklığı ve aydınlığı anlatır. Özellikleri açısından beyaz renk genellikle güzel ve kendine güvenen, çok düşünen insanlar tarafından giyilir. Beyaz renk aynı zamanda kişinin yaşından çok daha genç görünmesini sağlar. Beyaz renk barışın bayrağı olarak kabul edildi. Beyaz rengin insanı strese girdiğinde sakinleştirdiğine dair görüşler de var.

3. Kazak ve Türk Dillerindeki "Kara (Siyah)" Rengi

İnsanlar tarafından kutsal kabul edilen beyaz rengin aksine gizem ve gizemlerle dolu olan siyah rengin anlamını keşfedelim. Siyah klasik bir renktir.

Aynı zamanda kara geceyi ve ölümü, büyüü, yasadışı faaliyeti, kanunları çiğnemeyi, düzensizliği, tehlikeyi, direnişi ve fedakarlığı sembolize eder. Folklorda kara dev, kara şeytan, kara iblis, sarı başlı kara yılan ve kara karga olarak karşımıza çıkar. Kara koyun kurban etmek dini anlayışa bağlıdır. Siyah, olumlu yönlerden ziyade olumsuz içerikle temsil ediliyor. (Aitova, 2005, s. 33)

Siyah, birçok ülkenin kültür ve geleneklerinde bulunan ve çeşitli amaçlarla kullanılan evrensel bir renktir. Kazak dünya görüşünde siyah renk iki açıdan incelenebilir. Siyah büyüü

bir renktir. Batılı ülkelerin geleneklerinde siyah renk ölümün sembolüdür.

A. Kaidarov "Sırğa tolı tür men tös" adlı eserinde siyah rengin "üzüntü", "zor hayatın sertliği", "zulüm" anlamına geldiğini yazmıştır. (Kaidarov, 1986, s. 65)

Siyah renk aynı zamanda karanlığın, çelişkinin, kara gücün, kötülüğün, zulmün, kederin, korku ve terörün, mistik gücün, tehlikenin simgesidir. Kazak edebiyatında olumsuz etki yaratan benzetme ve deyimleri incelersek, "kara niyet", "kara yürek", "kara tün", "kara mısıık", "kara küş", "kara bet", "kara jamılı", "kara basu", "karalı kün", "kara tutu", "kara tünek", "kara nan", "kara tigu", "kara tu", "kara köş", "kara şımıldık", "kara tizim", "kara kagaz", "kara uaiyımga salınu" ifadeleri yaygın olarak kullanılıyor. Her birinin kendi amacı ve kullanım yeri vardır. Halkımız, kötü niyetli ve kıskanç olan kişilere "kara niyetli" ve "kara jurekti" insanlar adını vermiştir. Bazen insanların yüzüne bakamayan, onurunu kaybetmiş insanlar "kara bet olduk" diyorlar. Kötü bir olay yaşandığında "kara bastı" ve "karaladı" tabirleri kullanılır. "Karalı kün" halk arasında yaşanan üzücü durumların ve acıların göstergesidir. Genel olarak siyah rengin kişi üzerinde batıl inançlardan çok daha fazla etkisi vardır. Mesela bildiğiniz gibi halk arasında "yolunuza kara kedi çıkarsa şanssız olursunuz" hurafesi çok yaygın. Ancak bu kadar olumsuz anlamlar yükleyen hurafelere inanmaya pek gerek yok. Çünkü çok eski çağlardan beri atalarımız siyah rengi kötülüğün sembolü olarak tanımlamışlar, siyah renkle ilgili bazı hurafeler uydurulmuş olabilir.

Araştırmacı A. Divaev'in eserlerinde Kazak geleneğine göre kocası veya yakın akrabası ölen bir kadın siyah bir elbise ve başına siyah bir eşarp takmaktadır. G. Musirepov "Jat kolında" adlı romanında şöyle diyor: "Kara küik peşter kara jamılğan aielderdi eske tüsiredi." (Kaidarov, 1986, s. 66)

Bu durum halkımızın siyah renge karşı olumsuz tutumunun açık bir kanıtıdır ve siyah rengin üzücü durumlarda, karanlık günlerde, ülkenin başına gelen zor zamanlarda kullanılması ve eski çağlardan beri bu rengin bir sembol olarak kabul edilmesidir. Kötülüğün ve tam tersini temsil eden bir renktir.

Eskiden Kazak halkı iyi bir insan öldüğünde evden siyah çizgili siyah bir bayrak çeker, yakınları da onun yasını tutmak için siyah elbiseler giyerdi. Bindiği at bir yıla kadar doldurulmuş, üzeri örtülmüştü. Eyerinde siyah bir örtü vardı ve göç sırasında ona önderlik ediyordu. Kazaklar, bir kişi öldüğünde mızrağa siyah bayrak takarak onu evden dışarı gönderir, defin sonrasında mızrağı kırma ritüeli yapılırdı. (Malbakov, Kosymova, 2010, s. 18)

Belirtilmesi gereken bir diğer önemli konu ise güncel siyah elbisedir. Bugün büyük dedelerimiz siyah elbise giymeyi ve siyah eşarp takmayı onaylamıyor.

Siyah kıyafet giymenin Kazaklara yabancı olduğunu, diğer insanların geleneği olduğunu düşünüyorlar ve buna karşı olumsuz bir tavır takınıyorlar. Bu yüzden Kazak kadınlarının başlarına daima beyaz eşarp taktıkları, kız kardeşlerimizin ise beyaz kimeşek taktıkları söyleniyor. Bu aynı zamanda siyah rengin sembolizminin de belli bir işlevini gösterir.

Ancak siyah renk ismine sadece olumsuz açıdan bakamayız. Ayrıca halkımızın kanaatinde siyah rengin sembolizmi iyi niyet anlamında da kullanılmaktadır. Siyah renk, kutsallığın, sadeliğin, üstünlüğün, kutsallığın, sabrın, bereketin, gücün, ayıklığın, uyanıklığın, bağımsızlığın, bilginin işareti olarak görülebilir. Mesela siyah rengeyle ilgili olarak iyi niyetle söylenen cümleleri inceleyelim. "Kara şanırak", "kara kazan", "kara ölen", "kara jer", "kara kazak", "kara bukara", gibi tabirlerin kendine has bir anlamı ve yeri vardır. "Kara şanırak"- büyük, kutsal, mukaddes bir evdir, "Kara kazan"- zenginlik ve efendiliğin işaretidir, bereket birliği olarak hürmet edilir, "Kara söz"- büyük, anlamlı bir kelimedir, "Kara ölen"- kadim bir sözdür şiirin orijinal şekli olan "Kara su" - yerden, düz zeminden çıkan su, "Kara halyk"- ise sıradan insanlar anlamına gelir. Aynı zamanda siyah hayvanlar beyaz hayvanlara göre daha sabırlı ve dirençlidir. Bu aynı zamanda siyah renkle ilişkilendirilen bir tür özelliktir.

Türk kültüründe siyah renk ölüm ve trajik olaylarla ilişkilendirilir. Eski Türk boyları toplumunda yas belirtisi olarak siyah renk kullanılmıştır. Siyah rengin üzüntü göstergesi olduğu biliniyordu. Türk ülkelerinin mevcut inanışlarında siyah renk kötülüğün, felaketin, açlığın, hastalığın ve ölümün işaretidir. Yasın rengi olduğundan Türk halkı, cenaze töreni sırasında sevdikleri veya yakınları öldüğünde beyaz elbiselerini çıkarıp siyah elbise giyerler. Siyah gömlekleri yoksa veya paraları yetmiyorsa gömleklerini siyaha boyarlardı. Başlarına siyah bir eşarp takmışlardı. Slovakya'da sevilen biri öldüğünde kadınların bir yıl boyunca siyah elbise giydiği, erkeklerin ise kol bandı taktığı söyleniyor. Türk mitolojisinde devletin ve milletin başkanına hakaret eden liderlere, dolandırıcılara, kanun ve örf ve adetleri tanımayanlara Kara Han denilmektedir. Siyah ismi sadece Türkler için olumsuz çağrışımlar yapmakla kalmaz. Ayrıca siyah renk cesaret, heybet, yükseklik anlamına gelir.

Türk mitolojisinde kara renk genellikle olumsuz varlıklarla ilişkilendirilir. Örneğin, Yer altı Tanrısı Erlik kara bir ruhtur ve kara çamurdan yapılmış bir sarayda oturur. Ayrıca, Şamanlar için kullanılan "Kara Demirciler" ifadesi de bu rengin olumsuz çağrışımlarını yansıtır (Toker, 2009, s.101).

Kara renk aynı zamanda ölüm, karanlık ve boşluk gibi kavramlarla da ilişkilendirilir. Örneğin, "kara gece" ve "kara tün" ifadeleri Türk kültüründe sıklıkla kullanılır ve bu ifadeler genellikle olumsuz anlamlar taşır (Çoruhlu, 2002, s.183).

Türkçede kara ruhlu, içi kara, gönlü kararmış, gözü kararmış, kara bağlamak, kara cahil, kara bela gibi ifadeler de insanın karakter ve hissiyatındaki olumsuz durumları dillendirmek üzere kullanılır (Ulukan, 2012, s.169).

Bunların yanı sıra, Türkler bazı durumlarda siyah elbise giyebilirler. Ancak, "Kara Donlu" tabiri genellikle bu renkteki kıyafetin Türk zihninde uyandırdığı olumsuz çağrışımları ifade eder. Örneğin, Türkler keşişlere "kara donlu" derler ve Dede Korkut'ta keşişlerden "kara donlu dervişler" olarak söz edili (Toker, 2009, s.102).

Sonuç olarak, Türk kültüründe kara renk genellikle olumsuz anlamlarla ilişkilendirilir. Bu renk ölüm, karanlık, boşluk, olumsuzluk, kötülük ve yas gibi kavramları temsil eder.

Ak, kara renklerle ilgili Abai Kunanbayev'in oğlu Abdirahman ile ak, kara renklerle ilgili yaptığı sohbetinden örnek getirebiliriz. Bir keresinde oğlunun zekasını test etmek isterken onlar konuşurken şunu sordu: "Kalkam, Abiş, bu yaratıkta beyaz madde asil mi, yoksa siyah madde asil mi?" Abiş şöyle diyor: "Beyaz madde değerlidir." Abai, "Öyle değil, siyah madde asildir" deyince babasının yüzüne bakıp gülen okullu çocuk, "Siyahın asil olduğunu nasıl söylersin?" diyor. Hakim "İnsan, dünyadaki bütün canlıları gözleriyle görür. Gözün beyaz kısmı görmez ama ortadaki küçük gözbebeği görür. Bu siyahın asaletinin kanıtıdır. Kağıt beyazdır ve insanlar ondan öğrenmezler, ancak üzerine yazılan siyah mürekkepten sanat ve bilgi alırlar. Gençlikte kişinin sakalı ve siyah saçları vardır. Yaşlanınca beyazlaşır, gençken zekası, bilgisi, gücü çok olur. Saç ve sakal ağarınca zeka, ilim ve kuvvet azalır. Hz.Muhammed'in karanlık gece Allah'ı görmeye gittiği, gündüz gitmediği söyleniyor. Gece siyah değil mi? Bu yüzden siyah ve beyazın daha asil olup olmadığını merak ediyorum. "Sonra Abiş şöyle demiş: "Bütün bunları nasıl buldun?" söylemelisin. Abai, "Ben bunu aklımla uydurdum" deyince, "Peki beyindeki akıl, beyin beyaz değil mi?" İkinci zihin ışıktır. Beyaz bir adama benzemiyor mu? Tauyup'un sözlerinden memnun olan Abai, oğlunun alnını kokladı. Dedemiz Abai siyah rengin beyaz renkten daha asil olduğuna inanırdı. Ayrıca siyah rengin beyaz renge üstün olduğuna dair çeşitli delillere de dikkat çekti. Bu hikâyeden birkaç noktayı anlamak mümkün. (Auezov, 1993, s.75).

Sonuç

Kazak ve Türk kültüründe beyaz ve siyah renklerin anlamını karşılaştırdığımızda pek çok benzerlik görülmektedir. Elbette Türkçe konuşan bir millet olarak Kazak ve Türk halklarının inanç konusunda benzer veya aynı görüşlere sahip olması şaşırtıcı değildir. Beyaz

ve siyah, gündüz ve gecenin, iyinin ve kötünün, yaşam ve ölümün simgeleridir. Zıt anlamlara sahip bu iki rengi bir araya getirdiğimizde bu iki renk olmadan bu dünyayı hayal etmenin imkânsız olduğunu anlıyoruz. Siyah renk kötülüğün sembolü olarak çalışılsa bile siyah olmadan beyaz rengin özünü ve özelliklerini bilemeyiz. Kötülüğün olduğu yerde iyilik vardır. Ve iyinin olduğu yerde mutlaka kötü bir şey olur. Kazak edebiyatının efsane, hikâye ve destanlarında siyah renk hakimdir ve sonunda beyaz renk galip gelir. Böylece her insan bu hayatın hem akıntısını hem de karanlığını yaşar. Hayatı boyunca tehlikelere maruz kalır, sınavlardan geçer, hayatın zorluklarını yaşar. "Beyaz" ve "siyah" renk adlarının sembolizmi, Kazak ve Türk dillerinde derin kültürel, tarihsel ve dilbilimsel anlamlar taşıyan bir konudur. Bu makalede, Kazak ve Türk dillerinde "beyaz" ve "siyah" renk adlarının sembolik anlamlarını inceleyeceğiz, bu renklerin kültürler arasındaki farklı sembolik değerlerini ve dilbilimsel bağlamlarını ele alacağız.

"Ak" renk adı, hem Kazak hem de Türk kültürlerinde saflık, temizlik ve asaletle ilişkilendirilir. Aynı zamanda ruhsal bir temizlik ve barış sembolü olarak da kabul edilir. Geleneksel Kazak kültüründe "ak", safiyet ve günahlardan arınmışlık kavramlarını temsil eder. "Ak saçal" kavramı masumiyeti, ve manevi temizliği simgeleyerek tarihsel uygulamalar, giyim ve ritüellerle ilişkilendirilir. Türk kültüründe ise ak'ın sembolizmi, sadece safiyetle sınırlı kalmaz, aynı zamanda maneviyat ve yücelik anlamlarını içerir. Edebiyat ve şiirde güzellik, aydınlık ve erdem duygularını uyandırmak için kullanılır. Bu anlamlar, kültürel ve törensel bağlamlarda "beyaz"ın derin sembolik anlamını vurgular.

"Kara" renk adının ise hem Kazak hem de Türk dillerinde farklı sembolik değerler taşıdığı görülür. "Kara" genellikle yas, matem, güç ve zarafetle ilişkilendirilen bir renktir. Kazak kültüründe "kara soz" ifadesi, gizemli bir bilgelik ve düşündürücü ifadeyi temsil eder. Türk kültüründe ise "kara" genellikle sofistikelik ve otoriteyle özdeşleştirilir, derinlik ve gizemle ilişkilendirilir. Sanat, giyim ve edebiyat gibi kültürel ifadelerde kullanımıyla, "kara" renk, zarafet ve gizem simgesi olarak kullanılır.

Bu renk adlarının sembolik anlamlarını tam olarak anlayabilmek için tarihsel ve kültürel bağlamın da göz önünde bulundurulması gereklidir. Kazak ve Türk toplumlarında bu renk terimlerinin sembolik anlamları geleneksel giyim, sanat, gelenekler ve ritüel uygulamalarıyla kapsamlı bir şekilde örülmüştür.

Dilbilimsel açıdan renk terimlerinin semantik yapılarının ve kullanımının incelenmesi, dil ve kültür arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bu renk terimlerinin dildeki yapılarının, kültürel tutumları ve toplumsal temsiller arasındaki dinamik etkileşimi yansıttığı görülür. Renklerle ilgili anlamların ve kullanımın incelenmesi, dilbilimin çeşitliliğini ve bu renklerin bu kültürlerdeki anlam dokusunu ortaya koymak için önemli bir kaynaktır.

Kaynakça

- Aitova, N. (2005). "Kazak dilinde renk adlarının bilişsel semantiği", *Rengin Sembolik Doğası*.
- Auezov, M. (1993). *M. Auezovun ansiklopedisi*. Atamura Basımevi
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalcı Yayınevi.
- Kaidarov, A. (1986). *Sırga Tolu Tür Men Tüs*. Ana dili Basımevi
- Küçük, S. (2010). Türkiye Türkçesinde renk adları ve özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(10), 420-427.
- Malbakov, M., Kosymova, G. (2010). *Çok renkli bileşenli bileşik isimlerin bilişsel doğası*. [Yayımlanmamış, doktora tezi]. Abay Kazak Uluslararası Pedagoji Üniversitesi.
- Özdemir, S. D. (2019). *Türk halk anlatılarında dev motifi*. [Yayımlanmamış, doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.

- Öztürk, Ş. (2015). *Türk kültüründe renk kavramı ve renklerin maddi kültür unsurlarına yansımaları* [Yayımlanmamış, doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Smagulova, M. (2016). Adamdardın jas ereşeligine bailsnıstı tür tüstin psiholingvistikalık mani. *Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Dergisi* 6(305), s.182-193.
- Toker, İ. (2009). Renk simgeçiliği ve din: Türk kültür yapısı içinde ak-kara renk karşıtlığı ve bu karşıtlığın modern türk söylemindeki tezahürleri üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 50(2), s. 93-112.
- Ulukan, A. (2012). "Farklılığın renk ve sayılarda buluşan aynılığı" *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*. S. 48, s. 165-190. Erzurum.
- Yıldız, A. (2020). Kültürel bir gösterge olarak renk sembolizmi ve beyazın kültürel işlevleri. *Türk Ekini Dergisi Sayı 6*, s.42-43.

Extended Summary

Colors play a significant role in communicating cultural and symbolic meanings within different societies. In this comparative analysis, we explore the meanings attributed to the colors white and black in both Kazakh and Turkish languages. By examining the cultural contexts of these languages, we aim to gain insights into the similarities and differences in these colors' symbolic associations.

Beginning with the color "white," it holds a diverse range of symbolic meanings across varied cultures. In both Kazakh and Turkish languages, "white" carries associations with purity, cleanliness, and nobility. It is also frequently linked to concepts of spirituality, peace, and transcendence. In the context of traditional Kazakh culture, white is often associated with the concept of "ak saqa," which represents purity, innocence, and freedom from sin. In the Turkish language, "white" stands as a symbol of purity and innocence as well, often used in literary and poetic contexts to evoke sentiments of beauty, light, and virtue.

It is essential to explore the historical, social, and cultural aspects to comprehend the full symbolic spectrum of these color terms. Across Kazakh and Turkish societies, the symbolic significance of these colors within traditional clothing, art, customs, and ritual practices are deeply intertwined with their linguistic representations. This holistic approach offers insights into how these color names evoke emotions, cultural values, and social conventions, illustrating how the influence of colors transcends linguistic boundaries and directly shapes cultural identity.

The examination of these color names from a linguistic perspective provides valuable insight into the intricate relationship between language and culture. The symbols evoked by "white" and "black" in both Kazakh and Turkish languages unveil a vast cultural and emotional landscape, allowing for a better understanding of their profound meanings in broader societal contexts. These color names also reflect fluctuations in cultural attitudes and the dynamic interplay between language, cognition, and societal representation.

Meanings of "White" in Kazakh Language:

In the context of the Kazakh language, the color white, known as "ak" in Kazakh, carries several symbolic meanings. It frequently represents purity, innocence, and perfection. Additionally, white is associated with celestial and divine attributes, often linked to spiritual purity and godliness. In a socio-cultural context, white represents hospitality, peace, and hospitality, reflecting the traditional values of the Kazakh people.

Meanings of "White" in Turkish Language:

Similarly, in the Turkish language, the color white, known as "ak" shares various symbolic connotations. It is associated with purity, cleanliness, and sincerity. White is often used to represent innocence, virtue, and the absence of impurities in both the physical and spiritual sense. In cultural and social contexts, white is widely associated with weddings, symbolizing the beginning of a new life and purity of intentions.

Comparative Analysis of "White" in Kazakh and Turkish:

Both Kazakh and Turkish languages attribute similar meanings to the color white, emphasizing purity, innocence, and goodness. The common cultural and historical influences shared by these nations likely account for this similarity. The symbolic associations of white with spirituality and divine elements highlight the importance of religious beliefs within the Kazakh and Turkish communities.

Meanings of "Black" in Kazakh Language:

In Kazakh, the color black, known as "siyah" carries diverse meanings. While black is often associated with darkness, it does not inherently signify negativity in Kazakh culture. The color can represent strength, resilience, and power, particularly when associated with natural elements such as night, soil, and the vastness of the universe. Black can also be linked to formality, sophistication, and elegance.

Meanings of "Black" in Turkish Language:

In Turkish, the color black, called "siyah" also has multiple connotations. Black symbolizes mystery, secrecy, and unknown dimensions. It can represent authority, respect, and wisdom. Similar to the Kazakh language, black is associated with elegance, especially in formal attire and ceremonial contexts. However, black can also be seen as a color of mourning in some cultural subgroups.

Both Kazakh and Turkish languages associate the color black with elegance, sophistication, and formality. The symbolic meanings attributed to black in both cultures are relatively aligned, pointing to a shared understanding of its significance. However, the Turkish language tends to emphasize the mysterious and unknown aspects of black more prominently compared to Kazakh.

This comparative analysis demonstrates the similar symbolic meanings of "white" and "black" in the Kazakh and Turkish languages. Both colors are associated with purity and elegance, while also carrying additional connotations specific to each culture. The analysis highlights the cultural, historical, and societal influences that shape the symbolic representations of colors in these languages, providing insights into the shared values and beliefs of the Kazakh and Turkish communities.

Akay, A., Bağlar, A., Uslu, A., Sorgu, E., Bağlar, K. (2024). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 201-212.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE SESLETİM EĞİTİMİ

Ahmet AKAY*

Ali BAĞLAR**

Abdullah USLU***

Esmâ SORGU****

Kübra BAĞLAR*****

Öz: Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi, öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek ve iletişim becerilerini etkili bir şekilde kullanabilmelerini sağlamak için önemli bir unsurdur. Ancak sesletim eğitimi, yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için çeşitli zorluklar içermektedir. Bu zorluklar, öğrencilerin ana dillerinin etkisi, Türkçenin ses sistemi, ses bilgisi, ses özellikleri, ses değişimi, vurgu, tonlama, ritim, akıcılık, sesli harfler, sessiz harfler, hece yapısı, sözcük yapısı, cümle yapısı, sesli iletişim gibi konularından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitiminin önemi, zorlukları ve yöntemlerinin literatür ışığında incelenmesi amaçlanmaktadır.

Makalede, sesletim eğitiminin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmede nasıl bir rol oynadığı, hangi yaklaşımlar, yöntemler, stratejiler ve etkinlikler doğrultusunda verilmesi gerektiği, sesletim eğitiminde kullanılacak materyal, yöntem ve tekniklerin neler olduğu ve bunların öğrencilerin sesletim becerilerine nasıl katkı sağladığı tartışılmaktadır. Makalede, sesletim eğitiminde ninni, tekerleme, şiir, şarkı, hikâye, masal, reklam, film, video, ses analizi programı, görsel-işitsel özdeşliğe dayalı çağrışım tekniği gibi materyal, yöntem ve tekniklerin kullanımının öğrencilerin sesletim becerilerini geliştirmede etkili olduğu vurgulanmaktadır. Makale, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi için öneriler sunarak sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Sesletim eğitimi, Konuşma becerisi, Sesletim Yöntemleri.

PROCICTION TRAINING IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract: Pronunciation training in teaching Turkish as a foreign language is an important element to improve students' speaking skills and communication. However, pronunciation training poses various difficulties for those learning Turkish as a foreign language. These difficulties cover issues such as the effect of students' native languages, the sound system of Turkish, phonetics, sound features, sound change, stress, intonation, rhythm, fluency, vowels, consonants, syllable structure, word structure, sentence structure, vocal communication. This article aims to examine

* Öğretmen, MEB, aky_ahmet@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-0125-7605

** Öğretmen, MEB, alibaglar@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-1361-2117

*** Öğretmen, MEB, A.uslu0606@hotmail.com, ORCID: 0009-0001-5143-068x

**** Öğretmen, MEB, esmasorgu@gmail.com, ORCID: 0009-0007-8644-5287

***** Öğretmen, MEB, Kuysal19@hotmail.com, ORCID: 0009-0003-6460-0478

the importance, difficulties and methods of pronunciation education in teaching Turkish as a foreign language in the light of the literature.

The article discusses what role pronunciation education plays in improving the speaking skills of students learning Turkish as a foreign language, what approaches, methods, strategies and activities should be given, what materials, methods and techniques can be used in pronunciation education and how they contribute to students' pronunciation skills. The article emphasizes that the use of materials, methods and techniques such as lullabies, nursery rhymes, poems, songs, stories, fairy tales, advertisements, films, videos, sound analysis programs, and audio-visual identity-based association techniques in pronunciation education are effective in improving students' pronunciation skills. The article ends by offering suggestions for pronunciation training in teaching Turkish as a foreign language.

Keywords: *Teaching Turkish as a foreign language, Pronunciation training, Speaking skills, Pronunciation Methods.*

Giriş

Türkçe, dünyada yaklaşık 80 milyon kişi tarafından konuşulan ve Türkiye, Kıbrıs, Balkanlar, Orta Asya ve Avrupa'da yaygın olarak kullanılan bir dildir (Demir, 2018, s. 11). Kültürel, ekonomik, siyasi ve akademik ilişkilerin artması, Türkçeyi yabancılar tarafından öğrenilmek istenen bir dil haline getirmiştir (Kara, 2019, s. 3). Bu durum, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimünün önemini artırmıştır (Özdemir, 2020, s. 35).

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde (YTÖ), öğrencilerin dil becerilerini geliştirmek ve onları etkili bir şekilde iletişim kurmaya hazırlamak temel amaçlardan biridir (Yılmaz, 2017, s. 27). Dil becerileri arasında konuşma becerisi, öğrencilerin en çok ihtiyaç duydukları ve en çok zorlandıkları becerilerden biridir (Çetin, 2016, s. 19). Konuşma becerisi, öğrencilerin hedef dilde doğru, anlaşılır ve akıcı bir şekilde kendilerini ifade edebilmelerini sağlar (Güneş, 2015, s. 13). Bu becerinin önemli bir bileşeni ise sesletimdir.

Sesletim, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri doğru ve uygun bir şekilde üretmeleri ve algılamalarıdır (Aydın, 2014, s. 13). Dil öğreniminde sesletim eğitimi, dilin fonetik yapısını doğru bir şekilde kavrayarak dilin doğal ve akıcı bir biçimde konuşulmasını sağlar. Yanlış veya yetersiz sesletim eğitimi, iletişimde ciddi yanlış anlamalara ve anlaşılma güçlüklerine yol açabilir.

Yabancılar Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi, genellikle planlı ve sistemli bir biçimde ele alınmamakta, süreç içerisinde öğretmenlerin kişisel bilgi, deneyim, yeterlilik ve ilgilerine göre şekillenmektedir (Koç, 2013, s. 15). Oysa sesletim eğitimi, öğrencilerin konuşma becerisini geliştirmeleri, anlama ve anlatma problemleri yaşamamaları, özgüven kazanmaları ve hedef dil kültürüne yakınlaşmaları açısından büyük önem taşımaktadır (Erdem, 2012, s. 12). Sesletim eğitiminin eksik veya yetersiz olması, öğrencilerin dil öğrenme süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilir ve dilde akıcılık kazanmalarını zorlaştırabilir.

Bu çalışmanın amacı, yabancılar Türkçe öğretiminde sesletim eğitiminin önemini ve zorluklarını ortaya koymak, sesletim eğitimi için öneriler sunmak ve bu konuda yapılan araştırmaları incelemektir.

Bu amaç doğrultusunda, şu sorulara cevap aranmıştır:

- Yabancılar Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi neden önemlidir?
- Yabancılar Türkçe öğretiminde karşılaşılan sesletim sorunları nelerdir?
- Yabancılar Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi için hangi yöntem ve teknikler kullanılabilir?
- Yabancılar Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi ile ilgili yapılan araştırmaların genel durumu nedir?

Çalışmanın devamında, önce yabancı dil öğretiminde sesletim eğitimi ile ilgili kavramsal çerçeve sunulacak, sonra yabancılar Türkçe öğretiminde sesletim eğitiminin önemi, zorlukları ve çözüm önerileri tartışılacak, daha sonra bu konuda yapılan araştırmaların genel bir değerlendirmesi yapılacak ve son olarak çalışmanın sonuç ve önerileri sunulacaktır.

Sesletim eğitiminin yabancılara Türkçe öğretimindeki yeri ve önemi, bu eğitimde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri, dil öğretimi sürecinin kalitesini artırmak için ele alınması gereken temel konulardır. Bu nedenle, sesletim eğitimi üzerinde durulması gereken kritik bir bileşen olarak kabul edilmelidir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Konuşma Becerisi

Konuşma becerisi, yabancı dil öğreniminde en çok ihtiyaç duyulan ve en çok zorlanılan becerilerden biridir (Çetin, 2016, s. 9). Konuşma becerisi, öğrencilerin hedef dilde doğru, anlaşılır ve akıcı bir şekilde kendilerini ifade edebilmelerini sağlar (Güneş, 2015, s. 11). Konuşma becerisi, aynı zamanda, öğrencilerin hedef dil kültürüne yakınlaşmaları, sosyal ilişkiler kurmaları ve özgüven kazanmaları açısından da önemlidir (Erdem, 2012, s. 17).

Konuşma becerisinin tanımı, özellikleri, bileşenleri, ölçütleri, geliştirilmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili literatürde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Konuşma becerisi, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrencilerin hedef dilde sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri doğru ve uygun bir şekilde üretmeleri ve algılamaları olarak tanımlanmıştır. Konuşma becerisinin özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Konuşma becerisi, iletişimin temel aracıdır. Konuşma becerisi, öğrencilerin hedef dilde anlamak ve anlatmak için kullandıkları en etkili yöntemdir (Köksal ve Pestil, 2014, s. 296).

- Konuşma becerisi diğer becerilerle yakından ilişkilidir. Konuşma becerisi, öğrencilerin dinleme, okuma ve yazma becerilerini de destekler ve geliştirir (Yılmaz, 2017, s. 8).

- Konuşma becerisi hem üretici hem de alıcıdır. Konuşma becerisi, öğrencilerin hem hedef dilde konuşmalarını hem de konuşulanları anlamalarını gerektirir (Aydın, 2014, s. 14).

- Konuşma becerisi hem doğal hem de planlıdır. Konuşma becerisi, öğrencilerin hem spontane hem de hazırlıklı konuşmalar yapabilmelerini kapsar (Polat, 2002, s. 63).

Sözlü ifade yeteneği, genellikle farklı açılardan incelenen ve çeşitli unsurları içeren bir alandır. Literatürde konuşma becerisinin bileşenleri farklı sınıflandırmalar altında ele alınmıştır. Bu çalışmada, sözlü ifade becerisinin unsurları, Köksal ve Varışoğlu (2014, s. 83) tarafından şu şekilde ele alınmıştır:

- **Dilbilgisel yeti:** Öğrencilerin hedef dildeki ses, biçim, sözcük, cümle ve metin kurallarını bilmeleri ve kullanmalarıdır.

- **Sözcüksel yeti:** Öğrencilerin hedef dildeki sözcükleri, anlamlarını, eş anlamlılarını, karşıt anlamlılarını, kullanım alanlarını, bağlamlarını ve türetimlerini bilmeleri ve kullanmalarıdır.

- **İletişimsel yeti:** Öğrencilerin hedef dildeki dilbilgisel, sözcüksel, işlevsel, kültürel, stratejik ve etkileşimsel kuralları bilmeleri ve kullanmalarıdır.

- **Sosyokültürel yeti:** Öğrencilerin hedef dildeki kültürel, tarihsel, coğrafi, sosyal, politik, ekonomik, dinsel, sanatsal ve edebi bilgileri bilmeleri ve kullanmalarıdır.

Sözlü iletişim yeteneğinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterler, literatürde çeşitli yaklaşımlarla ele alınmıştır. Sözlü iletişim becerisinin değerlendirme kriterleri, Güneş (2015, s. 15) tarafından önerilen şu şekilde ele alınmıştır:

- **Doğruluk:** Öğrencilerin hedef dildeki ses, biçim, sözcük, cümle ve metin kurallarına uygun bir şekilde konuşmalarıdır.

- **Anlaşılabilirlik:** Öğrencilerin hedef dildeki sözcükleri, anlamlarını, bağlamlarını ve türetimlerini doğru bir şekilde seçmeleri ve kullanmalarıdır.

- **Akıcılık:** Öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri duraksamadan, kesintisiz ve uyumlu bir şekilde üretmeleri ve algılamalarıdır.

• **Uygunluk:** Öğrencilerin hedef dildeki dilbilgisel, sözcüksel, işlevsel, kültürel, stratejik ve etkileşimsel kurallara uygun bir şekilde konuşmalarınıdır.

Konuşma becerisinin geliştirilmesinde, öğrencilerin, öğretmenlerin karşılaştıkları çeşitli zorluklar da bulunmaktadır. Konuşma becerisinin geliştirilmesinde karşılaşılan zorluklar şu şekildedir:

Öğrencilerin karşılaştığı zorluklar: Öğrenciler, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli engellerle karşılaşabilirler. Bu engeller, öğrencilerin bireysel özellikleri, motivasyonları, tutumları, kaygıları, öz yeterlikleri, öğrenme stilleri, öğrenme stratejileri, hedefleri, ilgi alanları, ihtiyaçları, beklentileri, önceki deneyimleri, dilbilgisel yetileri, sözcüksel yetileri, iletişimsel yetileri, sosyokültürel yetileri, akıcılık, doğruluk, anlaşılabilirlik, uygunluk gibi konuşma becerisinin bileşenleri ve ölçütleri ile ilgili olabilir (Koç, 2013, s. 16-18).

Öğrenciler, bu engelleri aşmak için, öğretmenlerinden, arkadaşlarından ve kendilerinden destek alabilir, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli kaynaklar ve fırsatlar arayabilir, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli yöntem ve teknikler uygulayabilir, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli hedefler ve planlar belirleyebilir, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli geri bildirimler alabilir ve değerlendirebilirler.

Öğretmenlerin karşılaştığı zorluklar: Öğretmenler, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli engellerle karşılaşabilirler. Bu engeller, öğretmenlerin mesleki yeterlilikleri, eğitimleri, deneyimleri, motivasyonları, tutumları, kaygıları, öz yeterlikleri, öğretim yaklaşımları, yöntemleri, teknikleri, materyalleri, etkinlikleri, sınıf yönetimi, sınıf ortamı, sınıf iklimi, sınıf kuralları, sınıf düzeni, sınıf boyutu, sınıf seviyesi, sınıf çeşitliliği, sınıf dinamiği, sınıf etkileşimi, ölçme ve değerlendirme gibi konuşma becerisinin geliştirilmesi ile ilgili olabilir (Demir ve Açık, 2011). Öğretmenler, bu engelleri aşmak için, meslektaşlarından, yöneticilerinden, uzmanlardan ve öğrencilerinden destek alabilir, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli kaynaklar ve fırsatlar yaratabilir, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli yöntem ve teknikler uygulayabilir, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli hedefler ve planlar belirleyebilir, konuşma becerisini geliştirmek için çeşitli geri bildirimler verebilir ve değerlendirebilirler.

Konuşma becerisinin geliştirilmesi, öğrencilerin hedef dilde daha iyi konuşabilmeleri için yapılması gereken çalışmalardır. Konuşma becerisinin geliştirilmesi, literatürde farklı yöntem ve tekniklerle önerilmiştir. Konuşma becerisinin geliştirilmesi, Taşköprü (2017, s. 25) tarafından önerilen şu şekilde ele alınmıştır:

• **Sınıf içi çalışmalar:** Öğrencilerin sınıf içinde öğretmen ve arkadaşlarıyla çeşitli konuşma etkinlikleri yapmalarınıdır. Bu etkinlikler, öğrencilerin konuşma becerisini hem üretici hem de alıcı olarak geliştirmelerine yardımcı olur. Sınıf içi çalışmalar, şu şekilde sınıflandırılabilir:

o **Bireysel çalışmalar:** Öğrencilerin tek başlarına konuşma yapmalarınıdır. Bu çalışmalar, öğrencilerin konuşma becerisini üretici olarak geliştirmelerine yardımcı olur. Bireysel çalışmalar, şu şekilde sınıflandırılabilir:

• **Monolog:** Öğrencilerin belirli bir konu veya durum hakkında konuşmalarınıdır. Örneğin, öğrencilerden kendilerini, ailelerini, hobilerini, hayallerini, planlarını, seyahatlerini, deneyimlerini vb. anlatmalarını istenebilir.

• **Sunum:** Öğrencilerin belirli bir konu hakkında araştırma yaparak hazırladıkları bilgileri konuşmalarınıdır. Örneğin, öğrencilerden Türkiye'deki bir şehir, bir tarihi eser, bir kültürel öğe, bir sanatçı, bir yazar, bir kitap, bir film, bir spor dalı, bir meslek, bir sorun, bir çözüm vb. hakkında sunum yapmalarını istenebilir.

o **Eşli çalışmalar:** Öğrencilerin ikiye bölünmüş gruplar halinde konuşma yapmalarınıdır.

• **Diyalog:** Öğrencilerin belirli bir konu veya durum hakkında karşılıklı konuşmalarınıdır. Örneğin, öğrencilerden tanışma, alışveriş, seyahat, randevu, telefon, röportaj,

tartışma, anket, tavsiye, şikâyet, özür, teşekkür, tebrik, kutlama, davet, istek, emir, yasak, izin, rica, öneri, soru, cevap, yorum, eleştiri, övgü, duygu, düşünce, fikir, plan, hayal, deneyim, olay vb. hakkında diyalog kurmaları istenebilir. Diyalog çalışmaları, öğrencilerin hem konuşma hem dinleme becerilerini geliştirmelerine hem de iletişimsel yetilerini arttırmalarına katkı sağlar (Koç, 2013, s. 16).

- **Rol yapma:** Öğrencilerin belirli bir senaryo veya durum hakkında canlandırma yapmalarıdır. Örneğin, öğrencilerden doktor-hasta, öğretmen-öğrenci, müşteri-satıcı, polis-şüpheli, gazeteci-sanatçı, anne-baba-çocuk, arkadaş-arkadaş, komşu-komşu, patron-çalışan, rehber-turist, hakem-futbolcu, avukat-mahkum, sunucu-izleyici, oyuncu-yönetmen, yazar-okur, şarkıcı-hayran, aşçı-garson, ressam-model, terzi-müşteri, kuaför-müşteri, fotoğrafçı-müşteri, çiçekçi-müşteri, kurye-müşteri, taksi şoförü-müşteri, otel görevlisi-müşteri, banka görevlisi-müşteri, postacı-müşteri, kütüphaneci-müşteri, veteriner-müşteri, astronot-uzaylı, süper kahraman-kötü adam, prenses-prens, cadı-çocuk, korsan-hazine avcısı, dedektif-suçlu, büyücü-öğrenci, peri-çocuk, hayalet-insan, robot-insan, vampir-insan, zombi-insan, kurt adam-insan, ejderha-şövalye, dev-cüce, siren-denizci, melek-şeytan, tanrı-insan, hayvan-hayvan, hayvan-insan vb. rolleri üstlenmeleri istenebilir. Rol yapma çalışmaları, öğrencilerin hem konuşma hem de dinleme becerilerini geliştirmelerine hem de yaratıcılık, hayal gücü, empati, ifade, jest, mimik, tonlama, vurgu, duruş, bakış vb. unsurları kullanmalarına katkı sağlar (Demir ve Açık, 2011, s. 54).

1.2. Sesletim Eğitimi

Sesletim eğitimi, yabancı dil öğreniminde, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri doğru ve anlaşılır bir şekilde üretmeleri ve algılamaları için yapılan çalışmalardır (Koç, 2013, s. 15). Sesletim eğitimi, öğrencilerin hem konuşma hem de dinleme becerilerini geliştirmelerine hem de iletişimsel yetilerini arttırmalarına katkı sağlar (Şenyiğit ve Okur, 2019, s. 520). Sesletim eğitimi, aynı zamanda, öğrencilerin hedef dil kültürüne yakınlaşmaları, sosyal ilişkiler kurmaları ve özgüven kazanmaları açısından da önemlidir (Erdem, 2012, s. 17).

Sesletim eğitiminin tanımı, amaçları, ilkeleri, yöntemleri, teknikleri, materyalleri ve değerlendirilmesi ile ilgili literatürde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu çalışmada, sesletim eğitimi, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri doğru ve anlaşılır bir şekilde üretmeleri ve algılamaları için yapılan çalışmalar olarak tanımlanmıştır. Sesletim eğitiminin amaçları şöyle sıralanabilir:

- Sesletim eğitiminin amacı öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri doğru, anlaşılır, akıcı, uygun şekilde yazmak ve bunları ayırt etmeyi, taklit etmeyi, düzeltmeyi, öğrenebilmeyi ve hatırlamayı sağlamaktır.

Sesletim öğretiminin temel ilkeleri, sesletim eğitiminin doğru yöntemlerle nasıl uygulanması gerektiğini belirler. Sesletim eğitiminin ilkeleri, literatürde farklı bakış açılarıyla tanımlanmıştır. Bu çalışmada, sesletim eğitiminin prensipleri, Archibald (2012, s. 13) tarafından şu şekilde ele alınmıştır:

- Sesletim eğitimi, öğrencilerin ihtiyaçları, seviyeleri, ilgi alanları, beklentileri, hedefleri, öğrenme stilleri, öğrenme stratejileri, motivasyonları, tutumları, kaygıları, öz yeterlikleri, önceki deneyimleri, dilbilgisel yetileri, sözcüksel yetileri, iletişimsel yetileri, sosyokültürel yetileri, akıcılık, doğruluk, anlaşılabilirlik, uygunluk gibi konuşma becerisinin bileşenleri ve ölçütleri ile ilgili faktörleri dikkate almalıdır.

- Sesletim eğitimi, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri doğru, anlaşılır, akıcı ve uygun bir şekilde sesletim etmelerine yardımcı olacak yöntem, teknik, materyal ve etkinlikleri kullanılmalıdır.

- Sesletim eğitimi, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri dinleyebilme, ayırt edebilme, taklit edebilme, düzeltibilme,

öğrenebilme ve hatırlayabilme becerilerini geliştirecek yöntem, teknik, materyal ve etkinlikleri kullanılmalıdır.

- Sesletim eğitimi, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri sesletim ederken iletişimsel, işlevsel, kültürel, stratejik ve etkileşimsel kurallara uygun bir şekilde konuşmalarını sağlayacak yöntem, teknik, materyal ve etkinlikleri kullanılmalıdır.

- Sesletim eğitimi, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri sesletim ederken yaratıcılık, hayal gücü, empati, ifade, jest, mimik, tonlama, vurgu, duruş, bakış gibi unsurları kullanmalarını sağlayacak yöntem, teknik, materyal ve etkinlikleri kullanılmalıdır.

- Sesletim eğitimi, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri sesletim ederken özgüven, özerklik, iş birliği, katılım, etkileşim, geri bildirim, değerlendirme gibi unsurları destekleyecek yöntem, teknik, materyal ve etkinlikleri kullanılmalıdır.

Sesletim öğretiminin metotları, sesletim becerilerinin öğrencilere aktarılmasında kullanılan farklı yaklaşımları ve teknikleri ifade eder. Literatürde, sesletim eğitiminin yöntemleri çeşitli kategorilere ayrılmıştır ve farklı bakış açılarıyla sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada, sesletim öğretiminin metotları, Akyol (2013, s. 1457) tarafından şu şekilde ele alınmıştır:

- **Analitik yöntem:** Öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri ayrı ayrı ve sistemli bir şekilde sesletim etmelerini sağlayan yöntemdir. Bu yöntemde, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri sesletim ederken dilbilgisel, sözcüksel, işlevsel, kültürel, stratejik ve etkileşimsel kurallara uygun bir şekilde konuşmaları beklenir. Bu yöntem, öğrencilerin sesletim hatalarını fark etmelerine ve düzeltmelerine yardımcı olur. Bu yöntemin avantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini kavramalarını sağlamasıdır. Bu yöntemin dezavantajı, öğrencilerin sesletim sadece bir dilbilgisi kuralları bütünü olarak görmelerine ve doğal olmayan bir konuşma üretmelerine yol açmasıdır.

- **Bütüncül yöntem:** Öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri bütün olarak ve anlamlı bir şekilde sesletim etmelerini sağlayan yöntemdir. Bu yöntemde, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri sesletim ederken iletişimsel, işlevsel, kültürel, stratejik ve etkileşimsel kurallara uygun bir şekilde konuşmaları beklenir. Bu yöntem, öğrencilerin sesletim anlamlandırmalarına ve doğal bir konuşma üretmelerine yardımcı olur. Bu yöntemin avantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini kullanmalarını sağlamasıdır. Bu yöntemin dezavantajı, öğrencilerin sesletim hatalarını fark etmelerine ve düzeltmelerine yeterli fırsat vermemesidir.

- **Bütünleştirici yöntem:** Öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri hem ayrı ayrı hem de bütün olarak ve hem sistemli hem de anlamlı bir şekilde sesletim etmelerini sağlayan yöntemdir. Bu yöntemde, öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri sesletim ederken hem dilbilgisel, sözcüksel, işlevsel, kültürel, stratejik ve etkileşimsel kurallara uygun hem de iletişimsel, işlevsel, kültürel, stratejik ve etkileşimsel kurallara uygun bir şekilde konuşmaları beklenir. Bu yöntem, öğrencilerin sesletim hem kavramalarına hem de kullanmalarına yardımcı olur. Bu yöntemin avantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini hem doğru hem de doğal bir şekilde öğrenmelerini sağlamasıdır. Bu yöntemin dezavantajı, öğrencilerin sesletim hem sistemli hem de anlamlı bir şekilde öğrenmeleri için daha fazla zaman ve çaba gerektirmesidir.

1.2.1. Sesletim Eğitiminin Materyalleri ve Değerlendirilmesi

Sesletim öğretimi için kullanılan kaynaklar, sesletim becerilerinin geliştirilmesinde destekleyici rol oynar. Literatürde, sesletim eğitimi için kullanılan materyaller farklı kategorilere ayrılmış ve çeşitli bakış açılarıyla ele alınmıştır. Sesletim eğitimi için kullanılan kaynaklar, Akyol (2013, s. 1458) tarafından şu şekilde ele alınmıştır:

- **Sesli materyaller:** Öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri duyarak öğrenmelerine ve taklit etmelerine yardımcı olan materyallerdir. Bu materyaller, ses kayıtları, radyo programları, şarkılar, şiirler, hikayeler, diyaloglar, monologlar, konuşmalar, sunumlar, haberler, reklamlar, filmler, diziler, çizgi filmler, belgeseller, videolar, oyunlar, podcastler, web siteleri, uygulamalar gibi çeşitli kaynaklardan sağlanabilir. Bu materyallerin avantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini dinleyerek öğrenmelerini, taklit etmelerini, ayırt etmelerini, düzeltmelerini ve hatırlamalarını sağlamasıdır. Bu materyallerin dezavantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini sadece duyarak öğrenmelerinin yeterli olmaması, aynı zamanda görsel ipuçlarına da ihtiyaç duymalarıdır.

- **Görsel materyaller:** Öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri görerek öğrenmelerine ve taklit etmelerine yardımcı olan materyallerdir. Bu materyaller, alfabe tabloları, harf kartları, hece kartları, kelime kartları, cümle kartları, metin kartları, resimler, grafikler, semboller, işaretler, haritalar, posterler, pano çalışmaları, slaytlar, animasyonlar, videolar, oyunlar, web siteleri, uygulamalar gibi çeşitli kaynaklardan sağlanabilir. Bu materyallerin avantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini görerek öğrenmelerini, taklit etmelerini, ayırt etmelerini, düzeltmelerini ve hatırlamalarını sağlamasıdır. Bu materyallerin dezavantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini sadece görerek öğrenmelerinin yeterli olmaması, aynı zamanda işitsel ipuçlarına da ihtiyaç duymalarıdır.

- **İşitsel-görsel materyaller:** Öğrencilerin hedef dildeki sesleri, heceleri, kelimeleri, cümleleri ve metinleri hem duyarak hem de görerek öğrenmelerine ve taklit etmelerine yardımcı olan materyallerdir. Bu materyaller, şarkılar, şiirler, hikayeler, diyaloglar, monologlar, konuşmalar, sunumlar, haberler, reklamlar, filmler, diziler, çizgi filmler, belgeseller, videolar, oyunlar, web siteleri, uygulamalar gibi çeşitli kaynaklardan sağlanabilir. Bu materyallerin avantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini hem dinleyerek hem de görerek öğrenmelerini, taklit etmelerini, ayırt etmelerini, düzeltmelerini ve hatırlamalarını sağlamasıdır. Bu materyallerin dezavantajı, öğrencilerin hedef dildeki ses sistemini hem dinleyerek hem de görerek öğrenmeleri için daha fazla dikkat ve konsantrasyon gerektirmesidir.

Sesletim eğitiminin performansının değerlendirilmesi, sesletim becerilerinin ne ölçüde kazanıldığını ve geliştirildiğini ortaya koyar. Literatürde, sesletim eğitiminin değerlendirilmesi için farklı yöntemler ve değerlendirme araçları kullanılmış ve çeşitli perspektiflerle incelenmiştir. Bu çalışmada, sesletim eğitiminin değerlendirilmesi, Güneş (2015, s. 22-23) tarafından önerilen şu şekilde ele alınmıştır:

- **Öz değerlendirme:** Öğrencilerin kendi sesletimlerini değerlendirmeleri ve geliştirmeleri için kendilerine yönelik sorular sorarak, kendi ses kayıtlarını dinleyerek, kendi sesletim hatalarını fark ederek, kendi sesletim hedeflerini belirleyerek, kendi sesletim stratejilerini uygulayarak, kendi sesletim gelişimlerini izleyerek ve kaydederek yaptıkları değerlendirmedir. Bu değerlendirmenin avantajı, öğrencilerin sesletim becerilerini özgüven, özerklik, iş birliği, katılım, etkileşim, geri bildirim, değerlendirme gibi unsurları destekleyerek geliştirmelerini sağlamasıdır. Bu değerlendirmenin dezavantajı, öğrencilerin kendi sesletimlerini değerlendirmek için yeterli bilgi, beceri, motivasyon ve kaynağa sahip olmamalarıdır.

- **Akran değerlendirme:** Öğrencilerin birbirlerinin sesletimlerini değerlendirmeleri ve geliştirmeleri için birbirlerine yönelik sorular sorarak, birbirlerinin ses

kayıtlarını dinleyerek, birbirlerinin sesletim hatalarını fark ederek, birbirlerine sesletim hedefleri belirleyerek, birbirlerine sesletim stratejileri uygulayarak, birbirlerinin sesletim gelişimlerini izleyerek ve kaydederek yaptıkları değerlendirmedir. Bu değerlendirmenin avantajı, öğrencilerin sesletim becerilerini özgüven, özerklik, iş birliği, katılım, etkileşim, geri bildirim, değerlendirme gibi unsurları destekleyerek geliştirmelerini sağlamasıdır. Bu değerlendirmenin dezavantajı, öğrencilerin birbirlerinin sesletimlerini değerlendirmek için yeterli bilgi, beceri, motivasyon ve kaynağa sahip olmamalarıdır.

• **Öğretmen değerlendirme:** öğretmenin öğrencilerin sesletimlerini değerlendirmesi ve geliştirmesi için öğrencilere yönelik sorular sorarak, öğrencilerin ses kayıtlarını dinleyerek, öğrencilerin sesletim hatalarını fark ederek, öğrencilere sesletim hedefleri belirleyerek, öğrencilere sesletim stratejileri uygulayarak, öğrencilerin sesletim gelişimlerini izleyerek ve kaydederek yaptığı değerlendirmedir. Bu değerlendirmenin avantajı, öğretmenin sesletim becerilerini özgüven, özerklik, iş birliği, katılım, etkileşim, geri bildirim, değerlendirme gibi unsurları destekleyerek geliştirmesini sağlamasıdır. Bu değerlendirmenin dezavantajı, öğretmenin öğrencilerin sesletimlerini değerlendirmek için yeterli bilgi, beceri, motivasyon ve kaynağa sahip olması, aynı zamanda objektif, adil, tutarlı, geçerli ve güvenilir bir şekilde değerlendirme yapması gerektiğidir.

Öğretmen değerlendirme, öğrencilerin sesletim becerilerinin gelişimini takip etmek, öğrencilere geri bildirim vermek, öğrencileri motive etmek, öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek, öğrencilerin sesletim hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmak, öğrencilerin sesletim öğrenme stratejilerini geliştirmek, öğrencilerin sesletim öz yeterliklerini arttırmak, öğrencilerin sesletim öğrenme sürecine katılmalarını sağlamak gibi amaçlarla yapılabilir. Öğretmen değerlendirme, öğrencilerin sesletim becerilerini değerlendirmek için çeşitli araçlar kullanılabilir. Bu araçlar, sesletim testleri, sesletim envanterleri, sesletim ölçekleri, sesletim anketleri, sesletim rubrikleri, sesletim portfolyoları, sesletim günlükleri, sesletim gözlem formları, sesletim görüşme formları, sesletim kayıt formları gibi çeşitli kaynaklardan sağlanabilir. Öğretmen değerlendirme, öğrencilerin sesletim becerilerini değerlendirmek için çeşitli yöntemler kullanılabilir. Bu yöntemler, formatif değerlendirme, süreç değerlendirme, bireysel değerlendirme, grup değerlendirme, kriter temelli değerlendirme, norm temelli değerlendirme, nicel değerlendirme, nitel değerlendirme, öznel değerlendirme, objektif değerlendirme, bütüncül değerlendirme, analitik değerlendirme gibi çeşitli kaynaklardan sağlanabilir.

1.2.2. Yabancılar Türkçe Öğretiminde Sesletim Eğitimi ile İlgili Yapılan Araştırmaların Genel Durumu

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirmek için sesletim eğitimi alması gerekmektedir. Sesletim eğitimi, bir hedef dilin iletişim aracı olarak kullanılmasının önündeki engellerden biri olan sesletim sorunlarını çözmeyi amaçlar (Şenyiğit & Okur, 2019, s. 519). Sesletim eğitimi, yabancı dil öğretiminde farklı yaklaşımlar ve yöntemler çerçevesinde ele alınmıştır. Geleneksel yaklaşımda sesletim eğitimi, dilbilgisi ve kelime bilgisine dayalı bir öğretim anlayışı içinde yer alırken, iletişimsel yaklaşımda sesletim eğitimi, anlamlı iletişim kurmayı sağlayacak şekilde verilmeye çalışılmıştır (Celce-Murcia, 1996, s. 2). Sesletim eğitimi için kullanılacak stratejiler ve etkinlikler için de literatürde çeşitli öneriler sunulmuştur. Örneğin, sesletim eğitiminde öğrencilerin bireysel farklılıkları, öğrenme stilleri, motivasyonları, hedefleri, ihtiyaçları ve ilgileri dikkate alınmalıdır (Akyol, 2013, s. 1457). Sesletim eğitiminde öğrencilerin sesleri, ritimleri, vurguları, tonlamaları, akıcılıkları ve doğrulukları üzerinde çalışılmalıdır (Beare, 2019). Sesletim eğitiminde öğrencilere geribildirim verilmeli, model sunulmalı, sesletim problemleri tespit edilmeli ve çözüm yolları aranmalıdır (Chan, 2010, s. 317).

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi, A1 düzeyinden itibaren süreç içinde tekrarlanan ve birbirini tamamlayan etkinlikler halinde müfredatla bütünleşik olarak verilmelidir (Şenyiğit & Okur, 2019, s. 548). Sesletim eğitiminde kullanılacak materyallerden biri de ninni ve tekerlemelerdir. Ninni ve tekerlemeler, Türkçenin ses yapısını, ritmini, ezgisini, vurgusunu, tonlamasını, hece yapısını, sesli ve sessiz uyumlarını, sözcük ve cümle yapısını yansıtan, kültürel öğeler taşıyan, eğlenceli ve ilgi çekici metinlerdir (İlgün, 2015, s. 1). Ninni ve tekerlemeler, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin sesletim becerilerini geliştirmek için etkili bir araç olarak kullanılabilir. Ninni ve tekerlemeler, öğrencilerin dil farkındalığını artırır, sesleri tanımasını ve ayırt etmesini sağlar, sesleri doğru şekilde üretmesine ve boğumlamasına yardımcı olur, akıcı ve doğru konuşmasını destekler, dilin ritmini, ezgisini, vurgusunu ve tonlamasını kavramasına katkıda bulunur, kelime dağarcığını zenginleştirir, kültürel öğeleri öğrenmesine imkan verir, öğrenme motivasyonunu yükseltir ve öğrenmeyi eğlenceli hale getirir (İlgün, 2015, s. 2-3).

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi ile ilgili yapılan araştırmalar, bu konunun önemini ve zorluklarını ortaya koymaktadır. Araştırmalar, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin sesletim becerilerinin düşük olduğunu, sesletim eğitiminin yeterli ve etkili bir şekilde verilmediğini, sesletim eğitime ilişkin tutum, ilgi, kaynak, strateji ve tekniklerin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir (Koçak, 2020, s. 2-3). Araştırmalar, ayrıca yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitaplarında ve müfredatlarda sesletim eğitime yeterli yer verilmediğini, sesletim eğitiminin bütünleşik ve süreç içinde verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Şenyiğit & Okur, 2019, s. 548). Araştırmalar, sesletim eğitiminde ninni, tekerleme, şiir, şarkı, hikaye, masal, reklam, film, video, ses analizi programı, görsel-işitsel özdeşliğe dayalı çağrışım tekniği gibi materyal, yöntem ve tekniklerin kullanılmasının öğrencilerin sesletim becerilerini geliştirmede etkili olduğunu belirtmektedir (İlgün, 2015, s. 2-3; Koçak, 2020, s. 4).

Sonuç

Bu çalışmada, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitiminin önemi, zorlukları ve yöntemleri üzerinde durulmuştur. Yapılan araştırmalar ve literatür incelemeleri sonucunda, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitiminin konuşma becerisinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir. Sesletim eğitimi, öğrencilerin sesletim sorunlarını çözmeyi amaçlayarak, bir hedef dilin iletişim aracı olarak kullanılmasının önündeki engelleri aşmalarına yardımcı olur.

Sesletim eğitimi, geleneksel yaklaşımdan iletişimsel yaklaşıma doğru bir değişim göstermiştir. Bu değişim, sesletim eğitiminde kullanılacak stratejiler ve etkinliklerin çeşitlenmesini sağlamıştır. Literatürde yer alan önerilere göre, sesletim eğitiminde öğrencilerin bireysel farklılıkları, öğrenme stilleri, motivasyonları, hedefleri, ihtiyaçları ve ilgileri dikkate alınmalıdır. Ayrıca, öğrencilerin sesleri, ritimleri, vurguları, tonlamaları, akıcılıkları ve doğrulukları üzerinde çalışılması gerektiği vurgulanmıştır.

Yapılan araştırmalar, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin sesletim becerilerinin düşük olduğunu ve sesletim eğitiminin yeterli ve etkili bir şekilde verilmediğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, sesletim eğitime ilişkin tutum, ilgi, kaynak, strateji ve tekniklerin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Araştırmalar ayrıca, ders kitaplarında ve müfredatlarda sesletim eğitime yeterli yer verilmediğini ve sesletim eğitiminin bütünleşik ve süreç içinde verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Çalışmanın bulguları ışığında, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitimine ilişkin şu önerilerde bulunulabilir:

1. **Müfredatla Bütünleşik Sesletim Eğitimi:** Sesletim eğitimi, A1 düzeyinden itibaren süreç içinde tekrarlanan ve birbirini tamamlayan etkinlikler halinde müfredatla

bütünleşik olarak verilmelidir. Sesletim eğitimi, dilbilgisi ve kelime bilgisinin yanı sıra, anlamlı iletişim kurmayı sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır.

2. **Bireysel Farklılıkların Dikkate Alınması:** Sesletim eğitimi, öğrencilerin bireysel farklılıkları, öğrenme stilleri, motivasyonları, hedefleri, ihtiyaçları ve ilgileri dikkate alınarak verilmelidir. Öğrencilerin sesletim eğitimine yönelik tutum ve ilgileri olumlu yönde etkilenmeye çalışılmalıdır.
3. **Geri Bildirim ve Model Sunma:** Öğrencilere geribildirim verilmeli, model sunulmalı, sesletim problemleri tespit edilmeli ve çözüm yolları aranmalıdır. Öğrencilerin sesleri, ritimleri, vurguları, tonlamaları, akıcılıkları ve doğrulukları üzerinde çalışılmalıdır.
4. **Çeşitli Materyal ve Yöntemlerin Kullanımı:** Sesletim eğitiminde ninni, tekerleme, şiir, şarkı, hikâye, masal, reklam, film, video, ses analizi programı, görsel-işitsel özdeşliğe dayalı çağrışım tekniği gibi materyal, yöntem ve tekniklerden yararlanılmalıdır. Bu materyal ve yöntemler, öğrencilerin dil farkındalığını artırmalı, sesleri tanımasını ve ayırt etmesini sağlamalı, sesleri doğru şekilde üretmesine ve boğumlamasına yardımcı olmalı, akıcı ve doğru konuşmasını desteklemeli, dilin ritmini, ezgisini, vurgusunu ve tonlamasını kavramasına katkıda bulunmalı, kelime dağarcığını zenginleştirmeli, kültürel öğeleri öğrenmesine imkân vermeli, öğrenme motivasyonunu yükseltmeli ve öğrenmeyi eğlenceli hale getirmelidir.
5. **Daha Fazla Araştırma Yapılması:** Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi ile ilgili daha fazla araştırma yapılmalıdır. Sesletim eğitiminin öğrencilerin konuşma becerisi üzerindeki etkisi, sesletim eğitimine yönelik tutum, ilgi, kaynak, stratejiler ve teknikler, sesletim eğitiminde kullanılan materyal, yöntem ve tekniklerin etkililiği gibi konular araştırılmalıdır. Araştırma sonuçları, sesletim eğitiminin geliştirilmesi için kullanılmalıdır.

Bu öneriler doğrultusunda, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim eğitiminin daha etkili ve verimli hale getirilmesi mümkündür. Öğrencilerin sesletim becerilerini geliştirmek, onların iletişim becerilerini artıracak ve Türkçe'yi daha akıcı ve doğru bir şekilde kullanmalarına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Akyol, T. (2013). A study on identifying pronunciation learning strategies of Turkish EFL learners. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 70, 1456-1462. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.211>
- Archibald, O. (2012). *Teaching American English pronunciation*. New York, NY: Oxford University Press.
- Aydın, M. (2014). Yabancılara Türkçe öğretiminde sesletim sorunları ve çözüm önerileri. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 13-24.
- Beare, K. (2019). How to teach pronunciation. Retrieved January 23, 2019, from <https://www.thoughtco.com/how-to-teach-pronunciation-1211698>
- Celce-Murcia, M. (1996). Pronunciation teaching history and scope. Retrieved January 23, 2019, from <http://www.tesl-ej.org/wordpress/issues/volume1/ej02/ej02a10/>
- Chan, A. Y. W. (2010). Advanced Cantonese ESL learners' production of English speech sounds: Problems and strategies. *System*, 38(2), 316-328. <https://doi.org/10.1016/j.system.2010.01.008>
- Çetin, B. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisinin geliştirilmesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 56(1), 9-22.

- Demir, A., & Açık, F. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürler arası yaklaşım ve seçilecek metinlerde bulunması gereken özellikler. *TÜBAR*, 30, 51-72.
- Demir, N. (2018). Türkçenin dünyadaki yeri ve önemi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 7(1), 1-14.
- Erdem, A. (2012). Yabancılar Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi: İlkeler, yöntemler ve teknikler. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 17-32.
- Güneş, F. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisinin değerlendirilmesi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 11-28.
- İlgün, K. (2015). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sesletim becerisini geliştirmeye yönelik tekerleme ve ninnilerin kullanımı (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kara, M. (2019). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi: Tarihsel gelişim, mevcut durum ve gelecek perspektifleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 30(1), 3-24.
- Koç, G. (2013). Yabancılar Türkçe öğretiminde sesletim eğitimi: Öğrenci ve öğretmen görüşleri. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 15-28.
- Koçak, A. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sesletim: Bir karma yöntem araştırması ve ünlülerin sesletim öğretimine yönelik yeni bir teknik (Doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Köksal, D., & Pestil, F. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisinin geliştirilmesine yönelik öneriler. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 296-308.
- Köksal, D., & Varışoğlu, B. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisinin değerlendirilmesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 83-94.
- Özdemir, E. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihsel süreci ve günümüzdeki durumu. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 9(1), 5-18.
- Polat, N. (2002). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisi. *Dil Dergisi*, 101, 63-69.
- Şenyiğit, Y., & Okur, A. (2019). Yabancılar Türkçe öğretiminde konuşma becerisi ve sesletim eğitimi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52, 519-549.
- Taşköprü, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisinin geliştirilmesinde ninni ve tekerleme kullanımı. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 25-36.
- Yılmaz, İ. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil becerilerinin geliştirilmesi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 6(1), 7-20.

Extended Summary

Pronunciation training in teaching Turkish as a foreign language is an important element to improve students' speaking skills and communication. However, pronunciation training poses various difficulties for those learning Turkish as a foreign language. These difficulties cover issues such as the effect of students' native languages, the sound system of Turkish, phonetics, sound features, sound change, stress, intonation, rhythm, fluency, vowels, consonants, syllable structure, word structure, sentence structure, vocal communication. This article aims to examine the importance, difficulties and methods of pronunciation education in teaching Turkish as a foreign language in the light of the literature.

The article discusses what role pronunciation education plays in improving the speaking skills of students learning Turkish as a foreign language, what approaches, methods, strategies and activities should be

given, what materials, methods and techniques can be used in pronunciation education and how they contribute to students' pronunciation skills. The article emphasizes that the use of materials, methods and techniques such as lullabies, nursery rhymes, poems, songs, stories, fairy tales, advertisements, films, videos, sound analysis programs, and audio-visual identity-based association techniques in pronunciation education are effective in improving students' pronunciation skills. The article ends by offering suggestions for pronunciation training in teaching Turkish as a foreign language

This study shows that the richness and necessity of pronunciation education in teaching Turkish as a foreign language has emerged. In addition, it is seen how the researches mentioned on this subject reveal the current symptoms of pronunciation training, the problems and the solution suggestions for them. According to the effectiveness of the research conducted, the continuation of growth in Turkish as a foreign language is quite weak. Pronunciation training is not provided adequately and effectively. Regarding pronunciation training, there is a need to improve people's and behavioral attitudes, interests, resources, techniques and techniques. The importance and place of pronunciation education are not given in the textbooks and curricula used in teaching Turkish as a foreign language. Pronunciation training is integrated and interrupted in the process as part of language delivery. In pronunciation education, the use of various materials, methods and techniques such as lullabies, nursery rhymes, poems, songs, stories, fairy tales, advertisements, films, videos, sound analysis programs, and audio-visual identity-based association technology are useful in developing children's vocalization techniques. With the results obtained by this product, the following suggestions can be made to better broadcast pronunciation education in teaching Turkish as a foreign language::

- **Introduction:** In this section, the subject, purpose, scope and importance of the article are introduced. Additionally, the concepts and terms used in the article are explained. In this section, general information is given about the definition, history, purposes, principles and benefits of pronunciation education.

- **The Status of Pronunciation Education in Teaching Turkish as a Foreign Language:** In this section, the current status of pronunciation education in teaching Turkish as a foreign language, the difficulties encountered and solution suggestions are examined. In this section, findings in the literature are presented about how pronunciation education is included in Turkish as a foreign language teaching programs, textbooks, exams and classroom practices, according to which criteria it is evaluated, what problems are encountered and how these problems can be solved.

- **Methods of Pronunciation Education in Teaching Turkish as a Foreign Language:** In this section, different approaches, methods, strategies and activities that are used or can be used to provide pronunciation education in teaching Turkish as a foreign language are discussed. In this section, pronunciation education is discussed as traditional, direct, holistic, communicative, cognitive, affective, morphological, functional, cultural, sociolinguistic, pragmatic, linguistic, psychological, physiological, acoustic, phonetic, phonological, prosodic, segmental, discontinuous, continuous, individual, group. , classroom, laboratory, online, offline, synchronous, asynchronous, natural, artificial, original, adapted, student-centered, teacher-centered, student-teacher collaborative, student-student collaborative, student-expert collaborative, student-society collaborative. Examples, tips and suggestions on how it can be implemented are given.

- **Materials, Methods and Techniques of Pronunciation Education in Teaching Turkish as a Foreign Language:** In this section, information is given about the materials, methods and techniques of pronunciation education in teaching Turkish as a foreign language. In this section, it is stated that the use of materials, methods and techniques such as lullabies, nursery rhymes, poems, songs, stories, fairy tales, advertisements, films, videos, sound analysis programs, and audio-visual identity-based association techniques in pronunciation education are effective in improving students' pronunciation skills. This section contains detailed explanations and examples about the selection, preparation, presentation, evaluation and feedback of these materials, methods and techniques.

- **Conclusion:** This section summarizes the main findings, conclusions and recommendations of the paper. In this section, the data, opinions and suggestions obtained as a result of the literature review about the importance, difficulties and methods of pronunciation education in teaching Turkish as a foreign language are presented. Additionally, this section states the limitations of the article, suggestions for future studies, and research needs in the field of pronunciation education.

Kaya, C. (2024). Türkiye'nin kimlik arayışında bir izdüşüm: Cemil Meriç bu ülke mi?. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 213-228.

KİMLİK BUNALIMINDA BİR İZDÜŞÜM: CEMİL MERİÇ BU ÜLKE Mİ?

Cansu KAYA*

Öz: Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren toplumsal kimliğin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği konusu tartışılmaktadır. O dönemki kimlik arayışı, özneyi kurgulamaktan ziyade, imparatorluğun dağılmasını önlemek için düşünülen çözüm yollarını oluşturur. Batılılaşmanın etkisiyle Osmanlı'da farklı kimlik türlerinin denemeye başlaması toplumsal aidiyeti sağlamak içindir. Cumhuriyet'in kurulmuş olması, Osmanlı'nın tamamen lağvedildiğini göstermez. Çünkü kimlik arayışı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalmıştır. Her iki yönetim biçiminde dinin, etnisitenin ya da ideolojilerin etkisinde, kimlik arayışları devam etmiştir. Meriç'in sırasıyla Müslüman, milliyetçi, sosyalist ve Osmanlı olması da tıpkı Türkiye'nin kimlik arayışındaki referanslarını anımsatır. Bu çalışmanın amacı, Meriç ve Türkiye'nin kimlik arayışındaki benzerlikleri ve farklılıkları vurgulamaktır. Kimliğin ben ve öteki üzerinden kurgusunda, Meriç'in neden Meriç olduğu ya da neden öteki olmadığına cevap aranırken, Türkiye'deki kimlik duraklarının analizi de yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemil Meriç, kimlik, Osmanlı, Türkiye.

A PROJECTION TURKEY'S CRISIS FOR IDENTITY: IS CEMİL MERİÇ BU ÜLKE?

Abstract: The issue of what social identity is and how it should be has been discussed since the last periods of the Ottoman Empire. The search for identity at that time, rather than constructing the subject, constituted the solutions considered to prevent the disintegration of the empire. Under the influence of Westernization, different types of identities began to be tried in the Ottoman Empire to ensure social belonging. The establishment of the Republic does not indicate that the Ottoman Empire was completely abolished. Because the search for identity was inherited from the Ottoman Empire to the Republic. In both forms of government, the search for identity continued under the influence of religion, ethnicity or ideologies. Cemil Meriç was found in the middle of identity turmoil in both the Ottoman and Republican periods. In the Ottoman Empire, however, those who were not considered Ottoman at that time; Balkan immigrant, but someone who has never lived in the Balkans; He is fluent in French but has a unique, non-French temperament. The coexistence of these different types of belonging started a search for identity in Meriç. Meriç, who is Muslim, nationalist, socialist and Ottoman respectively, reminds us of Turkey's references in its search for identity. The aim of this study is to highlight the similarities and differences in the search for identity between Meriç and Turkey. While searching for an answer to why Meriç is Meriç or why she is not the other, in the construction of identity through self and other, an analysis of identity stops in Turkey was also made.

Keywords: Cemil Meriç, identity, Ottoman, Turkey.

Ben kimim sorusu sosyal bilimler literatüründe ben'e öznelliğini verenin ne olduğuna yoğunlaşırken, biz kimiz sorusu toplumsalın benliği etkilediğine yönelik bakış açısını

* Dr, cansukaya932@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0001-8746-7321

çeşitlendirmiştir. Bu bağlamda bireysel kimliklerin kolektifin içinde değerlendirilmesi yaygınlaşmıştır. Özellikle modernleşme ve ulus devlet süreciyle beraber ben'in kim olduğundan ziyade, topluluğun kimler olduğuna yönelik tartışmalar ağırlık kazanmıştır (Baumann, 2000, s. 33). Sosyolojik olarak kimlik tartışmaları da biz kimiz sorusuna cevap aramış, kimliğin toplumsal ilişkiler içinde biçimlendirilip geliştirilmesine ve aktarılmasına odaklanmıştır (Berger-Luckmann, 1991, s. 183-194). Ancak modernizmin ilerleyen dönemlerinde çok kültürlülük tartışmaları da kimlik çalışmalarına yön vermiş, bireyselin kolektif kimlik altında göz ardı edildiği savunulmaya başlanmıştır (Habermas, 2012, s. 26). Buradaki temel iddia, kolektifin içinde tanımlanan bireysel kimliklerin, kendi öznelliğini kaybetmesine yöneliktir. Ancak bu savunu, kimliği salt bireysel bir alan olarak inşa etme talebi değil, bireysel ve toplumsal kimlikler arasında bir diyalektik olduğunu, ben'in bütünü bir tamamlayıcısı olduğunu söylemektedir (Taylor, 2018, s. 55-62). Bireysel kimlik bireye özgünlüğünü verirken, toplumsal kimlik bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyip toplumsal dayanışmayı sağlamaktadır (Deaux, 1993, s. 5). Birey, yerleştiği veya yetiştiği toplumun özelliklerini benliğinde toplar, her bireyin kendine özgü niteliği de topluma bütünsellik katan parçaları oluşturur (Mead, 1971, s. 4). Bu sebeple bireysel ve toplumsal kimlik arasında keskin bir ayırım yapmak zorlaşır. Bu konuda en iyi örneklerden biri Amin Maalouf'un tecrübesinde görülür. Maalouf kendini Lübnanlı Fransız olarak tanımlarken Hristiyan-Arap olmanın ötesinde bir durumu vurgular. Ona göre kimlik, birini benzersiz kılan şeylerin tamamıdır. Resmi kayıtlarda tutulan öğelerin ötesindedir, ölçümlenemez ve bölünemez. Lübnanlı Fransız olmak, iki ülkenin, birden fazla dilin ve kültürün sınırında bulunmaktır. Burada yarı yarıya gibi bir oran yoktur. Özel bir dozda birleşmiş tek bir kimlik vardır (Maalouf, 2020, s. 9-16). Bu fikirler bizi kimliğin temel mantığını, aidiyet üzerine yapılan belirli kategorileştirmeleri, dışarıda bırakılan adlandırmaları, öteki varsayılanı düşünmeye yönlendirir: Kendimizi tanımlarken kullandığımız tekil aidiyetler, kimliğimizi indirgemekte midir?

Maalouf'un bileşik varsaydığı kimlik anlayışı, Hegelci fenomenolojide kesinliğini kazanan kimlik anlayışından büyük ölçüde farklıdır. Hegel öteki olanın özneye ne'liğini verdiği, bu sebeple ötekinin kurucu unsur olduğu modern kimlik mantığını şekillendirir. Tin'in yolculuğunda bilinç, öz bilinç olabilmek için farklı bir bilinçle tanışır ve onunla çarpışır. Bu çarpışma bilinci öz bilinç yaparak, kimliğini tanımlatır ve onu özgür kılar (Hegel, 2015, s. 76). Maalouf ise bileşik kimlik anlayışıyla, ötekinin keskin çizgilerle dışarda kalmayabileceği fikrine kapı aralar. Daha girift ve çok yönlü kimliklerin olasılığını savunur. Hegelci ifadeyle bilincin öz bilinç olmasında çarpışmanın gerekmediğini, tanınmanın bir üst-üst ilişkisi olmadığını, tam tersine bunların birbirine tamamlayıcı olduğunu söyler.

Maalouf ve Hegel'le özetlenen kimliğin temel yaklaşımı için, ibre Türkiye'ye döndüğünde nasıl bir manzara ile karşılaşılacaktır? Bu soruyu cevaplamak için Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden kimlik kurgulama anlayışına bakmak gerekir. Bu süreçte kavramlar, ideolojiler, yönetim ve yaşam biçimi değişse de toplumun kimliğini inşa etme tavrı süreklilik göstermiştir. Şöyle ki Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayıp Islahat Fermanı'nın ilanı ile kurumsallaşan Osmanlı kimliği, ulusal kimliği inşa etme girişimi olarak Cumhuriyet epistemolojisine temel verir. Cumhuriyet döneminde toplumsal kimlik modern ve laik bir içerikle tasarlanırsa da kimliğin inşa edilebilir bir alan olarak kabul edilme durumu devam eder (Kadıoğlu, 1999, s. 25-29). Bu açıklama ışığında çalışmanın ilk varsayımı açığa çıkmaktadır: Türkiye'deki kimlik bunalımı verili bir düzlemde, ama inşacı bir biçimde devamlılık göstermektedir.

Bu varsayım üzerine, çalışmanın Cemil Meriç ile olan bağlantısını da ortaya koymak gerekir. Cemil Meriç üzerine birçok çalışmanın yapıldığı, düşüncenin dehlizlerinde yaşamış bir mütefekkindir. Literatürde Meriç üzerine oldukça fazla çalışmanın bulunması onun önemini göstermekle birlikte, bu çalışmanın farklılığından bahsetme gereği doğurur. Bu da

çalışmanın ikinci varsayımıyla alakalıdır. Meriç, 1916'ta Hatay/Reyhanlı'da doğmuştur. 1918'de Hatay'ın işgal edilmesi ve Fransız yönetimine girmesi, Meriç'in ilk gençlik yıllarına denk gelir. Bu dönemde aldığı eğitim Batılı usullerle şekillenir. Hatay Türkiye'ye katıldıktan sonra Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde eğitimci olarak çalışan Meriç, Türk insanını çeşitli yönlerden keşfeder. Yaklaşık yetmiş yıllık ömründe Osmanlılık, işgal, göç, yalnızlık, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki telaş ve gerilim, anavatana dahil olmanın önemi, anavatanda yetişmenin şuuru ve Doğululuk-Batılılık kavramlarını tecrübe eder. Fikirlerinde de bu tecrübelerin izi sürülür. Çalışmanın ikinci varsayımı da buradan beslenir: Meriç'in yaşamı ve fikirleri, Türkiye'nin kimlik arayışındaki siyasi ve tarihi arka planın ruhunu yansıtmaktadır.

Meriç, Türkiye'nin neden Osmanlı geleneğinden tamamen kopamayacağı, Türkiye'nin neden İslam ve Doğulu olduğu veya neden Batılı olamayacağı sorularına, aydın, halk ve irfan üçgeninden cevap vermiştir. Bu çalışmanın amacı da Meriç'in Türk toplumuna kimlik olarak sunduğu reçeteyi incelemek ve Meriç'in nasıl Bu Ülke olduğunu analiz etmektir. Meriç düşüncesinde ve tecrübesinde Türkiye'nin kimlik arayışını incelemek için betimsel analiz yöntemine başvurulmuştur.

Betimsel analiz bir konuda yapılan bütün çalışmaların değerlendirilmesi ve yorumlanmasıdır. Burada amaç, yapılacak olası çalışmalara farklı kapı aralamaktır (Suri-Clark, 2009, s. 396-400). Yönteme bağlı kalarak çalışmanın adımları şu şekilde belirlenmiştir: İlk olarak Osmanlı'nın ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin kimlik arayışındaki tarihi-siyasi kavramlar belirlenmiş ve buradaki kimlik anlayışının ana hatları yorumlanmıştır. İkinci adımda Meriç'in bu kavramlar için ortaya sunduğu fikirleri derlenip incelenmiştir. Son adımda ise Meriç'in fikirlerinin Türkiye'nin kimlik arayışındaki izdüşümü tartışılmıştır. Çalışma, Meriç'in doğumundan fikirlerini sunduğu 1916-1987 arasındaki dönemle sınırlandırılmıştır.

1. Türkiye'deki Kimlik Bunalımı: Verili Olanı İnşa Etmenin Sürekliliği

Kimlik bunalımı bahsi, kimliğin henüz bulunamamış ya da inşa edilmemiş olduğu anlamını içerir. Burada tamamlanmayana, eksik olana yönelik bir gönderme vardır. Türkiye'nin kimlik bunalımı denildiği zaman, bahsedilenden farklı bir seyir karşımıza çıkar. Çünkü Türkiye'de eksik olan değil, siyasi gerekçeler ve yeni kavramsal setlerle sürekli olarak inşa edilen kimlikler söz konusudur. Bu varsayımı açıklayıcı kılacak ilk kimlik türü Osmanlılıktır. Osmanlılık, dini aidiyetlere göre kategorize edilmiş topluluğun (millet sisteminin) işlevsiz kalması üzerine inşa edilmiştir. Millet sistemiyle hanedana duyulan sadakat, Osmanlılık kimliği ile vatana, yurttaşlığa, Osmanlı olma bilincine yöneltilmeye çalışılmıştır (Somel, 2020, s. 96). Ancak milliyetçi akımlarının etkisindeki ayaklanmalar ve kopuşlar neticesinde, Osmanlı hem topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiş hem de Balkan Savaşları'ndan sonra Balkanlardan gelen nüfus yoğunluğuyla baş başa kalmıştır. Bu durum Osmanlılıktan başka bir aidiyet biçimini mecburi kılmış, Türk aidiyetinden kimlik çıkarma tavrı devreye girmiştir (Türkdoğan, 2005, s. 434, Çalen, 2021, s. 119).

Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen Osmanlı, İslam ve Türk kimliği her ne kadar devlet ve aydınlar eliyle inşa edilse de aslında verili olan aidiyetleri kullanma biçimidir. Bir başka anlatımla bu üç kimlik türü, ithal ya da devşirme aidiyetlerden yola çıkmamıştır. O dönem imparatorluğun adı Osmanlı olduğu için, vatandaşı Osmanlı kılmak, bir nevi ona duracağı yeri (vatanı) işaret etmektir. Osmanlı millet sistemiyle yönetildiği için, Müslümanın Müslüman olma bilinci zaten mevcuttur. Dolayısıyla İslam kimliği de verili aidiyet türlerindedir. Türklük ise Balkanlardan gelen göçler ve Fransa'daki milliyetçi ideolojileri tecrübe etmiş Ali Suavi, Namık Kemal gibi Osmanlı aydınları tarafından savunulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu kendini açıkça Türk olarak tanımlamasa bile, toplumsal sınıfların içinde Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren Türk hep var olmuştur (İnalçık, 2015, s. 189).

Cumhuriyet'in ilanından sonra resmi kimlik Türk olarak seçilmişse de (Türkdoğan, 1999, s. 87) ilerleyen dönemlerde İslam, sosyalizm ve milliyetçiliğin farklı cephelerindeki ideolojik çatallanmalar siyasi parti, süreli yayınlar ve dernek çatıları altında devam etmiştir. 1950'den 2000'lere kadar Demokrat Parti ve Adalet Partisi ile muhafazakâr liberalizm; Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri ile İslam; Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Komünist Partisi, Yön ve Milli Demokratik Devrim grupları ile sosyalizm; Milliyetçi Hareket Partisi, Büyük Doğu ve Nihal Atsız gruplaşmalarıyla milliyetçiliğin ve Türkçülüğün çeşitli formları bunlardan bazılarıdır. Türkiye'de mevcut olan aidiyetlerin pragmatik ve politik olarak inşa edilmiş kimliklere temelini vermesi de bundandır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Meriç'in kimlik arayışındaki bu sürekliliğe hangi fikirlerle dahil olduğu incelenecektir.

2. Cemil Meriç'te Kimliğin Ben'i: Türk, Sosyalist, İslam, Osmanlı

Kimlik felsefesine temelini veren ben ve öteki anlayışı, Meriç'te de görülür. Kendi kimliğini arayış sürecinde Batı'dan Doğu'ya uzanan bir yolculuğa çıkar. Diliyle, zevkleriyle, heyecanlarıyla Büyük Doğu; düşünceleriyle ve inancıyla Yön kadrosuna yakın olduğunu belirtir (Meriç, 2007a, s. 55-57). Dolayısıyla sağcı ya da solcu gibi keskin ayrımlar Meriç'te yer bulmaz. Onun için sol ve sağ bir bütündür. Bunları ayırt etmek, hakikate sadece tek bir yönden bakmaktır (Meriç, 2008, s. 195). Bu açıdan Meriç'in kimlik anlayışı için söylenebilecek ilk ifade, kimliği bir nevi doğru düşünme biçimi olarak kabul etmesidir. Kendini tanımladığı söylemlerinde, sırasıyla milliyetçi, sosyalist, Doğulu ve Osmanlı kimliklerini benimsediği görülür. Ancak bunlar arasında keskin bir ayrıma gitmemiştir. Bunlar onun *umran* anlayışına kendi olma bilincini veren, bütünü parçasını oluşturan unsurlardır.

Lise yıllarında kendini Türk milliyetçisi olarak adlandırır. Milliyetçiliği Batılı bir yönetimde, ancak Batı'nın ötekisi addedilen bir bölgede yaşamasındandır. Fransız yönetimine tekabül eden ilk gençlik yılları Fransız olmamanın şuuruyla, Türklükte kendini göstermiştir. Buradaki milliyetçi düşünceleri, onun için bir yol göstericidir. Sonraki dönemlerde ise ideolojik olarak milliyetçi düşünceden ayrılır. Türkçülüğe köksüz bir kuram yakıştırması yapar (Meriç, 2007a, s. 24-30, s. 95). Günümüzdeki kavgaların sebebi olarak milliyetçiliği gösterir (Meriç, 2011, s. 241- 247).

Meriç'in 1930'ların başına denk gelen Türkçü-milliyetçi fikirleri, 1936-1938 yılları arasında değişmiştir. Türkiye bahsedilen dönem aralığında çağdaşlaşma nosyonunu benimseyerek, inkılapları tecrübe etmektedir. Cumhuriyet'in kurucu kimliği Türklük olduğundan, çağdaşlaşma hareketlerinin o dönemki Türk'e şekil verdiği kabul edilir. Meriç'in de bu sav üzerine Türklükten ayrıldığı düşünülebilir. Çünkü buradaki Türk kimliği, anayasal ve kültürel formdadır. Yasal çerçevesini 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde düzenlenen '*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı gözetmeden vatandaşlık itibarıyla Türk utlak olunur*' ibaresi açıklarken (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, 2023), kültürel boyutunu Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* formülü oluşturur (Bora, 2018, s. 24). Gökalp'in kültürün milli, medeniyetin ise milletlerarası olduğu, bu sebeple medeniyetin bir millettten diğerine aktarılabilirdi fikri (Ziya Gökalp, 2017, s. 22) ile Türklüğü dil, kültür ve duygu ortaklığı bağlamında açıklaması (Ferit Celal, 1928, s. 9) Fransız ve Alman milli kimliklerinin mülki ve kültürel izlerini taşımaktadır (Yıldız, 2019, s. 119). Cumhuriyet'in resmi anlayışında kabul edilen Gökalpçi Türklüğü modern medeniyetle bağdaştıran husus burada yatmaktadır (Bora, 2018, s. 25).

Meriç, modernleşmenin-Batılılaşmanın öznesi olan Türklüğe uyum sağlamamıştır. Şu ifadesi bu çıkarımı doğrular: *Zamana uyun, çağın gereklerine göre idarenizi düzenleyin. Ama kimliğinize uymayan kurumları inşa etmek için eskiyi yıkmayın. Türk kalın.* (Meriç, 2018a, s. 31). Yine Batılılaşma tavrını eleştirdiği başka bir söyleminde, *biz Müslüman, Doğulu, Türk olduğundan utanan şuursuz bir yığın haline geldik* ifadesine yer verir (Meriç, 2007e, s. 385).

Dolayısıyla Meriç nezdinde Türk'ün kendisinden değil, inşa edilmişinden bir kopuş söz konusudur. Osmanlı'nın dağılmasını önlemek üzere sunulan, siyasi birliğin esas alındığı Türklük fikrine yakın; Türklüğün din yerine ırk ya da etnisiteyi temel aldığı ideolojik haline uzaktır.

O halde Meriç Türk kalınır derken neyi kastetmektedir? Türk kalmanın aidiyet örgüsü neyle ve nasıl sağlanacaktır? Bu sorular 1936-1938 arasındaki Meriç'i sosyalizmin durağına getirir. Sosyalizmi toplumsal haksızlıklara karşı benimser (Meriç, 2007c, s. 203). Kapitalizmin maddeci ve çıkarıcı dünyasını fethetme hayali olarak (Meriç, 2007d, s. 227), sosyalizm buhranların çocuğundan doğmuştur (Meriç, 1973, s. 7). Bu buhran sosyalizmin teorik ve pratik karakteri arasındaki farkı oluşturmuş, ateizmin mistik özelliklerini de kapsamıştır (Meriç, 2007d, s. 69). İslamiyet'ten haberi olmayanların İslamiyet'i olarak tarif ettiği sosyalizmi bireyciliğin karşıtı olduğu için savunmuştur (Meriç, 1976).

Meriç'in sosyalistliği, eşitlik ve hürriyet bağlamındadır. Bu meyanda Genç Osmanlıları tahlil eder. Onların İslamiyet ve sosyalizm arasında kurmaya çalıştığı bağın, sosyalizmin sınıf farklarına karşı çıkışıyla, Peygamber'in servet ve zulüm arasında kurduğu bağdan kaynaklandığını aktarır. İslamiyet'in özel mülke olumlu bakmasından dolayı, buna ilk karşı çıkanın dönemin İslamcıları olduğunu belirtir. Ancak onun için buradaki tartışmanın esas noktası, kime/neye hangi gerekçeyle sempati duyduğu değil, metodolojik eksiklidir (Meriç, 2008, s. 161). Onun için sosyalizmin eşitlik vurgusunda hürriyet vardır. Batı, hata yapma hakkını hürriyet olarak kullanırken, İslam'da imtiyazlı zümrelerin varlığı hiçbir zaman söz konusu olmadığı için, eşitliği bizzat içinde barındırır. Bu sebeple demokrasi İslamiyet'in kendisidir (Meriç, 2007a, s. 172).

Tanzimat'tan beri başkası olduğuna inandırılan Türk toplumu, Avrupalı olamayacağını anlayınca insanîyet bayrağını Marksizm'de bulmuş, bu aldanişını kanıyla ödemiştir (Meriç, 2008, s. 293). Aynı yanılgıya düşenlerin içine kendini de koyan Meriç, *'Mahkemede Marksist olduğumu haykırdığım zaman, tek bir işçinin elini sıkılmış değilim. Sadece namuslu olmak, korktuğu için sustu dedirtmemek istiyordum. En küçük bir pırlıtu yoktu hayatımda. Bir sığınaktı Marksizm, bir kaçıştı, bir yaşama gerekçesiydi.'* ifadesiyle, Marksizm'i silinmemek/ezilmemek için sarılacak bir dal olarak gördüğünü belirtmiştir. Ona göre, memleketin evlatlarının beynini ve kalbini -izmlere peşkeş çekmesi, münevverin bu topraklarda nefes almak için seçtiği yoldur ve Marksizm, dönem içinde bu rollerden birini oynamıştır (Meriç, 2007e, s. 106-107). Çünkü devlet mefhumunun olmadığı, sınıfsız bir toplumun mümkün olduğunu savunmak ütopyadır. Hiçbir yerde iktidara gelmemesi bundandır. Ancak sosyalizmin Marksizm'e eklenti olmamış hali, bu topraklarla bütünleştiği ölçüde mümkün olabilir. İnsanların birbirini istismar etmediği, antikapitalist, karşıtlıkların dayanışmayı sağladığı bir sosyalizm, Türk kültürü için mümkündür (Açıkgöz, 1993, s. 35-18).

Meriç'in milliyetçilikten sosyalizme geçmesi, Milli Mücadele'ye olumlu bakan sosyalistlerin tavrını anımsatır. Meriç'ten önce Mustafa Suphi'nin, Meriç'le hemen hemen aynı dönemde Mihri Belli'nin fikirlerinde milliyetçiliğin ve sosyalizmin etkileşimi vardır. Bunun emperyalizme karşı kendi kimliğini ve bağımsızlığını koruma refleksiyle ilgili olduğu söylenebilir. Meriç'in özgün tarafı, Batılı bir gömlekle Batı'nın emperyalizminden kurtulmanın mümkün olmadığına yöneliktir. Sosyalizm Batı'nın son perdesi olduğundan, ancak Batılı bir kimliği ve düşünüş biçimini dayatmaktadır (Meriç, 2008, s. 303-306).

Meriç, Batı'dan olmama anlayışıyla sosyalizmi terk eder. 1960'lara kadar arafta kalır. 1960'lı yıllar Türkiye'de sosyalist, milliyetçi, Türkçü ve İslamcı gibi çeşitli fikirlerin popülerliğini arttırmasına tanıklık edilir. Meriç milliyetçilik ve sosyalizmle neden Batılı olamayacağını, bir diğer deyişle neden Türkiye'deki ideoloji akımına dahil olmayacağını cevabını bulmuştur. Bunun üzerine Doğu aidiyetini araştırmaya yönelir. Hint dünyasına hayran olur, İran ve Mısır gibi Doğu toplumlarını inceler. Kimliğindeki bunalım devam etse de tek bir husus artık netleşmiştir: Meriç, Batı'nın ötekisi olan Doğuludur.

Doğulu kimliğine ben'ini veren ilk kavram İslam'dır. Toplumların dinsiz olamayacağını *agnoissee* kavramı ile açıklar. Agnoisse sebebi bilinmeyen korkudur. Cemiyetten kopmuş ve herhangi bir yaratıcıya ihtiyaç duymayan dünyanın hastalığıdır (Meriç, 2008, s. 38). Dinleri yüzyıllardan beri yaşayan, deneyimlerin oluşturduğu inançlar manzumesiyle, nesillerin huzura kavuşması olarak tanımlar. Ona göre ortak tecrübeden hareket etmek, vatandaşlığı oluşturanın coğrafya değil, din olgusu olduğunu gösterir (Meriç, 2007a, s. 173-176). Hümanizm ve rasyonalizm gibi kavramlar da din olgusunun içinden çıkmıştır. Hümanizm, insanlık dinidir; Avrupa'nın Antik Yunan ve Roma hayranlığını XVI. yy.'da aramasıyla ortaya çıkan, meçhule giden bir arayıştır (Meriç, 2007b, s. 86). Akılcılık ise ateizmle beraber Avrupa'nın Aydınlanma ile tanrının yerine insanı koyuşudur. Batı'da burjuvazinin menfaatlerine iyi gelen bu akım, ülkemizde büyük bir yıkıma yol açar: '*Dinsizlik irticaların en affedilmezi, en yiğit orduyu, en miskin sürü haline getiren vebadır.*' (Meriç, 2007c, s. 157).

Toplumlar genelinde dinin, Türkiye özelinde ise İslam'ın mecbur olduğunu savunur (Açıkgöz, 1993: 142). İslami kimlik toplumsal alanda bireye yer sağlayan, bireyleri birbirine entegre eden ve cemiyeti kendi arasında uzlaştıran bir rol oynar. İktisadi ve sosyal sınıflandırmaların İslam'da yeri yoktur. (Meriç, 2007a, s. 173). İslam toplum için tutkal vazifesinde olup, toplum içinde aynılık inşa etmektedir (Meriç, 2007c, s. 156). Bu anlayışla Osmanlı millet sistemine yakın duran Meriç, etnisite üstüne kurulan ulus-devletin vatandaş anlayışını ya da sınıf çatışmaları üstüne kurulan Marksist vatandaş anlayışını yadsımaktadır.

Doğulu kimliğin diğer ben'i Osmanlı olmaktır. Ancak eşit vatandaşlık düşüncesiyle inşa edilen Osmanlıcı kimlik Meriç'te yer bulmaz. Onun için Türk'ü ve İslam'ı bir bütün olarak görmek, nizamın işleyişinde İslam'ı esas almak, Osmanlı olmak demektir. Osmanlı'yı dünyadaki tek içtimai mucize olarak tanımlar. Bu mucize Türklüğü ve İslamiyet'i aynı potada eritme başarısından gelir. Her ne kadar Türk, Selçuklu ile Türk olmuşsa da şuur ve idrakin yükselişi Osmanlı ile birlikte. Bu anlamda Osmanlı, sömürü ve tahakkümü içinde barındıran *imperium* değil, Devlet-i Aliyye'dir (Açıkgöz, 1993, s. 17). İslam'daki ümmet bilinci, Osmanlı'yı Batı'daki sosyal tabakalaşmanın dışına çıkarmış, sınıflaşmanın değil, bütünleşmenin öne çıktığı bir anlayışın hâkim olmasını sağlamıştır (Meriç, 2007d, s. 228). XIX. yy.'a kadar dışardaki teknolojik gelişmelere büyük oranda kapalı sayılabilecek toplum yapısı, içerde kaynaşma ve dayanışma üstüne oturtulmuştur. Ferdietçiliğin olmadığı ümmet sistemi ile en adil yönetim gerçekleşmiştir (Açıkgöz, 1993, s. 19). Dolayısıyla Osmanlı'da bilinç ve dayanışmayı sağlayan dindir (Meriç, 2007a, s. 179). Din, bireyin toplumda sahip olduğu kimliği ya da statüyü biçimlendirmiştir. Bu düşünceye göre insanlar doğdukları anda ölümlü olma durumuyla menfi olarak eşittir. İman sayesinde bu menfi eşitlik müspet eşitliğe dönüşür. İmanıyla mümin olan insan, hukuki bir kimlik kazanır. Bu kimlik, sosyal statü farklılıklarını ortadan kaldıran bir niteliktedir. Çünkü İslam için özgürlük felsefi değil, hukuki bir olgudur. Dolayısıyla İslam'la edinilen kimlik bireyler arasında hak eşitliği tesis ederek kazanç ayrımı yapmamaktadır (Meriç, 2007a, s. 172).

Bu düşüncelerinin yanı sıra Osmanlı'nın İslam'la ilgili bazı tavırlarını eleştirmesi, Meriç'in İslamcı olarak adlandırılmasına bir soru işareti koyar. XIX. yy.'a kadar sadece İslam şuuruna sahip olan Osmanlı, İslam'ı vahye dayanan hakikatler bütünü olarak görmüştür. Dini, sosyal ve entelektüel alanda yalnızca İslam'ı kıstas görmek, Osmanlı'yı *tefekürde monogram* yapmış, Kur'an'la yetinmesi ise sadece cenk meydanlarında gördüğü kitapsız kavimleri küçümsemesine yol açmıştır (Meriç, 2018b, s. 86). Bunun sebebi İslamiyet'in muhtevasında felsefenin olmamasıdır. Felsefe şüphecilik temelindeyken, İslam yaratıcıya teslim olmaktır (Meriç, 2008, s. 269). İslam'daki gerçeğin kaynağı vahiydir. Dolayısıyla ilk vahiyle birlikte İslam hakikat arayışını halletmiştir (Açıkgöz, 1993, s. 19). Benzer bağlantı ilim ve din arasında da vardır. Din mutlak hakikati getirirken, ilim yalnızca ilgilendiği alanı aydınlatır (Şahiner, 2019, s. 37). Ancak bir toplumun terakki düzeyi sadece dini unsurlara bağlanamaz.

Bu durum İslam'ın gelişmeye mâni olduğunu ya da akılcı olmadığını göstermez. İslam'ın terakkiye engel olup olmadığı şeklindeki soru, sosyolojik olarak eksikliğin nişanesidir. Nasıl ki Hristiyanlık gelişmeye engel değilse, İbn-i Rüşd'ü ve İbn-i Haldun'u neşet ettiren İslam'da gelişmeye engel değildir. Gelişme, cemiyetin kendisine bağlıdır. Gelişmiş bir toplumda din, gelişmenin hızlandırıcısı iken çöken bir toplumda safradır (Meriç, 2008, s. 194). Bu anlamda İslam'ı asıl kaynaktan uzaklaştırıp, toplumun körelmesinde bir aracı olarak addetmek, İslam'la değil, şarkiyatçılıkla bağlantılıdır. Çünkü İslamiyet'i gerçekten tanımak ve onu tarafsız olarak kavramak için Müslüman olmak gerekmektedir. Müslümanların İslam tarihine yabancı kalmasında ilgili kaynakların ya Batı menşeli ya da yalnızca metot olarak Doğulu olması rol oynamaktadır (Meriç, 2018b, s. 106-107).

Görüleceği üzere Meriç'te baskın bir Osmanlı olumlaması vardır, ancak bu Tanzimat döneminde inşa edilen Osmanlılık kimliğinden farklıdır. Söz konusu kimlik, imparatorluğun ayakta kalmasını sağlamak üzere Batılı formda kurgulanmıştır. Meriç ise Batılılaşma mefhumuyla mesafelidir. Dolayısıyla Batılılaşan bir Osmanlı portresi onun için kimliksizliktir. Osmanlı kimliğini İslam'la olmak ölçüsünde kabul etmiştir. Ancak bu kabul edişin tuhaf bir tarafı vardır: Meriç, Osmanlı'nın İslam olduğu yargısına Avrupalı literatürden ulaşmıştır (Meriç, 2018a, s. 9). Bir başka ifadeyle, Meriç'in kendine yerli kabul ettiği kimlik, yerli olmayanın ötekisi olmaktan doğmuştur.

Meriç'in kimlik anlayışında vurgulanması gereken diğer bir nokta da eşitlik mefhumuyla ilgilidir. Sosyalizmi toplumsal ayrıcalıkların reddedilmesi üzerine kabul etmişken, Batı'daki toplumsal sınıflardan dolayı sosyalizmin imkansızlığını görmüştür. İslam imtiyazsız toplumu esas aldığından, Osmanlı'nın bunu somutlaştırdığını düşünmüştür. Eşitlik tutkusunun ilk gençlik yıllarındaki öteki olma, azınlık olma tecrübesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Osmanlı olumlaması çoğu zaman ütopya sayılabilecek yerlere varsa da düşüncesindeki medeniyet telakkisinin izleri burada sürülür. İrkçi olmayan vahdet, -izm'lere ihtiyaç duymayan kimlik ve yine kapitalist-sosyalist zihniyetin dışında İslam'la şekillenen adalet ve demokrasi, Osmanlı yönetimine ve dolayısıyla medeniyetine muhteva etmiştir. Tanzimat sonrasındaki Osmanlı'yı ise kategorik olarak reddetmiş, yozlaşmanın Batı'yı taklit etmekle başladığını belirtmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si'ni ise nev-i şahsına münhasır bulan Meriç, genel anlamda cumhuriyetlerin fetihle işi olmadığını savunmuştur. Bu noktada hürriyet mefhumunun üzerinde durarak, *self determinasyon* (özerklik) ilkesinin fetih yapmayı âtil bırakmasını örnek verir. Türk intelijansiyası için, *körlerin mağarası* tanımını da kavramlarla aydınlığa varılmadığını anlatmak için seçmiş, Batı'nın sloganlarıyla hareket eden, *düşüncesi olmayan düşüncenin* kavram taklidinden doğduğunu belirtmiştir. Bu bakış açısı hürriyeti, önce bilmek, sonra yapmak olarak tanımlamasını da beraberinde getirmiştir (Meriç, 2008, s. 191-240).

3. Cemil Meriç'te Kimliğin Ötekisi: Batı ve Batılılaşma

Kimliği öteki üzerinden belirleme anlayışı Meriç'te de devam eder. Kendine öteki kabul ettiği ilk kimlik türü Batılılıktır. Ancak Batı'dan olmama vurgusu, Meriç'i anti-oryantalist düşüncenin içinde doğrudan değerlendirmeye yetmez. Anti-oryantalizme yakın bir tavır sergilemiştir, fakat Doğu toplumlarının Batılılaşma pratiklerini de eleştirerek iki taraflı bir bakış sunmuştur. Batı'yı eleştirirken bir yandan da Batılı çalışmaları tercüme etmeye devam etmesi bunu açıklar. Bu Türk toplumuna bir nevi, *neden Batılı olmadığımızın sebebini bilin* demektir. Meriç'te öteki kavramının Batı ve Batılılaşma olarak incelenmesinin sebebi budur. Batı diyerek tahakkümün kurulma biçimlerini, Batılılaşma diyerek tahakkümün kabul ediliş biçimlerini analiz etmiştir.

Meriç kendini Osmanlı kapsamında tanımlarken, buradaki ölçütü büyük oranda İslam'dır. Onu Doğulu kılan da bu Osmanlı-İslam birliğinden neşet eden düşünme ve yaşama

biçimidir. Aynı bakış açısını Batı için de sürdürür. Batılı olmayı Hristiyanlık ve Aydınlanma ekseninde ele alır. Ona göre Hristiyanlık Orta Çağ'da ezilen halk tabakalarının teselli ve umut kaynağı olarak ortaya çıkmıştır (Meriç, 2008, s. 50). Rahiplerin ve kilisenin toplumu dinle şekillendiren misyonunu, *Roma'nın yer altı zindanlarında boğulan insanoğluna nefes alabileceği, gün ışığını görebileceği pencereler açan* tanımında bulunur (Meriç, 2007d, s. 343). XIV. yy.'a kadar Orta Çağ medeniyeti Batı için inanç birliğini tesis eden Hristiyan medeniyeti iken, XIV. yy. birliğin kavmiyette arandığı dönemdir (Meriç, 1981, s. 10). Batı bilincinde kendini arama olarak yer alan bu dönem, politika, din ve ahlak sistemini kiliseden ayırarak, insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul etmiştir. Batı'nın kendi içindeki bu değişim Doğu algısına da yansımıştır. Özellikle Fransız aydını Paul Hazard'ın fikirlerinde kendine yer edinen bu yeni refleks, ılımlı şarkiyatçılık olarak adlandırılabilir. Simon Ocklay ise Batı'nın Doğu'ya üstünlüğünün masal olduğu, Allah korkusu, itidal ve basiretin Doğu toplumlarını Batı'dan daha mutlu hale getirdiği gibi fikirlerin yayılması sağlayarak bu akıma destek vermiştir. Hristiyanlığın karşısına kendine yeten İslamiyet'i çıkarmış ve Avrupa şuurunu sarsacak kadar etkili gelişmelerin kapısını aralamıştır (Meriç, 2018b, s. 97-101).

Meriç için Batı oryantalist bir tavırla Doğu'yu tahakküm altına alırken, Doğu'ya bir ayna da tutmaktadır. Tahakküm, Batı'nın kendisi dışındaki toplulukların geri kalmış olduğu düşüncesidir. Toplulukların Batı'ya benzedikçe ilerleyeceği fikri salık verilir. Batı'nın bize tuttuğu ayna bu noktada devreye girer: Türk toplumu kendi tarihini tanımadığından Batı'nın bu üstünlük tahakkümüne karşı sav geliştirecek yetkinliği yoktur (Meriç, 2018b, s. 83-96).

Batı'nın tahakkümü kurma biçiminde ideolojiler, kültür ve medeniyet anlayışı rol oynar. Meriç ideolojiler içinde Batı'yı analiz etmek için ağırlıklı olarak kapitalizmi ele almıştır. Bu tavrı Weber'in Batı'yı anlamak için kapitalist zihniyet ve ortaya çıkardığı insan tipinin belirlenmesi gerektiği fikrine yakındır (Weber, 1993, s. 62). Meriç de yönetsel olarak Weber'e benzer şekilde, Batı'yı sırasıyla merkantalizm, liberalizm ve kapitalizmin şekillendirdiğini, bütün dünyayı kucaklayan ideoloji, üretim ve kaynak sisteminin kapitalizmle sağlandığını düşünmüştür. Ancak iki düşünürün kapitalizm hususundaki benzerliğinin sadece metodolojik açıdan olduğu vurgulanmalıdır. Çünkü Meriç'in kapitalizme getirdiği açıklamalar, bir nevi Weber'in anti-tezidir.

Weber, kapitalizmin ruhu derken, kapitalizmi mümkün kılan tarihi arka planla varılan sonuç arasındaki farka dikkat çeker. Burada yola çıktığı kavram *asketizmdir*. Asketizm, bedeni disiplin altına almak ve böylelikle ruhun beden üzerindeki egemenliğini tesis etmektir. Hristiyanlığın çilecilik ve manastır anlayışına temel vermiş, yaratıcı ile özdeşleşmek için dünyevi arzular karşılığında bedene acı çektirmek olarak uygulanmıştır (Yazıcı Çetin, 2020, s. 371). Weber için Batı'daki asketizme karşıt düşünceler ve eylemler bugünkü kapitalizmin temelini oluşturmuştur. Şöyle ki Weber için asketizmin aşkın alana bıraktığı kurtuluş düşüncesini maddi aleme uyarlayan oluşumlar, bir diğer deyişle dünyevileşme hareketleri, kapitalizmin dünyevi kazanç ve maddi edinim düşüncelerine kaldıraçtır (Weber, 2012: 158-159). Meriç için Batı'nın bu topyekûn kalkınma anlayışı, Batı dışındaki ülkeleri onun sömürüsü ya da alıcısı durumuna getirerek, siyasi araçların yerini iktisadi araçlara bıraktığı, *barış, ticaret hürriyeti, kredi* parolasında kendini gösterir (Meriç, 1981: 5-10). Türk aydını da Tanzimat'tan beri kapitalizmin şuarsuz simsarı niteliğinde, Batı'ya kaçıışı hürriyet olarak gören kesimi temsil etmektedir (Meriç, 2007e, s. 152-153). Ancak Batı kendi dışında kalanların kapitalistleşmesine izin vermeyeceği için, bu tutum kendi kendinin sonunu getirmekle sonuçlanacak (Meriç, 2008, s. 171), kapitalizmin ülkeleri pazar, hammadde kaynağı ya da sermaye için yatırım alanı olarak düşünmesi de kendi dışında kalanlara *az gelişmiş* tabirini armağan ettirecektir (Meriç, 2007f, s. 73).

Kapitalizmin Doğu toplumlarıyla ilişkisi ise oryantalizmle ortaya çıkmıştır. Meriç'in sömürgeciliğin keşif kolu olarak gördüğü oryantalizm, Batı'yı Kâtip Çelebi'den İbn Haldun'a kadar bilgi sahibi yaparak, fethedeceği ülkeleri tanımasını sağlamıştır. Kapitalizm ilmi

temelini oryantalizmle yakalamış, aynı zamanda Batı'ya ilmin sadece madde aleminde değil, toplumsal kılavuzluk temelinde teşkil edeceğini de göstermiştir (Meriç, 2008, s. 172-174) Kapitalizmin muhtevasına sinen bu sömürgeci anlayış, İslam'la arasında bir bağlantı kurulamayacağını da göstermiştir (Meriç, 2008, s. 366-367).

İdeolojiler içinde milliyetçiliği de Batılılaşma tenkitlerine dahil etmiştir. Fikir hayatına Türk milliyetçisi olarak başlayan Meriç, ilerleyen dönemde Türk milliyetçiliğini en fazla eleştiren isimlerin arasında yer almıştır. Milliyetçi fikirlerin Batı'dan ithal edilmesi ve toplumu ırk ya da kavim değil, din bağlamında düşünmesi ise eleştirisinin temelini oluşturmaktadır. Türkoloji'yi yüz kızartıcı bulan düşünür, bu kelimenin ölü milletler için çıkarıldığını savunarak, Türk medeniyetini paranteze almak ve Osmanlı'yı dikkatlerden uzaklaştırmak amacıyla Rusların uydurmacası olduğunu ifade etmiştir (Açıkgöz, 1993: 15):

Bu eleştiri ışığında, Meriç'in milliyetçilikle başlayan düşünce dünyası iki bağlamda değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, göç etmiş bir aileye mensup olarak, ait olma ihtiyacının milliyetçilikte kendine yer bulması; ikincisi ise Hatay'ın o dönemki Fransız etkisinde kendine sahip çıkma refleksidir. Bu anlamda Kedourie'nin *Nationalism* kuramına yakındır. Devletin cansız olduğu bir ortamda, eski alışkanlıkların anlamsız gelmesiyle toplumda yaşanan yabancılaşmanın, bir yere entegre olma güdüsüyle aşılmaya çalışılması olan kuram (Özkırımlı, 2019, s. 60), Meriç'in ilk milliyetçi fikirlerinin çerçevesini oluşturur Milliyetçi fikirlerinin uzun sürmemesinde ise çalışmanın diğer bölümünde bahsedildiği üzere, aitlik güdüsünün İslamiyet ile yön değiştirmiş olduğu söylenebilir.

Türkiye için hangi ideolojinin mümkün olduğu ise tartışmanın hala devam ettiği konulardandır. Meriç'e göre, Türkiye'de sosyalizm ve nurculuktan başka ideoloji yoktur (Açıkgöz, 1993, s. 40). Kapitalizmin, *Sui Generis* bir ideolojiye ihtiyaç duymaması, sosyalist istihsalin ise kalabalıkların fedakarlığıyla ayakta kalabilmesi ve kalabalığın gönlünü hoş tutmak mecburiyetinde olması, bu durumu açıklar. Sosyalizmin muhtaç olduğu ideolojiler üç türlü olabilir; içinde yaşanan toplumu yüceltenler, Tanrı'yı yüceltenler ve insanı yüceltenler. Kapitalizm bu ideolojilerin ancak millisinden faydalanabilir. Bunların içinde Türk milliyetçiliği çok talihsiz bir silahtır. Çünkü Türk milleti, Türk olmadan evvel, Müslüman ve Osmanlı'dır ve İslamiyet, militle eş anlamlıdır. Kur'an'la Kapital'i uzlaştırmak mümkün olmadığı gibi, sınıf kavgasını körükleyen bir İslam'da mümkün değildir. 1923'ten beri devlet ve intelijansiyanın hâkim sınıftan kopuşu, halk ile aydın arasındaki kopuş anlamını taşımıştır. Şehirlere duyulan nefret, yarı okumuş, yarı mistik modern bir Said Nursi liderini ortaya çıkarmıştır (Meriç, 2008, s. 163-165).

Görüldüğü üzere Meriç, ideolojilere topyekûn karşı değildir. Ona göre tarihe damgasını vuran kültür emperyalizmi değil, ideoloji savaşlarıdır (Açıkgöz, 1993, s. 114). İdeolojilerden kaçmanın mümkün olmadığını, ancak ideolojileri şuurla yoğurmak gerektiğini ifade eder. Tarih, milliyet ve şahsiyet şuru pusula kılındığı takdirde, ideolojiler dünya siyaset haritasının okunma biçimleri olarak kullanılabilir (Meriç, 2007a, s. 94). Meriç'in izm'ler için altını çizdiği nokta, herhangi bir ideolojiyi tenkit etmek için o ideolojiyi tanımanın zorunlu olduğudur. Ona göre öncelikle düşman olarak, sonra da kendini tanımak için Batı tanınmalıdır. Hakikatte hiçbir düşünce birbirine düşman olmadığı gibi, bütünüyle doğru bir ideoloji de yoktur. Düşünce ancak millileştirilmek şartıyla doğru olabilmiştir (Meriç, 2008, s. 293). Ancak burada bahsedilen millileştirme kavramı ideolojik değildir. Bir coğrafyada bulunan cevabın başka bir coğrafyada çözüm üretmesi için, içerde gereken uyumlamadır.

İdeolojiler bazında Türk toplumu için düşünceyi etkileyen unsurları Tanzimat'tan önce ve sonra olarak ayırmak mümkündür. Tanzimat'tan önce İslam ve mahiyetindekilerin etrafında oluşturulan düşünce yapısı, Tanzimat'tan sonra yönünü Batı'ya çevirmiş, aydınlar günümüze kadar süren Avrupalılaşma, Batılılaşma ve çağdaşlaşma tartışmasının temelini atmıştır. Meriç'e göre bu tartışmalar kelimelerin müphemliğinden kaynaklanmaktadır.

Avrupa'nın sömürgeci yapıyı sürdürdüğü dönemleri refere ederek, Hindistan için İngilizleştirme, Mağrib için Fransızlaştırma tabirleri kullanılmıştır. Avrupa fetihlerini genişlettikten sonra Avrupalılaştırma kavramı gündeme gelmiş, kavram mağlup kavimlerin intelijansiyası için galipleri taklit etmek olarak benimsenmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın üstünlüğünün sona ermesi, mazideki zaferini de gölgede bırakmayan Batılılaşma kavramını ortaya çıkarmıştır. Kavramın İsrail, Japonya ve Rusya'yı kapsamaması, bütünü kucaklayacak olan modernleşme kavramını zorunlu tutmuş, böylelikle Batı dillerinde karşılığı olmayan çağdaşlaşma kavramı gündeme girmiştir (Menteşeoğlu, 2018, s. 19-21). Bundan sonra düşünce sisteminin merkezine yerleşecek olan kavram, herhangi bir kıstasa tabi tutulmadığı ve sınırları belirtilmediği için, Meriç'in perspektifinde yok olmayı beraberinde getirmiştir. Onun için çağdaşlaşmak ve Avrupalılaşmak kavramları eş anlamlıdır ki bu anlam Türkiye'nin dahil olduğu medeniyetin tam tersi bir mahiyettedir. Batı, çağdaşlık mefhumunu kendisi dışında kalan bilinçleri felce uğratmak için ihraç malzemesi olarak kullanmaktadır. Felç bırakan bu zehrin Türk milletindeki karşılığı asrileşmek olmuştur. Meriç bu asrileşmek dalgasını maskaralaşmak olarak nitelemiştir (Meriç, 2018a, s. 25).

Toplumun düşünce yapısında bazı kalıpların aşılması çok partili siyasi hayata geçtikten sonra gerçekleşmiştir. Osmanlı'da İslam, Tanzimat'ta Batılılaşma, Cumhuriyet'te çağdaşlaşma kavramları etrafında şekillenen düşünce hayatı, özellikle 1960'tan sonra farklı ideolojilerin Türkiye'ye girişiyle kırılmıştır. Bu tarihten sonra, *Türk toplumu nezleye yakalanır gibi ideolojilere yakalanmış* (Meriç, 2007a, s. 198-202), *-izm'ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri* (Meriç, 2018b, s. 74) niteliğinde yenilik ya da kurtuluş aracı değil, anakronizm (Meriç, 2007a, s. 326-328) olarak, Batı nosyonlarının farklı formlarda ithal edilmesine hizmet etmiştir. Bunda ideolojilerin içinden çıktığı coğrafyanın izlerini taşıması ve dışa kapalı olması etkilidir. Batı menşeli bir ideolojinin farklı bir medeniyette çözüm üretmesini beklemek, ideolojilerin içkinliğine aykırıdır. Türkiye'nin içine düştüğü mefhum anarşisi (Meriç, 2008, s. 296) bu duruma sebep vermiş, kaynağı kendi kökünden filizlenmeyen ideolojilerden gerçeği yansıtmamasını beklemek hatasına düşülmüştür. Bütün bu ideoloji yığınının temel sebebi ise müstağriplerin milletler arası düşünce pazarında kendilerine yakın bulduğu *obskürantizmdir* (Meriç, 2018b, s. 74). Sokrates'ten Hallac'ı Mansur'a uzanan, her ülkede başka bir adı ve gerekçesi olan, hakikatin her tecellisini yadırgayan ve farklı inançları susturan kavram, bilimin en büyük düşmanıdır. İslamiyet'te ise taassup olarak karşılık bulmuştur (Meriç, 2018b, s. 263).

Bu düşünceler üzerine Meriç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan Batılılaşma ısrarını ve intelijansiyayı eleştirir. Osmanlı'da Tanzimat perdesinin çekilmesi, Batı'yı küçümseyen anlayıştan, Batı hayranlığının aşırı uçlarda görüldüğü alanlara dönüşmüştür. Toplumdaki bu ikilik, entelektüel, aydın ve intelijansiya ayırımında açığa çıkmıştır. Entelektüel, hiçbir partiye eklenti olmayıp, ilerici ve vicdanının sesini dinleyen (Meriç, 2008, s. 285), sosyal, ekonomik, politik gelişmelere bir şeyler katabilen ya da bunları yorumlayabilen kimsedir (Şahiner, 2019, s. 88). Aydın ise belli bir siyasi cemiyete üye olabilirken, hiçbir şahıs ya da kurumdan emir almayan kişidir (Meriç, 2008, s. 289). Ast-üst ilişkilerinin dışında, sıradan bir vatandaş olarak toplumu iyi analiz eder, toplumun menfaatlerini gölgeleyen bütün peçelerin karşısında durur, topluma yön gösterir ve böylelikle devrin şuurunu oluşturur. Tanzimat'tan sonra aydınların bu edilgen profili değişmiştir. Türk aydını aldatan ya da aldanan düzeyde, hedef gösterilenin dışına çıkamamış (Meriç, 2007a, s. 53-56), mütefekkir-kılavuz özelliğini yitirerek, basmakalıp düşüncelerin taşınmasından ve bilineni/duyulana yinelemeden öteye gidememiştir (Şahiner, 2019, s. 89).

Yaşanılan edilgen durum sadece mütefekkir-düşünce düzeyinde kalmayarak, İslam düşünce sistemini ayakta tutan pratiklere de yansımıştır. Kabağuna çekilmiş aydın, Doğu-Batı arasında savrulan ulema, ümera, halk ve bütün bunların arasında özgünlüğü kaybeden İslam manzarasını, *Allah'ın bir gazabı* (Meriç, 2007d, s. 228) olarak ifade etmek, Osmanlı'nın en

büyük açmazlarından birini oluşturmuştur. Aydınların savunduğu, barbar Osmanlı, terakkiye mâni İslam, asabiyeti bozuk Türk fikirleri ise toplum-aydın arasındaki kopuşu pekiştirmiştir (Meriç, 2007a, s. 98).

Meşrutiyet döneminde bilincini iyice yitiren aydın (Meriç, 2007e, s. 337), Cumhuriyet döneminde *efendisinin ilaçlarını çalıp içen uşak* (Meriç, 2007d, s. 229) olarak, Batı'dan ihraç fikirlerle toplumun dini hayatını etkilemeye devam etmiştir. Ancak bu etki halkı sindirmek olarak gerçekleşmiştir. Aydın gözünde halk artık, *caliban, sevimsiz, pis, ahmaktır*. Halk ve aydın arasındaki uçurumu derinleştiren unsurlar, halkın maziye çivili kalmasına sebep olmuştur. Halk, aydının ihanetini bilen, ancak hayatını devam ettirmek için sessiz kalma şartını kabul eden yeni bir tavra bürünse de (Meriç, 2018a, s. 28) bu aydınların toplumdaki utanması ve toplumu şikâyet etmesi devam etmiştir. Ancak Türk toplumu sınıflı bir yapıya sahip olmadığı için, asıl sorunu hiçbir zaman avam- havas çatışması oluşturmamıştır. Halk ve seçkinler arasındaki zihniyet farkı, vatani yaşanır bulmak ya da bulmamakla ilgilidir (Meriç, 2007a, s. 97).

Meriç'e göre bu farklılık tarihin kendisindedir. Osmanlı kültürden medeniyete geçişle bu sürekliliği devam ettiren, tarihin bir safhasıdır. Tanzimat'la paranteze alınmak istenmiş (Göze, 2018, s. 53), Cumhuriyet'te ise aynı parantezden varlık bulmuştur. Bahsi geçen sahada topluma mütefekkir niteliğiyle önderlik eden aydın, intelijansiyaya dönüşmüştür. Batı dillerinden Rusçaya, Rusçadan Batı dillerine geçen bu gezginci lafz, hür düşünme arzusu, reformcu aydın, kamuoyunu oluşturduğu sanılan okumuşlar takımı gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır (Açıkgöz, 1993, s. 122-123). Ayırıcı vasfı yabancılaşmak olan bu zümrenin içine entelektüel olmayanların da eklenmesi mümkündür. Mesleklerin, iktisadi durumun ya da içtimai sınıfın değil, ideolojinin başat olduğunu anlatan kavram (Açıkgöz, 1993, s. 139), Tanzimat sonrası aydın profilini tarif etmek için yerindedir. Bu noktada müstağrip kavramı da topluma ışık tutma özelliğini kaybeden aydın eleştirisidir. Değişime uğrayan, özünü korumayan anlamına gelen kelime (Delgado, 2006, s. 123-124), Avrupa'yı tanımama gafletinden, Avrupa'yı tanıyınca kendine yabancılaşma durumunu anlatır. Meriç'in ifadesiyle müstağrip, Türk aydınının ütopya kurbanı gidişidir (Meriç, 1977, s. 5).

Batılılaşma tavrı için bir diğer eleştirisi kültür ve medeniyet kavramlarıyla ilgilidir. Ona göre kültür kavramının kargaşası, Batı'nın bilgiyi dünyevi ve dini olarak ayırmasında yatmaktadır. Kültürü toprağa zincirleyen bu anlayış, aslında kültürel değil, ideolojik bir tavidir. Bu ideolojinin altında, hakimiyeti tahkim etmek vardır. Haçlı Seferleri'nden beri kılıçla elde edilemeyen, çağın icap ettiklerine uyarlanmasıyla servis edilen inanç manzumesi, rüştünü ispat edememiş nesillere bilim olarak sunulmuştur. Kültürün bu topraklardaki karşılığı, düşünceyi bütün kutuplarıyla karşılayan, tecessüsü madde dünyasına çivilemeyen, zekayı zirvelere kanatlandıran, beşeriye ilahi ile kutsileştiren, uzun ve çileli bir nefis terbiyesi anlamına gelen irfandır (Şahiner, 2019, s. 74).

Kargaşanın bu topraklardaki yansımaları ise yenileşmenin eşyanın mahiyetinden kaynaklanmaması oluşturmuştur. Batı'nın madde dünyasındaki fetihleri Tanzimat neslini endişeye düşürerek, o zamana kadar bütün meselelerin çözüm kapısı olan İslam'ın imtiyazlarına şüpheykle yaklaşma, bundan sonra medeniyetimizi tehdit edecek olan teceddütperestlik akımını ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, başlangıçta sadece fetih rüyalarını süsleyen Avrupa, artık fethedilecek değil, hayranlık duyulacak yeni konumuyla, miskin teslimiyetleri getirmeye başlamış, bahsi geçen teslimiyetlerin görünürlüğüne ise inkılap adı verilmiştir. Bu inkılapların sindirilmesi için, önce düşünce biçiminin değiştirilmesi gerekmiştir (Şahiner, 2019, s. 40-41).

Meriç'in inkılaplar bağlamında vurguladığı nokta, klasikleşmiş 'kendi evinden uzaklaşma' söylemlerinin ötesinde, topluma getirdiği kolaycı kodlamalardır. Batılılaşma silsilesiyle, ihtiyaç duyulanın ya da eksik olanın görüldüğü her alanda, artık fikir üretilmemiş/düşünülmemiş olmasını eleştirirken, çare aranılan kapının Batı olmasını yanlış

bulmuştur. Onun için Tanzimat'tan bu yana dilimizi ve şuurumuzu işgal eden kelimeler yerine, İslam dünyasında bu karışıklığı yok edecek mefhumların anlaşılması sağlanmalıdır. Bu anlamda İbn Haldun'un kurduğu ümran ilmi, cemiyet hayatını, bocalayışları, fetihleri bünyesinde barındıran ve tamamen İslami, bizim olan bir mefhumdur ve içtimai hayatımızın oluşturan kültür ve medeniyeti kucaklar (Şahiner, 2019, s. 73).

Medeniyet kavramının da kültürde olduğu gibi ülkeden ülkeye değiştiğini vurgulayan Meriç, Tanzimat aydınlarının Batı'dan ithal ederek aldığı kavramlara medeniyeti de dahil eder (Meriç, 2007c, s. 151). Ona göre, medeniyet mefhumuna temel veren liberalizmdir. Endüstrileşmesini tamamlayan Avrupa'da kentlilerin görüşlerini yansıtan liberalizm, Osmanlı'da sanayi sınıfının olmadığı gerekçesiyle mümkün değildir. Bu sebeple medeniyet kavramı da kültür kavramında olduğu gibi, Batılı anlamda kullanmak için uygun değildir (Meriç, 2007d, s. 229). Benzer şekilde aksiyon kelimesini amel olarak çevirmemek, Osmanlı medeniyetinin kelimeler üstüne inşa edilmeyen, hamle medeniyeti olduğunun üstünü kapatmıştır (Açıkgöz, 1993, s. 31). Medeniyet kavramının âlemşümül halini ise Batı'nın oryantalist tavrına bağlayan Meriç için, her medeniyet kendine has unsurlarıyla ortak hazineye katkıda bulunur, bir medeniyet bir başkasını bütün değerleriyle benimseyemez, tek bir istikamette gelişemez, diğerinden üstün olduğunu iddia edemez (Meriç, 2018a, s. 109). Kültür ve medeniyetin dışında, Türkiye için önerdiği kavram ise irfandır. *Kemale açılan kapı, amelle taçlanan ilim* olarak ifade ettiği kavram; ilim, iman ve edebi aynı potada toplarken, her türlü düşüncüyü kucaklayarak, kendini tanımanın başlangıcıdır, dini ve dünyevi diye ayrılmaz; vatani ise Doğu'dur (Meriç, 2018b, s. 33).

Sonuç

Osmanlı'nın modernleşmesinden Cumhuriyet'in modernleşmesine kadar, kimlik inşa edilen bir olgu olarak ele alınmıştır. İnşa edilme anlayışında otorite söz konusu olsa da var olan aidiyetlerden yola çıkılmıştır. Bu anlamda ilk modern kimlik olan Osmanlılık, imparatorluğun adının vatandaşa verilmesi şeklinde cereyan etmiştir. Tebaadan vatandaşa geçmenin sonucunda, toplumu yönetim nezdinde vatana, toprağa ve inanca ait kılmak gerekmiştir. Ancak milliyetçi akımların popüler oluşu farklı etnisiteleri içinde barındıran Osmanlılığı yetersiz bırakmıştır. Bu noktada topluluğu bir arada tutacak daha güçlü bir motivasyona ihtiyaç duyulmuştur. Gerek Balkanlardan gelen göçler gerek gayrimüslimlerin ayrılışı, Osmanlı toplumunda Türk ve İslam aidiyetlerini öne çıkarmıştır. Bu bir nevi "elde kalan" üzerine çatı inşa etmek olup, Türk ve İslam kimliğinin çatallanan yollarını başlatmıştır. Bu esnada sosyalizm de bir tanınma talebi olarak görülmüş, İslam ve sosyalizmi benzetme tartışmaları yaşanmıştır. Cumhuriyet'ten sonra ise kimlik Türk'te belirlenmiş, çok partili hayata kadar kültürel Türklük inşa edilmiştir. 1970'lerden sonra çokkültürlülük akımları ile Türklüğün diğer veçhesi olarak milliyetçilik, seküler Türkçülük ve İslamcı Türkçülük; Müslümanlık üzerine İslamcı kimlik; Osmanlı gelenekselliği üzerine muhafazakarlık; eşitlik ve azınlık vurgusuyla sosyalist kimlikler görünme arzusunda olmuştur. Bahsedilen dört kimlik türünün günümüzde de tanınmayı talep etmesi, Türkiye'deki kimlik arayışının halef-selef ilişkisi içinde devam ettiğini göstermiştir.

Cemil Meriç, tıpkı Türkiye'deki kimlik arayışı gibi bu dört kimliği de benimsemiştir. Balkan göçmeni bir aileye mensup olarak Hatay'da doğmuş, Fransız mandasında Batılı bir eğitim almıştır. Hatay'ın o zamanki çok kimlikli yapısına göre Arap ya da Fransız olmadığı için kendine Türk demiştir. Toplumdaki imtiyazlılardan bunalınca eşitlik isteğiyle sosyalist olmuştur. Batı'yı daha yakından tanıması, ideolojiler için yerli ve yabancı olma ayrımında bulunmasını sağlamıştır. Buna göre sosyalizm Batı'ya özgüdür; o halde kendisi sosyalist olamamaktadır. Eşitlik vurgusunu İslam'da bulmuş, kimlik ayrımlarının temelindeki din faktörünü ayırt etmiştir. Ancak Türklüğünü elden bırakmamış, Müslüman-Türk olmayı

Osmanlı olmak olarak tanımlamıştır. Onun için Osmanlı olmak hanedana mensup olmak değil, Doğulu olmak anlamına gelmiştir.

Cemil Meriç kendi düşüncesinde Hristiyan ya da Yahudi olmadığı için Batılı değildir. Batılı nüanstaki ideolojileri terk etmesi bundandır. Batılı olmayı da tıpkı Doğulu olmak gibi din temelinde ele alır. Batı'yı tahakküm kurucu bir unsur olarak değerlendirir. Onun için ideoloji, kültür ve medeniyet bu tahakkümün araçlarıdır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi aydınlarını da bu noktadan eleştirmiştir. Batı'nın kendi kimliğinin etki alanını genişletmek için, aydınların Batı taklitçiliğine düşerek intelijansiyaya dönüşmesini tenkit etmiştir. Bu anlamda Meriç'in yerli bir kimlik arayışında olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı'ya dair bakış açısı zaman zaman radikalleşse de Doğu ve Batı literatürüne olan hakimiyeti, ben ve öteki ayrımına düşünsel bir alt yapı sağlamıştır. Meriç'te Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden kimlik arayışının mirasçılarındandır. Türkiye'de görünürlük talep eden Osmanlı, Müslüman, sosyalist ve Türk kimliklerinin tamamını üzerine denemiş, Türkiye'deki toplumsal kimlik arayışının bireysel izdüşümüne örnek teşkil etmiştir.

Kaynakça

- Açıkgöz, H. (1993). *Cemil Meriç ile sohbetler*. Seyran İktisadi İşletmesi.
- Baumann, Z. (2000). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları*. Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları.
- Berger, P.L.- Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. Penguin.
- Bora, T. (2018). *Türk sağının üç hali milliyetçilik, muhafazakarlık, İslamcılık*. İletişim Yayınları.
- Çalen, M. K. (2021). *Tarih ve kimlik Türklük Müslümanlık Osmanlılık*. Ötüken Yayınları.
- Deaux, K. (1993). Reconstruction social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, February, 19(1), 4-12.
- Delgado, J.L. (2006). *İslam ansiklopedisi. Cilt: 32*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ferit Celal (1928). Milliyet meselesi. *Türk Yurdu* 2(22), 9-10.
- Göze, E. (2018). *Bizim intelijansiyamız batı'nın yeniçerisidir. Cemil Meriç konuşuyor* içinde. Haz: Mustafa Armağan, Ketebe Yayınları.
- Habermas, J. (2012). *Öteki olmak öteki ile yaşamak*. Çev. İ. Aka, Yapı Kredi Yayınları.
- Hegel, G. W. F (2015). *Tinin görüngübilimi*. Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları.
- İnalçık, H. (2015). 15. asır Türkiye iktisadi ve içtimai tarihi kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 51-75.
- Kadıoğlu, A. (1999). *Cumhuriyet iradesi demokrasi muhakemesi*. Metis Yayınları.
- Maalouf, A. (2020). *Ölümcül kimlikler*. Çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları.
- Mead, S. E. (1971). History and identity. *The Journal of Religion*, January 51(1), 1-14.
- Menteşeoğlu, M. (2018). *İlk işimiz kendimizi tanımak. Cemil Meriç konuşuyor* içinde. Haz: Mustafa Armağan, Ketebe Yayınları.
- Meriç, C. (1973). Yeni bir ideoloji. *Hisar Dergisi*, C.13, Ekim, 118(193), 7-9.
- Meriç, C. (1976). İtelijansiyamız içtimai bir sınıfın temsilcisi değil. *Milli Gençlik*, Ekim, 4, 13-20.
- Meriç, C. (1977). Mea culpa. *Hisar Dergisi*, C. 17, Kasım, 167(242), 5.
- Meriç, C. (1981). *Bir facianın hikayesi*. Umran Yayınları.
- Meriç, C. (2007a). *Bu ülke*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007b). *Kırk ambar-I*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007c). *Jurnal-II*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007d). *Mağaradakiler*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007e). *Jurnal-I*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2007f). *Bir dünyanın eşiğinde*. İletişim Yayınları.

- Meriç, C. (2008). *Sosyoloji notları ve konferanslar*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2011). *Kırk ambar-II*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2018a). *Umrandan uygarlığa*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2018b). *Kültürden irfana*. İletişim Yayınları.
- Özkırmı, U. (2019). *Milliyetçilik kuramları eleştirel bir bakış*. Doğu Batı Yayınları.
- Somel, S. A. (2020). *Osmanlı reform çağında osmanlıcılık düşüncesi, cumhuriyet'e devreden düşünce mirası tanzimat ve meşrutiyet'in birikimi. Modern Türkiye'de siyasi düşünce içinde*. Cilt:1, İletişim Yayınları.
- Suri, H.- Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: from a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79(1).
- Şahiner, N. (2019). *Cemil Meriç ile baş başa*. Çağaloğlu Yayınevi.
- Taylor, C. (2018). *Tanınma politikası. Çokkültürcülük; tanınma politikası içinde*. Çev. Y. Salman, Yapı Kredi Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1999). *Kemalist sistem kültürel boyutları*. Alfa Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2005). *Türk ulus-devlet kimliği*. IQ Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (2023). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> (erişim: 15.04.2024).
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji yazıları*. Çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Din sosyolojisi*. Çev. Latif Boyacı. Yarm Yayınları.
- Yazıcı Çetin, G. (2020). Sosyal bir olgu olarak Hristiyanlık ve hinduizmde asketizm. *Mecmua- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, 5(10), 369-394.
- Yıldız, A. (2019). *'Ne mutlu Türküm diyebilene'* Türk ulusal kimliğinin etno-seküler sınırları (1919-1938). İletişim Yayınları.
- Ziya Gökalp (2017). *Türk medeniyeti tarihi*. Haz. A. Duymaz. Ötüken Yayınları.

Extended Summary

Is identity a feature built on differences, or is it an integrity of belonging that includes differences? When it comes to the search for identity in Turkey, both situations are in question. In fact, the Ottoman Empire did not have a problem with identity before the Tanzimat. The social categories called the nation system reflected distinctions based on religion. However, this does not show that a multicultural understanding prevailed in the Ottoman Empire. It shows that the Ottoman Empire did not only have a modern understanding of identity. Westernization movements experienced during the Tanzimat period led to questioning of who one was socially in the Ottoman Empire. Different nations demanded independence, and the Turkish-Muslim population migrated to the Ottoman Empire from the lost lands. In such an environment, the Ottomans had to give a name to the community. The first name of this obligation is Ottoman identity. However, such a general name was not sufficient for homeland consciousness. Afterwards, experiments on Muslim identity began. However, the lack of loyalty of non-Turkish Muslim communities to the Ottoman Empire revealed the ineffectiveness of the caliphate. Meanwhile, Ottoman intellectuals returning home began to focus on Turkishness. The fact that the population coming from the Balkans defined themselves as Turks also made Turkishness easier. European nations have already begun to establish their own states with nationalist movements. This has increased the popularity of ethnic identities. However, the existence of socialist ideas in this period should not be forgotten. Socialism has been likened to Islam, with its emphasis on equality and solidarity. In fact, the basis of Ottoman identity is the aim of making citizens equal. For this reason, socialist ideas found a place for themselves very easily. Turkishness, which was tried in the Ottoman Empire, was institutionalized after the Republic was declared. Being a Turk is now a constitutional identity. There is no other identity left anyway. Islamism has to be abandoned with the betrayal of the Arabs. A type of identity that was not based on religion was required. Turkishness is mandatory in order to catch up with the times and make people belong to the homeland. The point to draw attention here is that Turkishness is not just a constructivist identity: Turkish has existed since the Ottoman Empire. Its density increased with immigration from the Balkans. Its awareness was formed with the

intellectuals coming from the West. For this reason, the Republic gave a war-weary community the awareness of who it was. The importance of knowing who you are will also affect the awareness of the homeland.

Cemil Meriç was born in Hatay in 1916, amidst all this turmoil. Hatay was not under Ottoman rule at that time. It is a multicultural place where Arabs, French and Turks live together. This is the first effective element in Meriç's search for identity. Being from Hatay, but not from the French administration at that time, made Meriç find his place strange. The first identity he chose for himself was Turkishness. Because he is not French or Arab. His Turkishness comes from being the other of that period. He is Turkish because he speaks Turkish. However, Turkishness is not enough for Meriç. His command of Western languages takes him on a journey. When he meets socialism, he becomes a socialist. Because he believes in social equality. When he discovers that socialism is a Western ideology, he abandons his socialist identity. Since he is not a Westerner, any Western affiliation is not for him. The search continues for a while. During this time, he meets the East. He admires the Eastern way of understanding the truth. It establishes a bond especially with Indian thought. This bond arises from two elements. The first is the organismic understanding that the caste system brings to society. The second is the impact of belief on society. After discovering the East, he thought that religion was the most basic need for societies. In the end, it was the Ottoman Empire that brought Islam and Turks together in the same pot. Just like in the Ottoman Empire and the Republic, the same search for identity was seen in Meriç. Finally, he accepted the Ottoman identity with the awareness of being a native.

As can be seen, the search for Islamic, Turkish and socialist identity, which started in the Ottoman Empire and continued in the republic, was integrated in Cemil Meriç. The fact that he calls himself Ottoman at the last stage shows that his search for identity is over. Namely, according to Meriç, a person either integrates with the place he belongs to or becomes identityless. He also found integration in being Ottoman, in other words, in being Turkish and Muslim.

Akgün, Y. (2024). Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti'nin uluslaşma süreçlerindeki dil faaliyetlerinin bir analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 229-244.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE İSRAİL DEVLETİ'NİN ULUSLAŞMA SÜREÇLERİNDEKİ DİL FAALİYETLERİNİN BİR ANALİZİ

Yaşar AKGÜN*

Öz: Toplulukların uluslaşma süreçleri salt siyasi bir devinim ile meydana gelmekten ziyade toplumdaki milli bilinç ve kimliğin tesis edilmesiyle eşgüdümlü olarak gerçekleşmektedir. Topluluklar, gerek tertiplenmiş ve düşünülmüş bir siyasi kampanya önderliğinde gerekse de bağımsız ve planlanmamış bir hareketin sahada yer etmesiyle söz konusu uluslaşma sürecini başlatabilir ve gerek duyulan milli bilinci oluşturabilirler. Oluşturulan kavramın milli kimlik olduğu gerçeği ele alındığında, harekete geçirilen eylem planlarında dil olgusunu görmek kaçınılmazdır. Nitekim dil, bir toplumun kendine özgü kültürü içerisinde düşünebilmesi ve düşüncelerini müşterek kültürel bağlamda izah edebilmesi için oldukça mühim bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmiş Türk Toplumunu ve 1948 yılında İsrail'in kuruluşuna tanıklık etmiş İsrail toplumu belirtilen milli bilincin ve kimliğin tesis edilmesi sürecinde dilsel boyutta benzer süreçlere tabi olmuş ve uluslaşma sürecinin bekası için çeşitli planlamalarda bulunmuşlardır. Bu araştırmanın konusu, her iki devletin uluslaşma sürecinde dilsel boyutta telakki ettiği ve hayata geçirdiği eylemleri ele almak, benzer ve farklı yönleri mümkün olan suretle irdelemektir. Yöntem olarak ise her iki dönemi de ele alan çeşitli çalışmalar literatür taraması adı altında veri olarak kaydedilmiş ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, İbranice, Türkiye Cumhuriyeti, İsrail Devleti, uluslaşma.

AN ANALYSIS OF LANGUAGE ACTIVITIES IN THE NATIONALIZATION PROCESSES OF THE REPUBLIC OF TURKEY AND THE STATE OF ISRAEL

Abstract: The nationalization processes of communities occur in coordination with the establishment of national consciousness and identity in society, rather than occurring through a purely political movement. Communities can initiate the process of nation-building through organized and deliberate political campaigns, as well as through the emergence of independent and unplanned movements in the grassroots, fostering the necessary national awareness. Considering the fact that the created concept is national identity, it is inevitable to see the phenomenon of language in the implemented action plans. Indeed, language is a very important concept for a society to think within its own culture and to explain its thoughts in a common cultural context. In this context, the Turkish Community, which witnessed the establishment of the Republic of Turkey in 1923, and the Israeli society, which witnessed the establishment of Israel in 1948 were subject to similar processes in the linguistic dimension in the process of establishing the mentioned national consciousness and identity, and made various plans for the survival of the nationalization process. The subject of this research is to examine the actions that both states considered and implemented in the linguistic dimension in the process of nationalization and to examine the

* İzmir Ekonomi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümü Araştırma Görevlisi, İzmir/Türkiye. yasar.akgun@ieu.edu.tr

 ORCID ID: 0000-0002-8728-2615

similar and different aspects as much as possible. As a method, various studies covering both periods were recorded as data under the name of literature review and examined comparatively.

Keywords: Turkish, Hebrew, Republic of Türkiye, Israel, Nationalization

Dil, salt bir aktarım aracı olmaktan ziyade toplulukların haiz oldukları kültürlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Her ne kadar soyut bir kavram olarak görünse de dil, esasında kültürlerin ve toplumların varoluşlarını simgelemektedir. Bu itibarla da bir temsil görevi üstlenmektedir (Doğan, 2022). Kültür ve dilin iki ayrılmaz ve birbirini etkileyen kavramlar olduğu düşünüldüğünde, her iki kavram da beraber kullanılmakta ve irdelenmektedir. Nitekim kültürün ele alındığı bir alanda dil kavramı ortaya çıkmakta ve söz konusu konunun seyrini etkilemektedir. Bu nedenledir ki, bir kültürün veyahut milli kimliğin dönüşümü meydana gelirken dil, ilgili süreçte başat bir rol üstlenmektedir. Dilin tamamlayıcı bir unsur olarak dahil olmadığı bir milli kimlik inşası süreklilik kazanmayacaktır (Tayanç & İnce, 2020). Yapısı bakımından güçlü bir kültür ancak o kültürün en iyi şekilde izah edilebildiği bir dil ile mümkün olabilmektedir. Yazoğlu'nun dil ve kültür ilişkisi üzerine yaptığı incelemede de belirttiği üzere: "Dil, genellikle hem toplumsallaşmayı hem de toplumsallaşmayla birlikte tarihsel sürekliliği saptamakta, insan varlığını eksiksiz bir şekilde olanaklı kılar. Ortak bir dil konuşan topluluğun üyesi olan insan, belli bir kültürün de üyesi durumundadır" (2005, s. 139).

Tarihin durağan ve statik bir yapıya sahip olmaktan ziyade çeşitli dönüm noktalarıyla beraber devingen bir süreç olarak ele alındığı aşikardır. Nitekim son dönemlerde küresel boyutta yaşanan gelişmeler, bireyi ve toplumu var olan kimliğini korumaya, yüceltmeye veya dil, din, tarih ve kültür gibi araçlar üzerinden yeni bir kimlik inşa etmeye yönlendirmiştir (Tayanç & İnce 2020, s. 20). Söz konusu dönüm noktaları toplumun hedefleri ve planlamaları doğrultusunda ortaya çıkabileceği gibi dış etkenlerden de kaynaklanabilmektedir. Ancak ister iç ister dış odaklı olsun, toplumu dönüştürme mahiyetinde olan tarihsel süreçler köktenci kararların alınmasına da yol açmıştır. Söz konusu köktenci kararlara örnek teşkil edebilecek unsurların başında ise toplumun alışageldiği milli kimliği ve bilinci dönüştürme ereği gelebilmektedir. Her ne kadar dünya tarihi boyunca milli kimliği dönüştürerek farklı ve yeni bir ulus yaratma gayreti görülmüş olsa da bu duruma en yakın iki örnek Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'de Osmanlı Devleti sonrası modern dünyaya ayak uydurma amacıyla başlattığı yeni bir ulus inşası ve İsrail Devleti'nin 1948'de kurulmasının öncesi ve sonrasında henüz oluşmamış milli bilinci gerçekleştirme çabalarıdır. Her iki ülkede de milli bilincin oluşması büyük oranda dilsel araçlar yardımıyla meydana gelse de benimsenen yöntemler ve bu yöntemlere yol açan gerçeklikler, içerisinde bulunan statüko doğrultusunda değişkenlik göstermektedir. Değişkenlik ve benzerlik gösteren olguların gözlemlenebilmesi için Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti'nin kuruluş aşamasındaki toplumsal ve dilsel özelliklere değinilmelidir.

1. Literatür Taraması

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin devamı mahiyetinde teşekkül eden ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurulan laik ve modern bir Cumhuriyet'in yükselişine tanıklık edilmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi farklı kimseler tarafından çeşitli sebeplere dayandırılrsa da neredeyse herkes yeni kurulan Cumhuriyet'in farklı bir anlayış içerisinde yürütülmesi ve bu yürütmenin selameti için halkın da Cumhuriyet'in temellerini oluşturan fikirlerle aynı temayülde olması gerektiği konusunda hemfikir idi. Osmanlı'nın son dönemlerini halk arasında tesis edilemeyen müşterek fikirler ve bu dağınıklığın yol açtığı ehemmiyetsiz bir milli kimlik karakterize ediyordu. Söz konusu dağınık ve kaotik kültürel ortam Osmanlı'da yazı dili ve konuşma dili ortak bir ulusal dilin tesis edilememiş olmasına da dayandırılabilir. Keza kaotik ve düzensiz bir dil eşgüdümlü olarak kaotik ve iletişimsiz bir ulusa yol açmaktadır (Güz, 2005). Osmanlı Devleti'nde

yaşanan siyasi kırılmalar ve diğer tüm gelişmeler milli kimliğin tanımı konusunda da yeni tanımlamalara sebep olmuştur (Tayanç & İnce, 2020). Uzun yıllardır dışarıya kapalı bir anlayış benimseyen Osmanlı Devleti, bilimsel ve teknolojik anlamda Batı'nın gerisinde kaldığını anladığı anda maalesef kapatılması zor görünen bir farkla karşı karşıya kalmıştır (Doğan, 2021). Bunun neticesinde 19. yüzyılda Osmanlı yüzünü tamamen Batı'ya çevirmiş ve Avrupalı ülkelerdeki gelişmeleri takip etmeye başlamıştır (Karabulut, 2010). Esasında söz konusu bilimsel ve kültürel alanlardaki geri kalmışlık Osmanlı zamanında da belirli aralıklarla gündeme gelmiş, Tanzimat Döneminde halkın sahip olduğu kültürel ve bilimsel birikimi geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunulmuş fakat ne yazık ki söz konusu girişimler uzun soluklu olamamıştır. Halkın bilimsel ve kültürel anlamda aydınlanmasının devletin ilerlemesi için başat bir unsur olduğunun farkında olan toplumun ileri gelenleri, tebaanın fikri gelişimini öncelmiş ve bu uğurda atılımlarda bulunmuştur. Tanzimat Döneminde halkın aydınlanması amacıyla gerçekleştirilen girişimler doğrultusunda özellikle de Batı'dan çeviri eserler üretilmiştir. Ne var ki Batı'ya nazaran geri kalmışlığı tüm hatlarıyla analiz etmekten ziyade devlet, askeri alandaki zayıflığı ön plana almış ve bu dönemde gerçekleştirilen çevirilerin ekseriyetini askeri eserler oluşturmuştur. Tanzimat Dönemi boyunca süren bu girişimler halkın geneline sirayet etme noktasında başarı gösterememiş, keza toplumun üst tabakası tarafından şekillendirilen aydınlanma hareketlerinin etki alanı da halka inmeden üst tabakada kısıtlı kalmıştır. Osmanlı döneminde halkın kültürel ve bilimsel alanlarda geri kalmasının nedenlerinden bir tanesi olarak da yazılı ve sözlü dilde müşterek bir kullanımın olmaması dile getirilmektedir. Osmanlı Türkçesinin yazılışı ve okunuşu farklı kullanımlara sahip olduğu için, halkın Osmanlı Türkçesini konuşuyor olması onların yazılı olarak kaynakları da okuyup anlayabilecekleri anlamına gelmiyordu. Özellikle de yazılı dilde Arapça ve Farsça dilbilimsel etkilere maruz kalan Osmanlı Türkçesi, konuşma diliyle çok da uyuşmayan özellikleri haizdi. Geoffrey Lewis konu hakkındaki bir kitabında şöyle demektedir:

“Türkler, İslam medeniyetiyle tanışmalarıyla birlikte, ihtiyaç duyduklarını ve daha fazlasını, Farsça ve Arapçadan kendi dillerine dahil ettiler. Ümmet-i Muhammed'e dahil olma şuuru, Türk olma bilincinin yerini aldığı anda ise Arapça ve Farsçadan Türkçeye kelime akışı hızlandı.” (2019, s.13)

Bu etkilenme öylesine fazlaydı ki dilin alfabesi Arapça ve Farsça harflerden oluşmaktaydı. Osmanlı Türkçesinin kimi kaynaklarda Arapça, Farsça ve Türkçe yapılarından oluştuğu ve böylece üç dilin aynı potada eritilerek melez bir dilin ortaya çıkarıldığı belirtilse de kullanılan dilin esasında iki yabancı dil olan Arapça ve Farsçadan teşekkül edildiği aşikardır. Çiçekler, Can ve Yılmaz'ın (2018) ifade ettiği üzere:

“Şunu da belirtmekte fayda var ki bazı kesimlerin iddia ettiği gibi Osmanlı döneminde konuşulan dil Arapça, Farsça ve Türkçenin kırması bir dil değil, Arapça ve Farsça ödünçlemelerin yoğun olarak kullanıldığı bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır.” (s.330).

Konuşma diliyle yazı dilinin farklı olması, alfabenin Arap ve Fars alfabesi kaynaklı oluşu ve bilimsel eserlerin içerisinde pek çok Arapça ve Farsça terimi barındırması; Osmanlı'daki yazılı birçok edebi ve bilimsel eserin Arapça ve Farsçayı anadil olarak kullanan diğer milletlere ait olduğu intibasını uyandırıyor. Her ne kadar Farsçadan da bir kelime akışı olsa da Geoffrey Lewis en büyük geçişin Arapçadan olduğunu belirterek bu geçişe *kelime istilas*ı adını vermektedir (2019). Bu *istila* yalnızca sözcük bazındaki geçişlerden kaynaklanmıyor aynı zamanda Arapçanın bir dil olarak yapısından kaynaklanan dilbilgisi aktarımı da söz konusu istilaya sebep oluyordu. Esasında Lewis de (2019, s.15), Arapça ve Farsça kelimelerin gelişle beraber Arapça ve Farsça dilbilgisi adetlerinin de aynı oranda geçiş yaptığını

aktarmıştır. Yazılı dilin başka diller tarafından etkilenmesi, Osmanlı döneminde yazılmış kapsamlı külliyatların milli değere dönüşmemesine yol açıyordu (Sinanoğlu, 2016). Bununla beraber yazı ve konuşma dili arasındaki söz konusu asimetri de halk ile aydın arasında aşılması zor bir engel teşkil etmiştir (Yücel, 2006). Arapça ve Farsça karışımı Osmanlı Türkçesinin bir halk dili olmaktan ziyade idari ve edebi bir dil olduğu, dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nde sıradan insanların ihtiyaç halinde herhangi bir devlet dairesinde işlerini halledemez hale geldikleri aşikardır (Lewis, 2019). Yazılı dildeki halk ve aydın arasındaki bu fark, büyük oranda alfabenin Arapça alfabesi olmasından kaynaklanmaktaydı. Ancak sözlü olarak da halk ve aydın arasındaki fark yok denemezdi. Aydın kesimin sözlü aktarımlarda sıklıkla kullandığı Arapça ve Farsça kelimeler, halk nezdinde anlaşılması oldukça güç bir söylem yaratıyordu. Bu durumu çeşitli anı ve fıkralarla anlatan Lewis (2019), en çarpıcı örneği bir yazar olan Fahir İz'in anısını paylaşarak vermektedir: Erzurum civarında askerliğini yaptığı sırada konuştuğu bir çoban, onun ağzından çıkan “Biz Türkler” sözüne çok şaşırır. “Estağfurullah!” der, “Ben Türküm, zatıalınız Osmanlısınız.” Bu fıkrada çarpıcı olan unsur Fahir İz'in aydın kesimi temsil eden bir edebiyatçı olmasıdır. Halkın içinden bir çoban ise kendisiyle olan sohbetinde İz'in sözlü olarak kullandığı kelime ve yapıardan dolayı onun kendisiyle aynı zümreye ait olmadığını sezinlemiş olacak ki onun “Biz Türkler” sözüne şaşırması ve kullandığı “üst düzey dil” nedeniyle onun kendisi gibi bir Türk olamayacağını, ancak bir Osmanlı olabileceğini düşünmüştür. Görülebileceği üzere, bu denli sık yabancı sözcük kullanımı, Türk ulusal kimliğinin de yükselmesine engel olmaktadır. Bu nedenle aydınlar arasında halkın muhtemel geri kalma sebeplerinden biri olarak konuşma dili ile yazı dili arasındaki farklılıklar sıklıkla telaffuz edilmekteydi (Çiçek, 2013). Bu farklılıklar hem kullanılan alfabeden hem de sözlü dilin de sade bir yapıda olmamasından kaynaklanıyordu. Yalnızca entelijansiya değil, Mustafa Kemal Atatürk de halkın geri kalmışlığını Arapça alfabenin zor öğrenilmesine yormaktaydı (Çiçek, 2013). Bu nedenle Atatürk'ün bizatihi kendisi kolay okunur ve kolay yazılır bir dilin tesis edilmesinin halkın aydınlatılması ve kültürel birikiminin geliştirilebilmesi için elzem bir husus olduğunu düşünmektedir (Ülkütaşır, 1973). Nitekim Atatürk “dile Arapça ve Farsça unsurların hakim olmasına kızgındı ve yerli kaynakların akıllıca kullanılmasıyla yabancı kelimelerin [kullanımının] lüzumsuz olacağına inanıyordu” (Lewis, 2019, s.61). Benzer bir şekilde, Velidedeoğlu da alfabe değişiminin karma bir dil olan Osmanlıcadan ulusal dil olan Türkçeye geçiş için girizgah olacağını düşünmekteydi (Dil Derneği, 1932). Yalnızca Arapça ve Farsçanın alfabedeki etkisi değil Osmanlı Devleti süresince toplumda yaygın olan farklı diller müşterek bir milli kimliğin oluşmasını da sekteye uğratmıştır (Aslan & Alkış, 2020) En nihayetinde kültürel iletişimde kullanılmayan bir dil, kültür dili; bilimsel iletişimde kullanılmayan bir dil bilim dili haline gelemez. Kültür dili gelişmeden kültür, bilim dili gelişmeden bilim gelişemez (Yazoğlu 2005, s.141). Tüm bu unsurlar halkın yazılı ve sözlü olarak bir dil etrafında kenetlenmesini ve ulusal kimliğin sağlamlaşmasını akamete uğratmıştır. Aslan ve Alkış'ın gerçekleştirdiği bir incelemede de belirttikleri üzere: “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin önemli aktörlerinden olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurtuluş çaresi olarak gördüğü milliyetçilik anlayışı, Kemalist elitler tarafından devam ettirilmiş ve ulus-devlet formatı içinde resmi kimliği şekillendirmiştir” (2020, s. 30). Her ne kadar dilde sadeleşme ve Türk Dil Reformu'nun hayata geçirilişi Cumhuriyet Dönemi'nin kuruluşuyla özdeşleştirilse de dilde sadeleşme hareketi Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Pek çok kaynakta da belirtildiği üzere Osmanlı Türkçesinin halk nezdinde yarattığı iletişim zorlukları, idari makamlarca da fark edilmiş ve 19. Yüzyıl sonlarında Osmanlı Türkçesinin sadeleştirilerek halk ile elit kesim arasındaki iletişim kopukluklarının azaltılması amaçlanmıştır. Tanzimat Dönemi'ndeki dili sadeleştirme düşüncesi ise genel hatlarıyla gazete ve dergilerce iletmiştir. Türk gazeteciliğinin belki de önderi olan Şinasi, 1860 yılında çıkardığı *Tercemaniahval* gazetesinin ilk sayısının önsözünde

gazetesinin halkın anlayabileceği şekilde bir dil ve üslup kullanarak sade bir dil tercih edeceğini belirtmiştir (Levend, 2023; Sadoğlu, 2003). Dolayısıyla Levend'in (2023) ifade ettiği üzere:

“Gazetelerin halk tarafından okunması ve ileri sürülen düşüncelerin kolayca yayılabilmesi, yazılarda herkesin anlayacağı sade bir dil kullanmakla olabilirdi. İlk büyük yazarların bu yolda harcadığı emek, Türkçenin sadeleşmesine ve bir gazeteci dilinin meydana gelmesine yol açmış oldu.” (ss.82-83)

Şinasi'nin ardından Münif Efendi Paşa'da *Mecmuaiifünun* isimli bir gazetenin ilk sayısında herkesçe anlaşılabilir, sade bir dil kullanacağını belirtmiştir. Şinasi'nin ve Münif Efendi Paşa'nın dili sadeleştirme noktasındaki düşünceleri kendi gazete ve yazılarına da yansımış ve *Tercümaniahval* ile *Mecmuaiifünun* gazetesinden sonra yayın hayatına giren diğer gazete ve dergiler de bu düşünceleri takip etmişlerdir (Levend, 2023). Dolayısıyla, Tanzimat Dönemi'nde sanat niteliği taşımayan yazılarda gittike sadeleşen bir dil görülmektedir. Bu hususta Şinasi'nin önderlik ettiği sade dil kullanan gazetelerin de payı büyüktür (Levend, 2023). Hüseyin Sadoğlu (2003) Tanzimat Dönemi'ndeki gazetelerin halkın anlayacağı bir dil ile yayın yapmasını ise dönemin ticari kaygılarıyla da ilişkilendirmektedir:

“Oysa Tercüman-ı Ahval ile başlayan özel gazetelerin devlet gazetelerinden farklı olarak tiraja dayalı ticari kaygıları vardı. Çünkü gazete sonuçta bir meta gibi belirli bir bedel karşılığında okuyuculara satılıyordu. Bu şekilde gelir ve giderleriyle girişimcilerin elinde olan özel gazetelerin okuyucularının düşünce ve taleplerini dikkate alması gerekiyordu. Dolayısıyla 1870 sonrasında çıkan Osmanlı gazetelerinin dil politikası, mümkün olan en geniş okuyucu kitlesini gazeteye bağlama düşüncesiyle sadeleşme anlayışına yönelmişti.” (s.83)

Geoffrey Lewis'in de belirttiği gibi (2019, ss.23-24): “Tanzimat ruhunun, Türk milliyetçiliğinin ilk heyecanlarının, gazeteciliğin ve bu noktadan sonra da dil reformu düşüncesinin filizlenmesine yol açtığını söylemek yeterlidir. Ancak Tanzimat Dönemi'ndeki bu sadeleşme hareketleri, Osmanlı Devleti'nin genel anlamda gerileme dönemiyle eş zamanlı ilerlemesinden dolayı, Cumhuriyet'in kuruluşunda hayata geçirilen yeni Türk Dil Reformu kadar ehemmiyetli, planlı ve programlı yürütülememiştir. Sadoğlu'nun (2003) ifade ettiği üzere: “Tanzimat, ulusal bir dilin oluşturulması konusunda da etkili bir devlet politikası izleyememişti” (s.65). Tüm topluma sirayet edecek bir reform vatandaşlarca ulus bilinciyle beraber benimsenip ilerletilebileceği için Türk Dil Reformu'nun başarıya ulaşabilmesi Atatürk dönemi'ndeki ulus bilincinin de artırılmasıyla sağlanabilmiştir. Bu kapsamda Cumhuriyet'in kuruluşunda ülke topraklarındaki yabancı düşman unsurları bertaraf edildikten sonra sıra dili, üzerinde etkin olan yabancı dil unsurlarından arındırmaya ve mümkün mertebe konuşma dili ile yazılı dilin aynı olduğu bir dil inşası sürecine gelmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün de Türkçeyi başka dillerin tahakkümünden kurtarmak yönündeki gayretleri aşikardır. Keza Atatürk, uluslaşmanın halkta yer edebilmesi için dilin de uluslaştırılması gerektiği konusunda emindi (Güz, 2005). Faruk Yücel'in Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki aydınlanma girişimlerine ilişkin çalışmasında ifade ettiği gibi:

Aydınlanmayı halka dayanarak gerçekleştirmek isteyen Atatürk, öncelikle halkın tam olarak bilmediği, ondan kopuk olduğu, Türkçenin yapısı ile örtüşmemekle birlikte yapay bir dil olan Osmanlıcanın gerçekleştirilecek devrimlerin düşünsel yapısıyla çeliştiğini, onlara engel olabileceğini düşündüğünden dolayı Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Türkçe ile ilgili çalışmaları başlatmıştır (2006, s. 211).

Öte yandan, İsrail'in kuruluş aşamasındaki durumlar nispeten daha farklıdır. Türkiye Cumhuriyeti yüzlerce yıllık devlet birikiminin getirmiş olduğu bir geleneğin üzerine inşa

edilmiş olsa da İsrail Devleti uzun yıllardır var olan bir devletin yıkılışı üzerine küllerinden yeni bir devlet kurmaktan ziyade, başka topraklarda kendi devletlerini kabul ettirme amacı gütmüşlerdir. 1948 yılında başta Avrupa ülkeleri ve Amerika desteği ile bu gayretlerinde muvaffak olmalarının ardından sıra dünyanın çeşitli bölgelerine sporadik olarak dağılmış olan Yahudileri tek bir milli kimlik altında toplamaya gelmiştir. Lakin söz konusu zamanlarda Yahudilerin büyük bir çoğunluğunun farklı kültür ve devletler altında asimile oldukları düşünülürse yeni İsrail Devleti'nin kurucuları için tüm Yahudileri mobilize edecek bir uluslaşma sürecinin inşası pek mümkün görünmemekteydi. Yahudilerin tek bir devlet altında müşterek bir milli kimlik ile toplanamamasının bir diğer başlıca sebebi ise şu an İsrail Devleti'nin anadili mahiyetinde olan İbranice'nin o zaman için halk tarafından konuşul(a)mamasıydı. İmer (1976), İsrail'in sözde meşru bir devlet sıfatıyla kendini dünyaya kabul ettirmeye çalıştığı söz konusu dönemde herhangi bir ulus bilincine sahip olamadığını ve bu durumun dil politikalarına etkisini şu sözlerle açıklamaktadır:

“...başlangıçta ulusal birliğin bulunmayışı, İbraniceyi kullananların dünyanın her yerinde dağınık olarak yaşayışı, hatta- her ne kadar çeşitli uluslarda yaşayan Yahudilerin hiç değilse evlerinde, birbirleriyle olan ilişkilerinde İbraniceyi kullandıkları söyleniyorsa da- birçoğu için anadili kavramının başka başka oluşu, dil birliğinin kurulması için en güç koşullar olarak ortaya çıkmaktaydı.” (s.41)

1890 yılları öncesinde daha çok eski edebi ve dini eserlerin yazımında kullanılmış olan İbranice her ne kadar söz konusu eserler için tercih edilebilir ağıdalı, arkaik bir dil olsa da günlük konuşma dilinin gereksinimlerinden oldukça uzaktı. Öyle ki, İbranice'nin uzun yıllardır konuşma dili ereğiyle kullanılmaması neticesinde modern hayat ile birlikte kullanıma girmiş olan “*tren*” gibi kelimeler için dilde bir karşılık bulunamıyordu. Bu nedenle de diasporada yaşayan birçok Yahudi için de İbranice modern hayat için uygun bir dil olarak tahayyül edilmiyordu (Safran, 2005). Her ne kadar İbranice'nin tarihi bir dil olarak zenginliğini ön plana alsalar da söz konusu dönemde İbranice'nin modern hayata döndürülmesi konusunu çalışan Yahudilerin hemen hepsi bu dilin değişen dünyadaki dilsel ihtiyaçları karşılayamayacağına bilincindediler. İmer (1976) konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: “[Yahudiler] İbranice'nin zengin bir dil olduğunu, ancak çağdaş dünyanın gidişine uygun olarak ortaya çıkan kavramları anlatmaktan yoksun olduğu düşüncesini kendilerine çıkış noktası yapmışlardır” (s. 42). Öyle ki, Siyonizm hareketinin önderlerinden olarak bilinen Herzl'in kaleme aldığı kitapta: “Aramızdan hangimizin İbranice ile bir tren bileti alacak kadar yeterli İbranice bilgisi var? Böyle bir şey mümkün değildir” (1986, s. 92). yazmaktadır. Öyle ki, İbranice'nin kullanıldığı eski belgelerde saat ve mutfak alanları gibi alanlarda günümüzde sıklıkla kullanılan kelimelere rastlanmamaktadır (İmer, 1976). İbranice'nin tekrardan günlük konuşma diline döndürülmesi süreci ise 1890'lardan beri bu hayali gerçekleştirme umudu olan Ben Yehuda'nın girişimleriyle vuku bulacaktı. 1897 yılında Basel'de gerçekleştirilen I. Siyonist Kongre'nin akabinde İsrail Devleti'nin kuruluşuna bir girizgah niteliğinde olan milli bilincin tesis edilmesi süreci hız kazanmıştır. Söz konusu uluslaşma sürecinde İbranice'nin canlandırılması önem arz etmiş ve bu kapsamda adımlar atılmıştır

Türkiye Cumhuriyeti, belirtildiği üzere, binlerce yıla dayanan bir devlet geleneğinin üzerine inşa edilmiştir. Bu sebeple, tesis edilmeye çalışılan milli kimlik hiç uluslaşma bilinci olmayan bir topluma yeni bir kimlik biçmekten ziyade eski olanı modern hayatın gereksinimlerine göre değiştirme ve geliştirme mahiyetindedir. Bu milli kimliğin geliştirilmesi ve değiştirilmesi sürecine eş zamanlı olarak toplumun kültürel ve bilimsel alanda da tadil edilmesi eşlik etmiştir. Tüm bu süreçlerde dil önemli bir yer edinmiştir. Osmanlı zamanında her ne kadar konuşulan dil günümüz Türkçesine benzer olsa da yazılı dil Arapça ve Farsça dillerinin yoğun etkisi altında kalmış ve alfabesi konuşma diliyle

uyuşmayan bir dil ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna müteakip dil devrimi gerçekleştirilmiş ve konuşma Türkçesinin telafunuzu ve fonetiğine uygun olan, yazıldığı gibi okunan Latin Alfabesine geçilmiştir. Bu, konuşma diliyle yazma dili farklı seyreden Türk halkının kültürel ve bilimsel alanda daha kolay eserler üretmesini ve yerel halkın yayın organlarını daha kolay takip edebilmesini mümkün kılmıştır. Alfabenin farklı diller tarafından etki altında alınmasının önüne geçilmiş, milli kimliğin tesisi konusunda önemli bir adım atılmıştır. En nihayetinde dil, kültürün özü mahiyetindedir.

İsrail Devleti'nin kuruluş yılları göz önüne alındığında ise karşılaşılan manzara bir takım farklılıklar göstermektedir. Türkçe uzun yıllardır konuşulan fakat yazı dili bakımından başka dillerin etkisi altında kalmış bir alfabeyi kullanan, bu nedenle de yazı diliyle konuşma dilinin farklı olduğu bir dil iken İbranice, arkaik, dini ve eski edebi eserlerin yazımında kullanılan ve günlük hayatta neredeyse hiç kullanıl(a)mayan ölü bir dildir. Öyle ki, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşamakta olan Yahudilerin yaşadıkları devletlerin ve kültürlerin dillerini kullanma eğiliminde olmalarından ötürü günlük hayatın kullanımından azade kalan İbranice, modern kelimelere karşılık gelen kelimeler içermemekteydi. 1940'lı yıllara kadar ekseri dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olan Yahudilerin sığındıkları yerin dillerini kullanarak kültürel olarak da asimile olacaklarından ve bağlarından mütemadiyen kopacaklarından korkulmaktaydı. Bu nedendir ki, İbranicenin yeniden canlandırılmaya ve ölü dil sınıfından çıkartılmaya çalışılmasında ulusalcılığın ve yeni yeni başlamakta olan milliyetçiliğin izlerini görebilmek mümkündür (Kaufman, 2005). En nihayetinde, bir kültürün varlığını sürdürebilmesi için o kültürün dilini yaşatmak zaruridir. Ulusal kimliğin oluşumu ve istikrarı muteber ulusal bir dile bağlıdır. Uluslaşma sürecinde ilk adımı ölü dil kategorisindeki dillerini yenilemekte gören İsrail Devleti bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir (Tayanç & İnce, 2020). Bu itibarla, dil uluslaşma sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak, İsrail Devleti'nin kurulmadan önceki ve sonraki süreçlerinde çok etkin rol oynamıştır (Safran, 2005). Keza birçok Yahudi aydın için, İbranicenin yeniden canlandırılması yeni İsrail Devleti'nin ehemmiyetli bir şekilde kurulabilmesi için bir önkoşuldu (Safran, 2005). Öyle ki bir Yahudi entelektüel olan Peretz Smolenskin bu hususa ilişkin “Şu an ne bir devletimiz ne de bir anıtımız var. Antik tarihimizden bize kalan tek şey İbranicedir” demiştir (Safran 2005, s. 45).

Bu kapsamda İsrail Devleti dilin canlandırılması sürecine daha temelden başlamış ve eski yazın diliyle beraber günlük konuşma dili de modernleştirilmeye çalışılmıştır. İsrail Devleti kurulmadan hemen önce Ben Yehuda'nın önderliğinde başlayan bu süreç, bizatihi Ben Yehuda tarafından okullarda ilk kez haftada belli saatlerde İbranice konuşularak anlatılan derslerle başlamıştır. Ben Yehuda'nın önderliğinde İbrani Dil Komitesi kurulmuş ve bu komite ile birlikte İbranicenin modern hayata döndürülme süreci hız kazandırılmıştır (İlmer, 1976). Etrafındaki diğer öğretmenlere ve çocuklar yoluyla halkın geneline İbranice konuşarak yaşayabilmenin mümkün olabileceğini anlatmaya çalışan Yehuda, bu sürecin yapı taşlarından biri haline gelmiştir (Kaufman, 2005). Ben Yehuda'nın kendisini bir rol model teşkil etmesinin akabinde yalnızca İbranice konuşarak ders anlatan öğretmenlerin sayısı gözle görülür bir artış göstermiştir (Safran, 2005). Bu teşebbüslerin ardından çocuklar artık anne babalarıyla İbranice konuşur olmuş, ebeveynlerini de bu sürece dahil etmişlerdir. İlk kez İbranice ders alan çocuklar birkaç on yıl sonrasının ebeveynleri olmuşlar ve İbranicenin topluma benimsetilmesinde büyük katkılar sağlamışlardır (Branchadell, 2003). Bu nedendir ki, Ben Yehuda'nın öğretmenlerle beraber başlattığı bu süreç, İbranicenin canlandırılmasında çok etkili olmuştur. Her ne kadar söz konusu girişimlerin ardından 1930 ve 1940'larda modern İbranicenin geliştirilmesine yönelik devlet destekli kuruluşlar tertiplense de İbranicenin canlandırılması merkezi bir devlet desteğinden ziyade halkın özverisiyle tezahür etmiştir (Branchadell, 2003). Söz konusu kuruluşlar, modern hayatın kullanıma müdahil ettiği yeni kelimelere karşılık bulma konusunda çalışmalar yapmış ve sürece bu yoldan destek vermişlerdir. Ben Yehuda'nın okullarda bir içtihat teşkil etmesi teşebbüsüyle başlattığı

İbranice konuşma derslerinin akabinde öğrenciler de bu alışkanlığı edinmiş ve İbranice ilk olarak aile içerisinde dillenmeye başlamıştır. Nesiller sonra örnekteki çocuklar yetişmiş ve adeta dilin tarihsel düzlemdeki kültürel önemini ortaya koymuştur. İbranicenin modern dil olarak tekrardan canlandırılması konusunda gazeteler ve radyo yayınları da önem arz etmiştir. Öyle ki, bu uğurda yeni radyo kanalları tertiplenmiş ve *İbranice Saati* adı altında bir programla İbranicenin günlük hayata uygulanabilir olduğunu ispat amacıyla yalnızca İbranicenin kullanıldığı yayınlar gerçekleştirilmiştir (Liebes & Kampf, 2010). Radyonun kullanımı ise bu kapsamda stratejiktir. İbranicenin ilk olarak Ben Yehuda önderliğinde okullarda canlandırılmaya başlandığını göz önüne alırsak, İbranicenin hayata döndürülme süreci yalnızca okulların etki alanıyla sınırlandırıldığında söz konusu sürecin uzayacağı aşikardır. Belirtildiği üzere, okulların bu noktadaki en önemli işlevi yeni nesili İbranicenin kullanılabilir olduğu konusunda ikna etmek ve geleceğin ebeveynleri olarak onların seneler sonra İbraniceyi kullanarak İsrail kültürünü tesis etmelerini sağlamaktır. Fakat yeni bir kültür etmek ve bu kültür altında dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış insanları toplayıp bir ulus inşa etme ereği yalnızca okulların etki alanına sığamamıştır. Tabandaki istek ve hareketi konsolide etmek amacıyla radyolar, okula ekonomik anlamda erişimi olmayan insanlara ulaşma ve onlara da İbraniceyi sevdirmeye noktasında etkili olmuştur (Liebes & Kampf, 2010). İbranicenin halk nezdindeki “eski ölü dil” imajının değiştirilebilmesi için modern günlük kullanımların İbranicede gayet tabii ifade edilebilir olduğunu ispat etmek gerekiyordu. Az sayıda da olsa devlet destekli kurulan kuruluşların dile kelime kazandırma noktasındaki gayretleri Ben Yehuda’nın İbranicenin toplumda yaygın olarak kullanılması gayretleriyle birleşmiş, modern kelimelerin kullanıldığı ve kazandırıldığı İbranice, radyolarda ve yazılı basın-yayımda kullanılır olmuştu. Halen Avrupa’da ve Amerika’da yaşamını sürdüren Yahudi diasporası da başka topraklarda İbranicenin kullanımına özen göstermeye başlamış ve bu aidiyet onları ileride kurulacak olan İsrail Devleti’ne geri döndürmeye zemin hazırlamıştır. Birleşmiş Milletler tarafından bu süreçte Yahudilere tanınan azınlık hakları kapsamında Yahudiler başka ülkelerde olmalarına rağmen kendi içerisinde İbraniceyi konuşabilme şansı elde ediyorlardı. Diasporada bulunan Yahudilerin milyonlarca insan yurdundan edilip yıllar sürecek bir soykırımın ardından kurulan İsrail Devleti’ne gelip yeni doğan dillerini konuşma gayretleri de bu bağlamda faydalı olmuştur (Kaufman, 2005). Milyonlarca Filistinli’nin yurdundan edilip yıllar sürecek bir soykırımın Yahudiler tarafından başlatılmasının ardından İsrail Devleti 1948 yılında resmi olarak kurulmuştur. Bunun akabinde daha da fazla ivme kazanan İbranice, toplumda köklü bir yer tutmuş ve sosyal bir dil haline gelmiştir. Bu hususu özel kılan durum şudur ki “bir dilin bu kadar uzun bir aradan sonra, modern bir dil olarak kullanılmaya başlanması, İbraniceye özgü bir durumdur (Aytaç, 2008). İbranicenin günlük yaşama geri kazandırılması noktasında çeviri de mühim bir rol oynamıştır. Belirtildiği üzere İbranice modern kelimeleri içermeyen arkaik bir dil olduğundan ötürü, çevirmenler başka dillerden ödünç kelimeler almak suretiyle İbranicenin modernleştirilme sürecine katkı sağlamıştır (Branchadell, 2003). Dolayısıyla, söz konusu İbranice reformunda çevirilerin dili zenginleştirmek için önemli bir araç olduğu söylenebilmektedir (İlmer, 1976). Keza İlmer’e göre (1976), “Dilin kendi öğelerinden yararlanarak kavramlara karşılık bulunamadığında çeviri yolu denenmiş ya da yabancı sözcük olduğu gibi ya da dilin ses düzenine yaklaştırılarak dile alınmıştır” (s.44). Fakat bu süreçteki çeviriler de planlı ve devlet destekli bir kurum tarafından yönlendirilmemiş, aydın kesimin özverileriyle vuku bulmuştur (Branchadell, 2003).

Türkiye Cumhuriyeti ise 3 Kasım 1928 yılında resmi olarak harf devrimini gerçekleştirip Latin Alfabesine geçiş yaptığında vaziyet biraz daha farklı bir düzlemde seyrediyordu. Yazın dili Arapça/Farsça etkisinden kurtarılmış ve konuşma Türkçesiyle tamamıyla uyumlu bir yazın Türkçesi elde edilmişti. İsrail Devleti’nin kuruluşundan önceki ve sonraki dönemde uygulanan dil/çeviri projelerinin aksine Türkiye Cumhuriyeti’nin

kuruluşunda uygulanan dil/çeviri uygulamaları devlet destekli ve merkezden yönetilen bir proje olmuştur. Yazı dili ile konuşma dili arasındaki alfabe farkı ortadan kaldırılmasının akabinde yeni Cumhuriyet vatandaşlarının kültürel, bilimsel ve düşünce olarak Batı medeniyetlerine yakın bir anlayış benimsemeleri arzu edilmiştir. Bu noktada asıl amaç, Türk Milletine bir milli kimlik kazandırmak değil, yüzlerce yıla yayılan milli kimliği modern dünyanın kültürel ve bilimsel gereksinimlerine göre tadil etmektir. İsrail'de ise söz konusu girişimlerin asıl gayesinin ölü bir dil olarak kalan İbraniceyi tekrardan canlandırmak ve böylece başka kültürlerde asimile olmuş ve benliğini kaybetmiş olan Yahudilere milli kimlik ve uluslaşma fikirlerini benimsetmek olmuştur. Dolayısıyla İsrail'in kuruluş aşamasında Yahudiler'in İbraniceyi hayata döndürme sürecini Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkçeyi sadeleştirme ve Harf Devrimi'ni uygulama süreciyle karşılaştırdığımızda en çarpıcı farklılık şüphesiz ki İsrail'in yüzyıllara dayanan köklü bir devlet geleneğinin ve kültürünün olmayışdır. Bu hakikat onların diline de yansımış, farklı coğrafyalara dağılmış, farklı kimlikler ile kültürlerle asimile olmuş ve bölünmüş bir toplum yaratmıştır. Dolayısıyla Yahudiler'in İbraniceyi yenileme isteği onların “vatan ve ulus icat etmek” politikalarının önemli bir parçası haline gelmiştir (Skafte, 2013). Buradaki “icat etmek” tanımı ise başka bir toplumu vatanlarından dışarı sürerek söz konusu yere “vatan” adını verme sürecine layık tanımlamalardan biridir. Öte yandan, Türkçenin alfabesinin değiştirilmesinin akabinde Türkçe yazılı kaynakların çok fazla bulunamaması gibi bir sorun ortaya çıktıktan sonra, Türkçe kaynakların çoğaltılması gerekmiştir. Bununla amaçlanan ana husus, yeni alfabesiyle tanışan Türk Milletinin, gençlerin ve genel itibarıyla halkın yeni alfabeyi okumayı öğrenmesi ve bunu yapabilmesi için de okuyabilecek kaynaklarının olmasıydı. Bu kapsamda, Hasan Ali Yücel'in önderliğinde 1940 yılında Tercüme Bürosu kurulmuş, devlet destekli olarak dünya klasiklerinden tercüme çalışmalarını gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde halkın düşünce yapısı ve okuma alışkanlıkları itibarıyla devletin öngördüğü aydınlanma sürecinin ehemmiyetli bir şekilde ilerleyebilmesi çok mümkün görünmediğinden modern dilin halka entegre edilmesi ve çeviri süreci devletin en üst kademesi tarafından bizatihi yürütülmüştür. Bu kapsamda çevrilen eserler bizzat devlet tarafından dağıtılmıştır (Yücel, 2006). Tercüme edilen dünya klasikleriyle birlikte hem yeni alfabenin öğrenilmesi hem de yeni alfabeyle yazılmış olan külliyyatın çoğaltılması ve tüm bunlarla eşgüdümlü olarak da Türk halkının bilgi birikimini artırarak düşünce yapısını Batı medeniyetlerine yaklaştırmak hedeflenmiştir. Bu düzlemde dil, yalnızca uluslaşma sürecine tamamlayıcı bir unsur olarak değil aynı zamanda kültürel, düşün ve yazın alanında da halkı geliştirmek için başat araçlardan biri haline gelmiştir (Kara, 2010). Uriel Heyd'in belirttiği ve Hüseyin Sadoğlu'nun aktardığı üzere (2003):

“Kemalist dil politikalarının hem sözcük hem de kavram itibarıyla Türkçeyi “mazi”den temizleme girişimi kültürel alanda gerçekleştirilen diğer devrimlere destek anlamı da taşıyordu. Sonuçta öyle bir dil yaratılmalıydı ki bu dil hem Türk ulusunu diğer Müslüman dindaşlarından olabildiğince farklılaştırmalı hem de Batı medeniyetinin seküler düşünce ve hislerini tamamen karşılamalıydı.” (s.202)

Bu sürece devletin en üst kademesinin ilk elden müdahil olması, kısa sürede etkili geri dönüşler elde etmeyi mümkün kılmıştır. Bu itibarla planlı ve oldukça iddialı bir misyonu olan Tercüme Bürosu'nun faaliyetleri, devletin yeni Cumhuriyet çerçevesinde öngördüğü tüm gereksinimleri karşılamak noktasında elzem bir yer tutmuştur. Ancak her ne kadar Tercüme Odaları Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkın kültürel birikimini artırma ve halkı yeni düzenlenen alfabeyle alıştırmaya çalışırken faydalı olmuş olsa da, yeni alfabenin tesis edilmesini müteakip halk, ivedilikle çeviri eserleri okumaya başlamaktan ziyade başlangıç olarak yeni alfabeyi öğrenme zaruriyetiyle karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyet resmi olarak kurulmadan önce de yeni alfabenin tertiplenmesine ilişkin çeşitli fikirler ortaya atılmış olsa da farklı cephelerdeki zorlu savaşlar alfabe değişimi gibi köktenci bir hareketin ertelenmesini

gerektirmiştir. Ancak bu fikirlerin ekseriyeti resmi görevlerde bulunan kişilerce resmi makamlarda dile getirilmekten ziyade halk arasındaki aydınlar arasında konuşulma temayülündeydi. Söz konusu fikirlerin resmi makamlarca dile getirilmesinin 1923 yılındaki İzmir İktisat Kongresi'nde vuku bulduğu bilinmektedir (Aktaş, 1999). Konunun resmîyete dökülmesinin ardından dil devrimi yalnızca aydın kesimin konuştuğu değil aynı zamanda resmi makamlarca da sıklıkla mesele edilen bir konu haline bürünmüştür. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'ndeki dil devrimi İsrail Devlet'indeki dil devriminden çok daha planlı, programlı ve devlet destekli olmasıyla ayrılmaktadır. İsrail Devlet'inde yalnızca tek bir kişinin başlattığı ve geri kalanını halkın iradesinin üstlendiği bir süreç söz konusuysen Türkiye Cumhuriyeti'nde dil devrimi bilakis devletin en üst tabakasından halka doğru ulaştırılan, geliştirilen ve tabanda yürütülen bir süreç haline gelmiştir. Yalnızca sürecin yönetimi değil, örneğin, harf devriminin uygulanmasından önce de oldukça kapsamlı bir ön hazırlığın tanzim edildiği görülmektedir. Yeni alfabenin düzenlenmesinin öncesinde devlet tarafından gerçekleştirilen kapsamlı hazırlıkları Çiçek şu şekilde belirtmektedir:

Dilde sadeleşme ve öztürkçe çalışmaları için oluşturulan dil heyeti içerisinde alfabe komisyonu teşkil edilmiştir. Bu heyette, o dönem gerek üniversitelerde gerekse Türk dili ve edebiyatında söz sahibi çoğu aydın görev almış; böyle bir devrim teşebbüsünün sonuçları, olumlu ve olumsuz tarafları bakımından görülmeye çalışılmıştır. Komisyonunda, değişiklik sürecinin nasıl işlenmesi gerektiği, Latin harflerini öğretim yöntemleri, yeni yazı ile hazırlanacak alfabe ve kitap yayını gibi birçok konunun görüşüldüğü anlaşılmaktadır (2013, s. 64).

Devletin sürece bu denli müdahil olması dil devriminin hızlı bir şekilde etkili olmasına katkı sağlamıştır. Söz konusu kongreler ve toplantılar neticesinde devlet ilk elden birçok teşvik ve yasa çıkartmış, bu yasa ve teşviklerde çocukların yeni Türkçeyi daha kolay yazabilmelerine olanak sağlayacak yeni defterlerin piyasaya sürülmesinden işyeri tabelalarının değişimi için maddi yardımlara kadar birçok adımlar atılmıştır (Çiçek, 2013). Dil devrimine destek amaçlı halkın yeni alfabenin kullanıldığı dilin oluşturduğu bir külliyata erişiminin olması da bu yıllarda önem arz etmiştir. Belirtildiği üzere Tercüme Odaları'nın bu boşluğu doldurmalarına ek olarak gazete ve dergiler de aynı erek doğrultusunda kullanılmıştır. Bu süreçte gazetelerde/dergilerde sayfanın belli bir kısmının yeni alfabe, bir kısmının ise eski alfabe ile yazılması gerektiğini savunanlar olsa da Ulu Önder Atatürk'ün "ya şimdi ya hiç" felsefesi doğrultusunda tüm gazete ve dergiler yeni alfabe ile yazılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet tarihi içerisinde bu derece önemli yer tutan ve ayrıca sembolik bir anlam da ifade eden Arap harflerinden Latin harflerine geçişin aşama aşama yansıdığı en önemli yer dönemin gazeteleri olmuştur (Çelik 2015, s. 85). Gazetelerin ve dergilerin yaygın kullanımları dikkate alındığı zaman Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti'ndeki dil devrimleri benzerlik göstermektedir. Her iki devlette de halkı yeni dil kullanımlarına alıştırmak için yazın alanından destek alınmıştır.

2. Yöntem

Bu makalenin kapsamını, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve İsrail Devleti'nin kuruluş aşamasında kendi içlerinde dil kapsamında ne türde adımlar attığı araştırma sorusu oluşturmaktadır. Literatür taramasında da üzerinde durulan alan içindeki makalelerin ve kitapların belirlenerek incelenmesi ve karşılaştırmalı analizi makalenin yazımı sırasında bilgi edinme sürecinin başlıca kaynağı olmuştur. Bu araştırma esnasında nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve ilgili makaleler aracılığıyla karşılaştırmalı veri toplanmıştır. Toplanan verilerin akabinde veriler birbirleriyle karşılaştırılmış ve yukarıda yer alan a. ve b. bölümlerinde kapsamlı şekilde detaylandırılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

Bu araştırmanın kapsamı, yazıldığı tarihten takribi olarak seksen sene önceki arşiv kayıtlarının incelenmesini ve karşılaştırmalı olarak analizinin sağlanmasını gerektirmektedir. Tarihin farklı kişi ve kuruluşlarca farklı değerlendirilmesi ve farklı ele alınması ise tarihte yer alan asıl gerçeğe erişimi güç hale getirmekte ve süreci kaçınılmaz bir biçimde zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda bu araştırma sürecinde her ne kadar asıl gerçeğe ulaşılmak hedeflene de ulaşılan kaynakların sunduğu bilgiler sentezlenmiş ve çapraz okumalarla desteklenerek yazıya aktarılmıştır. Uygulanan yöntem ve bulgular göstermektedir ki Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti kuruluş aşamalarında dil devrimleri adına yapmış olduğu uygulamalar doğrultusunda bazı benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Her iki devlet de kendi amaçları doğrultusunda uluslaşmak ve milli kimliklerini dönüştürmek istemişlerdir. Yıllarca dünyanın farklı yerlerinde dağınık bir şekilde yaşam süren Yahudiler, tek bir devlet altında birleşebilmek için daha önce var olmayan uluslarını ve milli kimlik ve kültürlerini tesis etme gereği duymuşlardır. Bu noktada dil devrimlerine ihtiyaç duymuşlar ve uzun yıllardır ölü dil kategorisinde değerlendirilen ve yalnızca ağıdalı edebiyat ve dini kitapların yazımında kullanılan İbraniceyi günlük konuşma diline entegre edebilmeyi amaçlamışlardır. Dillerinin günlük hayata döndürülmesinin söz konusu uluslaşma ve milli kültürü tesis etme sürecinde önem arz ettiğini düşünen Yahudiler, bu noktada çeşitli adımlar atmışlardır. Ben Yehuda isimli bir Yahudi'nin İsrail Devleti'nin kabul ettirileceği topraklara göçü bu süreçte mühim bir yer tutmaktadır. İbraniceyi canlandırılması için hamlelerde bulunan Yehuda, sürece okullarda öğretmenlik yaparak ve İbranice ders anlatımının mümkün olacağını ispat ederek başlamıştır. Onun fitilini ateşlediği bu süreç, tabandan genele, okuldan halka, dolayısıyla çocuklardan ebeveynlere yayılmış ve İbranice, halkın kendi öz verisiyle eşgüdümlü olarak canlandırılmıştır. Tabandan genele yayılan bu süreç daha sonrasında radyo yayınları ve gazetelerin desteklemesiyle daha da güç kazanmıştır. Söz konusu dönem göz önüne alındığında, İbraniceyi canlandırılma sürecinin devlet destekli ve kapsamlı bir program olmadığı, tek bir kişinin gayretleri doğrultusunda halka yayılan bir *dip dalganın* eseri olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ise Osmanlı Devleti'nin ardından ulu önder Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yeni bir uluslaşma sürecine girmiştir. Bu uluslaşma sürecinde halkın kültürel birikimi ve eğitim seviyesi geliştirilmek istenmiş ve yeni kurulacak olan Cumhuriyet'i Batı düşünce sistemine dayandırmak hedeflenmiştir. Milliyetçiliğe ve uluslaşmaya büyük önem atfeden Atatürk, söz konusu kapsamlı hedefe ulaşabilmek için dili elzem bir husus olarak kabul etmiştir. İlk olarak işe memleketteki düşman unsurları askeri yollarla temizledikten sonra sıra dildeki yabancı unsurları temizlemeye gelmiş ve alfabesi Arap alfabesi olan Osmanlıca'nın yerini yeni bir ulus dili olan Türkçenin alması gerekmiştir. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'ndeki süreç İsrail'deki süreçten farklılık göstermektedir. İsrail'de ölü bir dil olarak İbranice'nin modern hayata döndürülmesi hedeflenmişken, Türkiye Cumhuriyeti'nde hali hazırda toplumda konuşulan dilin alfabesi modernleştirilerek yazı dili ve konuşma dili denk bir dil tesis etme sürecine girilmiştir. Bu kapsamda alfabeği değiştirerek Latin Alfabesine geçiş yapılmış ve halkın bu yeni alfabeli öz Türkçeye alışabilmesi için çeşitli stratejiler geliştirilmiştir.

Her ne kadar 1 Kasım 1923'de söz konusu alfabe resmi olarak değiştirilse de, resmi adımlar atılmadan önce devlet tarafından kapsamlı ön hazırlıklar yapılmış ve sürecin muhtemel gidişatı tahlil edilmiştir. Ülkenin aydın kesiminden ilgili konuda bilgili kişiler resmi makamlarca kongre ve toplantılara davet edilmiş, süreç içerisinde atılacak adımlar belirlenmiştir. Toplumun geneline yayılması istenen dili uluslaştırma isteği devletin aldığı karar ve geliştirdiği uygulamalar ile kolaylaştırılmıştır. Yeni alfabenin yazıldığı Türkçe kaynakların çok bulunmamasından ötürü Tercüme Odaları'nın kurulması ve Batı klasiklerinin devlet teşviki ile tercüme edilerek halka bizzat devlet tarafından ulaştırılması ilgili uygulamalara örnek niteliğindedir. Bununla beraber dergiler ve gazeteler yeni alfabenin

yazıldığı formatta çıkarılmış ve mümkün olabilecek en hızlı şekilde halkın bu yeni uygulamaya alıştırılması hedeflenmiştir. Keza İsrail Devleti de İbranicenin modern hayata döndürülme sürecinde gazete ve dergilerden büyük oranda faydalanmış, modern hayatın getirdiği yeni kelimelerin İbranicede bulunamamasından ötürü kelime bazlı çalışmalar yapılarak ilgili kelimelerin dergi ve gazetelerde kullanımı halka yansıtılmıştır. Bu sayede halk hem modern İbranicenin kullanımına alışmış hem de yeni kelimeleri öğrenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti için önemli olan olgu yeni alfabenin halka ulaştırılmasıdır İsrail Devleti için ise önemli olan şey ölü dillerinin halk tarafından konuşulmaya başlamasıdır. Keza ölü dil mahiyetinde olan İbranice hala yazılabiliyordu. Bu noktada radyo gibi sesli iletişim araçlarından İsrail Devleti'nin daha çok faydalandığı belirtilebilmektedir. İbranicenin günlük hayattaki kullanılabilirliğine ilişkin en iyi kanıtın onun konuşulması gerektiği inancında olan aydın kesim ve yetkililer, İbranicenin konuşulduğu radyo programları tertiplemiş ve bu sayede halkı ikna etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise söz konusu süreç daha çok yazılı düzlemde ilerlediği için radyolardan en azından İsrail Devleti'nde olduğu kadar yararlanılmadığı görülmektedir. Ek olarak belirtmekte fayda vardır ki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Osmanlı Türkçesini oluşturan alfabe Latin alfabesine dönüştürülerek Dil Devrimi tamamlanmamış, bununla beraber dilde sadeleşme hareketi de hız kazandırılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nde tezahür eden Türk Dil Reformu'nu tek yönlü bir süreç olarak ele almak yanlıştır. Zira söz konusu reform alfabenin değiştirilmesiyle çok daha uzun ve zorlu bir sürecin de girizgahını oluşturmuştur. Türkçenin yeni alfabesiyle bir külliyat oluşturulması, söz konusu külliyatın halk nezdinde kabul görmesi ve belki de bu reformun en önemli amacı olan halkı aydınlaştırmak ereğinin başarılı olması için yazılı yeni bir birikim üretmek ve dildeki sadeleşmeyi elden bırakmamak önem arz etmiştir. Dolayısıyla Türk Dil Devrimi dilde sadeleşmeyi ve alfabenin dönüşümünü eş zamanlı ilerleten bir süreçtir (Çiçekler vd., 2018). Son olarak, İsrail'deki dili canlandırma süreci genel anlamda Ben Yehuda isimli bir kişinin gayretleri doğrultusunda başlarken yeni Türkiye'de ise oldukça kapsamlı ve ayrıntılı bir devlet planlaması göze çarpmaktadır. Birinde süreç tabandan genele ve yukarı doğru yayılırken diğerinde daha çok yukarıdan tabana yayılan koordineli bir süreçten söz etmek mümkündür. Gazetelerden, radyolara; okul müdürlerinden ziraat ve orman memurlarına kadar halk ile temas halinde olan neredeyse tüm devlet görevlilerinin Türkçeyi sadeleştirme ve arındırma sürecine dahil olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki, Lewis bu sürece tam anlamıyla bir "seferberlik hali" adını vermiştir (2019).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti kuruluş aşamalarında milli bilinci oluşturabilmek için çeşitli dil faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti çok daha kapsamlı ve koordineli bir şekilde devlet desteğiyle beraber süreci yönetirken İsrail Devleti'nde aynı koordinasyon görülmemektedir. İsrail Devleti'nde dili canlandırma süreci halkın gayretleri ve özverisiyle gerçekleşmiştir. Bu noktada bir dip dalgadan söz etmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise bu süreç; devlet eliyle ve ilgili dönemin aydınlarının görüşleri doğrultusunda yürütülmüş, tepeden başlayarak halka yansiyacak şekilde düzenlenmiştir. Her iki devlet de gazete, radyo vb. gibi yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanmışlardır. Her ne kadar her iki devlet de milli bilinci tesis etmek için dil faaliyetlerinden yararlanmış olsa da aralarındaki en bariz fark sürece başlangıç noktalarıdır. Öyle ki, İsrail Devleti halihazırda yazılı olarak kullanılan arkaik bir dili sözlü kapsama almayı amaçlarken Türkiye Cumhuriyeti milli bilincini akamete uğratan Arapça ve Farsça ifadelerin Türkçe üzerindeki etkisini yok etmeyi amaçlamıştır. Bu noktada her iki devlette de benzer şekilde seyreden dil faaliyetlerinin ilk etapta farklı amaçlardan doğduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Agah Levend, S. (2011). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Dil Derneği Yayınları.
- Altıntaş, Ö. (2021). İlk Türk popüler edebiyat eserlerinde çeviri yoluyla milli kimlik inşası. *Folklor/Edebiyat*, 27(107), 839-855.
- Aslan, T. (2009). Osmanlı aydınlarının gözüyle batılılaşma. *Erdem*, 55, 1-32.
- Aslan, S. (2007). "Citizen, speak Turkish!": A nation in the making. *Nationalism and Ethnic Politics*, 13(2), 245-272.
- Aytaç, B. (2008). İbranicenin yeniden doğuşu. *Dil Dergisi*, 139, 25-35.
- Bareli, A., & Elmaliach, T. (2021). Israel as a case study in processes of nation-building. *Israel Studies Review*, 36(2), 1-9.
- Branchadell, A. (2003). The Hebrew language revival and translation. An interview with Moshe Nahir.
- Çelik, M. (2015). Latin alfabesine geçiş sürecinin gazete reklamlarına olan etkisi. *Global Media Journal TR Edition*, 6(11).
- Çiçek, N. (2013). Yeni belgeler ışığında harf devriminin hazırlık çalışmalarına bakış. *Arşiv Dünyası*, (14-15), 64-75.
- Çiçekler, A. N., Can, T., & Yılmaz, M. Y. (2018). Türk Dil Devrimi ve Amerikan Dil Planlaması: Mukâyeseli Bir İnceleme. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, 58(2), 323-343.
- Dil devrimi - 12 Temmuz 1932 (n.d.). AnaSayfa. Available at: <http://www.dildernege.org.tr/TR,610/dil-devrimi---12-temmuz-1932.html> (Accessed: 19 November 2023).
- Doğan, A. (2021). Bilim ve teknolojinin gelişimi açısından Osmanlı ve Batı üzerine bir değerlendirme. *Econharran*, 5(7), 1-21.
- Doğan, A. (2022). *Sözlü çeviri çalışmaları ve uygulamaları*. Siyasal Kitabevi.
- Green, J. M. (2000). Zionist ideology and the translation of Hebrew. *TTR*, 13(1), 81-93.
- Güz, N. (2005). Türk dili ve kitle iletişim araçlarında Türk dilinin kullanımı. *Dilbilim*, (13), 109-121.
- İmer, K. (1976). *Dilde değişme ve gelişme açısından Türk devrimi*. Ankara Üniversitesi.
- Kale, M. (1999). Harf devrimi. *Erdem*, 33.
- Kara, A. (2020). Türkiye'de alfabe değişiminden sonra yeni harflerin yaygınlaştırılması ve halk eğitiminde millet mekteplerinin rolü ve önemi. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, IV(1), 114-141.
- Karabulut, M. (2010). Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın yenileşme sürecine bir bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (11).
- Kaufman, J. (2005a). The revival of the Hebrew language. The Revival of the Hebrew Language. Available at: <https://www.jefftk.com/final-papers/revival/> (Accessed: 19 November 2023).
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı devleti'nin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007(16), 1-24.
- Lemus, J. E. (2012). The resuscitation of Hebrew and its implications for language revitalization. *Científica*, 1(1), 71-82.
- Lewis, G. (2023). *Trajik Başarı: Türk Dil Reformu*. Çeviri Bilim.
- Liebes, T., & Kampf, Z. (2016). "Hello! This is Jerusalem calling": The revival of spoken Hebrew on the mandatory radio (1936-1948). *The Communication Review*, 19(4), 301-326.
- Özdoğan, M. (2015). Türkiye'de ulus inşası ve dil devrimi (1839-1936) / Nation-building and language revolution in Turkey (1839-1936). *Akademik Hassasiyetler*, 2(3), 227-262.
- Reshef, Y. (2011). The re-emergence of Hebrew as a national language. *The Semitic Languages*, 546-554.

- Sadoğlu, H. (2003). *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Safran, W. (2005). Language and nation-building in Israel: Hebrew and its rivals. *Nations and Nationalism*, 11(1), 43-63.
- Shavit, Z. (1998). The status of translated literature in the creation of Hebrew literature in pre-state Israel (the Yishuv period). *Meta*, 43(1), 46-53.
- Skafta. N. (2013). Hebrew and Identity: Hebrew as Identity Marker in the Zionist Movement and the Haredi Movement. Retrieved from https://www.academia.edu/8567721/Hebrew_as_identity_marker_in_the_Zionist_movement_and_the_Haredi_movement
- Sinanoğlu, O. (2016). *Bir Nev-York rüyası 'Bye-bye' Türkçe: Türkçe giderse Türkiye gider!* İstanbul: Bilim+Gönül.
- Şevik, N. (2022). Reklam çevirisi ve çeviri stratejileri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 931-949.
- Tayanç, M., & İnce, A. (2020). Türk ulusal kimliğinin inşasında Güneş Dil Teorisinin rolü ve önemi. *İmgelem*, 4(6), 19-39.
- Vural Kara, S. (2010). Tarihsel değerlendirmeler ışığında Türkiye’de çeviri etkinliği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 94-101. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mersinefd/issue/17373/181421>
- Yazoğlu, R. (2005). Dil-kültür ilişkisi. *Muhafazakar Düşünce*, 2(5).
- Yücel, F. (2006). Türkiye'nin aydınlanma sürecinde çevirinin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 0-0.
- Zohar, S. (2017). “Can it be that our dormant language has been wholly revived?”: Vision, propaganda, and linguistic reality in the Yishuv under the British mandate. *Israel Studies*, 22(1), 101.

Extended Summary

Undoubtedly, the processes of nation-building within communities occur not only through political shifts but also in solid conjunction with the establishment of national consciousness and identity within society. It's imperative to recognize that communities can initiate the process of nation-building through either organized and deliberate political campaigns or through independent and unplanned movements on the ground, thus creating the necessary national consciousness. These movements often stem from a collective desire to solidify a shared identity and sense of belonging among the populace. Communities or groups aspiring to become nations attribute importance to various factors in the nation-building process and implement action plans as necessary to develop these factors. Key among these factors is the establishment of a cohesive national identity, which serves as the bedrock upon which the nation can build its future. Within this framework, language emerges as a critical component, serving as both a reflection of cultural heritage and a means of communication that binds individuals together within a common cultural context. In this context, both the Turkish community, which witnessed the establishment of the Republic of Türkiye following the collapse of the Ottoman Empire in 1923, and the Israeli community, which witnessed the establishment of the State of Israel in 1948 upon never-lasting genocide imposed on Palestinians, underwent similar processes in the linguistic dimension during the establishment of national consciousness and identity. Both nations recognized the importance of language as a tool for fostering unity and expressing national identity, and as such, they implemented various strategies to promote their respective languages as central elements of their cultural and national identity.

However, despite these similarities, there are also notable differences in the linguistic actions undertaken by each state. These differences may stem from unique historical, cultural, and geopolitical contexts, as well as differing priorities and challenges faced by each nation during their respective nation-building processes. The subject of this research is to delve into the linguistic actions perceived and implemented by both states during the nation-building process. By scrutinizing both the similar and different aspects of their linguistic strategies, this study aims to provide insights into the role of language in nation-building and the broader socio-political dynamics shaping the formation of national identity in diverse cultural contexts.

Therefore, this paper aims to contribute to a deeper understanding of the complex interplay between language, identity, and nation-building processes. It seeks to expand on the intricacies of linguistic strategies employed by nations, shedding light on how language acts as a vehicle for cultural preservation, social cohesion, and the construction of collective identities. Through a comprehensive examination of the Turkish and Israeli cases, this

study aims to offer valuable insights into the multifaceted nature of nation-building endeavors and the pivotal role played by language therein.

Moreover, examining the Turkish and Israeli experiences reveals how language reforms can be both a top-down and bottom-up process, involving governmental policies and grassroots efforts. For instance, in Türkiye, the language reforms were largely driven by the government under Mustafa Kemal Atatürk, reflecting a top-down approach to align the nation's identity with modern, secular ideals. In contrast, Israel's revival of Hebrew also saw significant contributions from various sectors of society, including educators, linguists, and ordinary citizens, reflecting a more grassroots approach. In Türkiye, the language reforms aimed at unifying the populace under a single, standardized language.

Furthermore, this research underscores the dynamic nature of nation-building, where language policies are continually adapted to meet changing social, political, and cultural realities. Both nations continue to evolve their language policies to address contemporary challenges, such as globalization, technological advancements, and migration, ensuring that the language remains a vital and relevant component of national identity. As societies become increasingly interconnected, maintaining a cohesive national identity through language becomes both more challenging and more crucial, highlighting the need for adaptable and forward-thinking language policies.

In conclusion, by analyzing the Turkish and Israeli cases, this study not only illuminates the critical role of language in the nation-building process but also offers broader implications for understanding how nations navigate the complex terrain of identity formation. It provides a nuanced perspective on the interplay between language, culture, and politics, contributing to the ongoing discourse on national identity in an increasingly interconnected world. The lessons drawn from these two countries can inform other nations engaged in their own nation-building efforts, highlighting the universal and unique aspects of language policy and identity formation. This exploration underscores the enduring power of language as a cornerstone of national identity and a vital tool in the construction of a cohesive and resilient national community.

Artukmatova, Z. (2024). Talasbek Asemkulov'un "Taltüs" adlı romanında deyimler, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 245-254.

TALASBEK ASEMKULOV'UN "TALTÜS" ADLI ROMANINDA DEYİMLER*

Ziyoda ARTUKMATOVA**

Öz: İnsanın varoluşuyla başlayan dil, devirlerin kendi ihtiyacına göre şekillenmiş ve insanoğlu bu ihtiyaçlar çerçevesinde birtakım kalıp sözler oluşturmuştur. Bu sözlerin büyük bir kısmı yaşanan olaylardan alınan dersler neticesinde doğmuş olup nesilden nesile anlatma ve aktarma kolaylığı sağlamaları sebebiyle uzun ömürlü söz varlıkları olmuştur. Bu söz varlıklarından en önemlileri, atasözleri ve deyimlerdir. Bu çalışmada, Talasbek Asemkulov'un "Taltüs" adlı romanında yer alan deyimler tespit edilerek Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kazak Adebî Tiliniñ Sözdüğü ve TDK Çevrimiçi Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile karşılaştırılmıştır. Deyimlerin anlam ve yapı bakımından zamana bağlı değişme gösterip göstermediği veya deyimün günümüzdeki işlevinin tespitinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi amacıyla bu roman esas alınmıştır. Bazı deyimlerde kelimelerin yer değiştirdiği görülür. Bu bazen yazılı metinlerde sanatçının üslubu dolayısıyla bazen kafiye gereği bazen de konuşma dilinde konuşmacılardan kaynaklı olabilir. Deyim kullanımlarında ilgili çevrenin etkilendiği kültürlerden kaynaklanan değişimler meydana gelmektedir. Talasbek Asemkulov oldukça zengin deyim kullanımıyla okurun romandaki karakterlerin psikolojisini ve ruh hâlini daha iyi anlamasını sağlar ve aynı zamanda romanın içine çekerek okuru adeta orada yaşatır.

Anahtar Kelimeler: Talasbek Asemkulov, Taltüs, deyim, Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

THE IDIOMS IN TALASBEK ASEMKULOV'S NOVEL "TALTÜS"

Abstract: Language, which started with the existence of human beings, has been shaped according to the needs of the ages and human beings have created a number of phrases within the framework of these needs. A large part of these words became as a result of lessons learned from events experienced, and they have become long-lived idioms due to the ease of telling and transmitting them from generation to generation. The most important of these words are proverbs and idioms. In this study, the idioms in Talasbek Asemkulov's novel "Taltüs" was identified and compared from Kazakh Turkish to Turkey Turkish with the *Kazak Tiliniñ Adebî Sözdüğü* and *TDK Online Proverbs and Idioms Dictionary*. This novel has chosen to determine whether the idioms have changed over time in terms of meaning and structure or to determine the function of the idiom in today's world. In some idioms, it is seen that the words changed places. This can sometimes be due to the artist's style in written texts, sometimes due to rhyme, and sometimes due to the speakers in spoken language. Changes occur in idiom usage due to the cultures influenced by the relevant environment. Talasbek Asemkulov, with his rich use of idioms, enables the reader to

* Bu çalışma, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı bünyesinde doktora tezi olarak çalışılan "Talasbek Asemkulov'un 'Taltüs' Romanı Örneğinde Kazak Türkçesinde Birleşik Fiiller" adlı tezden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: artukmatova7@gmail.com,

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8507-6781>

better understand the psychology and mood of the characters in the novel and at the same time draws the reader into the novel and makes the reader live there.

Keywords: *Talasbek Asemkulov, Taltüs, idiom, Kazakh Turkish, Turkey Turkish.*

21. yüzyılda Kazak edebiyatında pek çok yazar ve şair bağımsızlık konusunu ele almaya başlamıştır. Bu yazarlar edebiyat dünyasına getirdikleri yenilikçi bakış açılarını eserlerine konu ederek okuyucularının takdirini toplamıştır. Buna örnek olarak, eserleriyle edebiyat sanatının gelişmesine katkıda bulunan, halkı yeniliğe ve okumaya teşvik eden, Kazak bozkırında Bayjigit ruhunu canlandıran, kıvrak zekalı bir yazar olan Talasbek Asemkulov'dan bahsedebiliriz.

Talasbek Asemkulov 1 Ağustos 1955 yılında Doğu Kazakistan bölgesi Ayagöz ilçesi Tansık tren istasyonu civarında dünyaya gelmiştir. Babası Baymuhamet ile annesi Kaliyma Jünisbaykızı terzilik ile meşgul olmuşlardır. Talasbek'in doğumundan bir hafta sonra dedesi almış ve Talasbek ergenlik çağına kadar dedesi Jünisbay'ın terbiyesinde yetişmiştir. Jünisbay, yaşadığı bölgede ün salmış, dombıra çalan yetenekli bir sanatçı ve küyşidir. Talasbek dombıra çalmayı ve küyşilik sanatını dedesinden öğrenmiştir. O dönemlerde başka köy ve şehirlerden gelen bütün küyşi, dombıracı ve şarkıcılar Jünisbay'ın evinde toplanmıştır. Böylelikle küçük Talasbek'in geleneksel Kazak müziğine ilgisi artmıştır. Talasbek çocukluğundan beri kendi alanında duayen sanatçılardan ders almıştır. Karim Baymuratov şarkıcıdan, küyşi Gaziz Nurpeyisov, Mirzahan Onğarov gibi küyşilerden ve Atığay, Akkız, Bağanalı Sayatülekov, Magaviya Hamzin, Apiyke Abenova gibi ünlü müzisyenlerden eğitim almıştır. Talasbek 230'dan fazla küy ezberlemiştir.

Talasbek Asemkulov, aynı zamanda iyi bir araştırmacıdır. Pek çok bilinmeyen ve unutulmaya yüz tutan Kazak küyelerini derleyerek Kazak küy geleneğinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra küy sanatına pek çok yenilik getirmiş, geçmiş geleneksel küyleri yeniden canlandırmıştır.

Talasbek'in üniversite sırasında edebiyata olan ilgisi artmıştır. Öykü ve deneme yazmaya başlamıştır. Eserleri ulusal ve bölge gazetelerinde yayımlanmıştır. Talasbek'in bugüne dek yayımlanan "Kari At", "Atayı", "Arıluw", "Şımdan", "Üş Ayaktı İyt", "Erte Kelgen Küz", "Kari Küyşi", "Taltüs", "Bektorının Kazınası" ve "Tattimbet Seri" gibi eserleri vardır.

Talasbek Asemkulov 2014 yılında 59 yaşında vefat etmiştir. Onun eserleri yeterince araştırılmamıştır. Hayatının çoğunu ilim, sanat ve edebiyata adanmış Talasbek'in hayatını ve eserlerini incelemek sanatla ve edebiyatla ilgilenen her insanın görevidir.

Talasbek, küy geleneğini edebiyat dünyasına kazandırmıştır. Eserlerinin birçoğu geleneksel Kazak müzik sanatıyla, Kazak küyleriyle ilgilidir. Çalışmanın temelini oluşturan "Taltüs" romanı da küy sanatıyla bağlantılı olarak yazılmıştır. Talasbek'in bu romanı, 2003 yılında "Çağdaş Kazak Romanı" Edebiyat Yarışması'nda birincilik ödülünü kazanmıştır. Bunun yanı sıra "Taltüs" romanı Çince, Arapça, Fransızca, İspanyolca, Rusça ve İngilizceye çevrilmiştir. Kendi hayatını konu alan bu roman, otobiyografik roman niteliğindedir. Eserde küyşi Jünisbay'ın prototipi yaşlı Sabıt, Talasbek prototipi ise çocuk Ajigerey'dir. Romanda Talasbek'in çocukluk ve ergenlik dönemleri, Kazak küy sanatına yolculuğu ve Sovyet döneminde yasaklanan geleneksel Kazak ezgileri anlatılmaktadır (Kurbanov, 2023, s.20-29).

1. Deyim

Kelime, dilin en önemli ve temel unsuru olduğundan dil için çok önemlidir. Ancak dil, kelimeler açısından ne kadar zengin olursa olsun, dilin en önemli görevi olan ve insanların etkileşimi için gerekli olan iletişimsel, estetik biriktirme işlevlerini tam olarak yerine getiremez, bunun için sözlükteki tüm kelimelerin belirli kanunlara göre birbirleriyle bağlantılı olarak kullanılması gerekir (Kaydar, 1998, s. 231).

Yunanca *phrâseos* “deyiş, tabir, söyleyiş” ve *logia* “bilim, bilimi” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş olan, İngilizcede ve genel olarak uluslararası literatürde *phraseology* terimiyle ifade edilen kavram; deyim birliklerini, idiomaları ve kalıplaşmış kelimeleri inceleyen bir bilim dalıdır (Vinogradov, 1967, s. 47).

Türkiye Türkçesindeki “deyim” kavramını karşılamak üzere Kazak Türkçesinde тұрақты тіркес (turaktı tirkes) kelimesi kullanılmaktadır. Deyimleri araştıran bir bilim dalı için de фразеология (frazеologiya) terimi kullanılmaktadır.

Deyim kelimesi Türkçe Sözlük’te “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir. Etekleri zil çalmak, buluttan nem kapmak, eli açık olmak” (TDK, 2000, s. 276) şeklinde açıklanmıştır. Kalıyev’e göre (2006, s.184) deyimler, “söyleyeni belli olmayan, en az iki sözcükten oluşmuş, gerçek manasını kaybetmiş ve başka bir anlamda kullanılan kalıplaşmış kelime gruplarıdır”. Ayrıca, deyimlerin temel özelliklerini aşağıdaki şekilde belirtir:

- Deyimler en az iki kelimedenden oluşurlar.
- Deyimlerde kelimelerin yerleri değiştirilemez ve aynı anlam taşıyan başka bir sözcük yerine getirilemez. Deyimler, kalıplaşmış sözcükler olduğu için sözcüklerin yeri değiştirilirse veya başka bir sözcük getirilirse anlam ve yapı bozulur.
- Deyimler, anlatıma güzellik, canlılık ve çekicilik katmak için kullanılırlar.
- Deyimleri farklı bir dile aktarmak için onların anlamları araştırılıp çevrilir veya ona yakın olan o dildeki karşılığı verilir.
- Deyimler, yapı bakımından hem kelime grupları hem cümle hâlinde biçimlenmiştir (Kalıyev, 2006, s. 184–189).

Dildeki düzenli söz öbeklerinin işlevi yukarıda anlatılan temel özelliklerle belirlenmektedir. Tüm deyimler mecazi değildir. Nesnelere, doğaya, çeşitli kavram ve olgularla ilgili küçük bir hikâye gibidir. Gerçek aklın zihnini oluşturduğu bu tür cümlelerin içerdiği kelimeler, asıl sözlük anlamlarında kalmakta ve düşüncüyü etkileyici ve güzel bir şekilde aktarmaktadır. Herhangi bir dilde, deyim birimleri mecazi olarak kullanılır (Aytbayev, 2007, s. 388). Genel olarak deyimler “Çoğu öz anlamından az çok ayrı bir anlam taşıyan klişeleşmiş söz” biçiminde tanımlanmış olup bir düşüncenin kısa yoldan, etkili bir şekilde ifade edilmesi gerektiği durumlarda kullanılmaktadır.

Çalışmada, Talasbek Asemkulov’un “Taltüs” adlı romanında Kazak Türkçesindeki deyim sözcükleri, açıklamalı ve metinden örneklerle ele alınmış ve özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.

1.1. Organ Adları ile Yapılan Deyimler

Kazak Türkçesinde çok sayıda organ adlarını içeren deyim bulunmaktadır. Romanda “bas”, “til”, “köz”, “ayaq”, “qol”, “bet”, “bawır” ve “qarın” gibi organ adlarını içeren 10 tane deyim tespit edilmiştir.

бас шайқа- (bas şayqa-): anlaşmayarak, beğenmeyerek başını sallamak (Süyerkulova vd. 2011, s. 22).

Apıray, jariqtıq-ay, – dedi atası basın şayqap (Asemkulov, 2020, s. 16).

“– Hayret, dedi dedesi başını sallayarak.”

Sabit basın şayqadı (Asemkulov, 2020, s. 18).

“Sabit başını salladı.”

Baymuqan közi külimdep basın şayqadı (Asemkulov, 2020, s. 32).

“Baymukan gözleri gülererek başını salladı.”

Böten awıldıñ balası dep iqtırıp almaq qoy, dedi Şerim basın şayqap (Asemkulov, 2020, s. 33).

“Yabancı bir köyün çocuğunu korkutmak istemişler, dedi Şerim başını sallayarak.”

бастан өт- (bastañ öt-): başından geçmek, yaşamak (Süyerkulova vd. 2011, s. 21).

Äytewir bastan ötken bir tağdır bar (Asemkulov, 2020, s. 6).

“Yaşanmış bir kader var.”

бас сүк- (bas suq-): uğramak (Keñesbayev, 2007, s. 123).

Ülkenderge sälem berip şısañ, endi bizdikine de bas suğarsıñ, – dedi Şerim Bazaralığa qaratıp (Asemkulov, 2020, s. 14).

“Şerim Bazaralı’ya dönerek:

– Büyüklere selam verdiysen şimdi bizimkine de uğrarsın, dedi.”

көзін төмен сал- (közin tömen sal-): yere bakarak düşünmek (Wali vd. 2013, s. 667).

– *Jayşılıq. – Qaliyma közin tömen salıp dastarxannıñ şetin siypadı, – Äke, men sizben aqıldasayın dep keldim (Asemkulov, 2020, s. 14).*

“Kaliyma yere bakarak sofranın köşesini sıvazladı:

– Yolunda. Baba, sana akıl danışmak için geldim.”

қол ұстас- (qol ustas-): el ele tutuşmak (Ibırayım vd. 2011, s. 709).

Ekewi qol ustasıp alıs kökjiecti betke alıp kele jatadı (Asemkulov, 2020, s. 6).

“İkisi el ele tutuşup uzaktaki ufuğa doğru ilerliyordu.”

тіл тартпа- (til tartpa-): azarlamak, söylenmek (Wali vd. 2013, s. 1315).

Tilin tartpay şañqıladağan kempirdi awlanıñ ortasındağı şalışıqqa omaqastıra qulatqan, saptama etik kigen börenedey ayağımen işten bir tewip bük tüsirgen (Asemkulov, 2020, s. 7).

“Söylenerek ciyaklayan yaşlı kadını avlunun ortasındaki su birikintisine attı ve saptama¹ çizme giyen kütük gibi ayağıyla karnına bir tekme atarak iki büküm etti.”

аяқ бас- (ayaq bas-): hareket etmek (Wali vd. 2013, s. 145).

– *İrısqaliy qiysıq esikti sıqırlata aşıp işke qaray ayaq bastı (Asemkulov, 2020, s. 19).*

“İrıskaali çarpık kapıyı gıcırdatarak açıp içeri doğru hareket etti.”

бауыр бас- (bawır bas-): akrabası olarak görmek, (birini) yakın görmek, yakınlaşmak; bağına basmak (Süyerkulova vd. 2011, s. 133).

– *Jarığım-ay, qayda qaşasıñ? – dedi atası Äjigereydi bawırına basıp (Asemkulov, 2020, s. 7).*

“Dedesi Ajigerey’i bağına bastı ve:

– Canım, nereye kaçıyorsun?”

Äjigerey ekewi bir-birine äbden bawır basıp ketti (Asemkulov, 2020, s. 15).

“Ajigerey ile ikisi birbirine tamamen yakınlaştılar.”

бет ал- (bet al-): yön almak, yönelmek (Keñesbayev, 2007, s. 144).

Kün tüsten awğanda arbaniñ qanatın jayıp, qıdı sıqastıra qalap, asıqpay awılğa qaray bet alğan (Asemkulov, 2020, s. 9).

“Öğleden sonra arabanın kanatlarını açarak tezekleri dizip acele etmeden köye doğru yöneldi.”

Sırtqa bet aldı (Asemkulov, 2020, s. 12).

“Dışarı yöneldi.”

қарны аш- (qarnı aş-): yemek yemek istemek, karnı acıkmak (Januzakov, 2008, s. 489).

– *Qarın aştı, – dedi Sätbek bir kezde. – Qaydan tamaq işemiz? (Asemkulov, 2020, s. 32).*

“Satbek durup dururken:

– Karnım acıktı. Nerede yemek yiyeceğiz, dedi.”

Qarnı aşıp kelgen balalar qaymaqtı da, jal bolıp üyilip jatqan bawırsaqtı da jusatıp saldı (Asemkulov, 2020, s. 33).

¹ Saptama: İçi keçe astarlı ve keçe çorap giyebilecek kadar geniş, deriden yapılmış sıcak tutan ayakkabı.

"Karnı acıkıp gelen çocuklar kaymağı² da bol bol bavırsağı² da nefes almadan yedi."

Organ adları içeren deyimler, yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere daha çok insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini göstermektedir.

1.2. Dinî terimlerle yapılan deyimler

Kazak Türkleri Çarlık ve Sovyet döneminde yürütülen Hristiyanlaştırma politikasına ne kadar maruz kalsa da İslam dinini yaşatmaya çalışmışlardır. Kazak Türkçesinde İslam diniyle ilgili söz varlığının kullanılması bunun bir kanıtıdır. Dolayısıyla Allah, namaz, ecel vb. dinî terimleri deyimlerde de görmek mümkündür.

Құдай білсін (quday bilsin): belli değil, Allah bilir (Keñesbayev, 2007, s. 465).

Traktorister бүкіл қоранı ақтарıp, тесіктің барлығын, ол жыланның ini emes, тışқанның ini шıғар, Qudayның bilsin, айтewir балşıқпен бітеп шıqtı (Asemkulov, 2020, s. 23).

"Traktör sürücüleri tüm ahırını aradı, tüm delikleri, onlar yılanın ini değil, farenin inidir belki, Allah bilir, her nasılsa çamurla tıkadı."

Құдай кешірсін (Quday keşirsin): Allah affetsin, bağışlasın (Wali vd. 2013, s. 833).

Quday keşirsin, suwın işip, otın ottap otırған jerlerinің ğoy (Asemkulov, 2020, s. 14).

"Allah bağışlasın, suyunu içip yemeğini yediğin yer ki orası."

Құдай сақтасын (quday saqtasin): Allah korusun (Keñesbayev, 2007, s. 467).

Şınıнда da Quday saqtağan eken (Asemkulov, 2020, s. 23).

"Gerçekten de Allah korumuş."

намаз оқы- (namaz oqı-): namaz kılmak (Mankeeva vd. 2011, s. 471).

Atası namazın oqıp, şayın işip jumısqa ketkenşe uyıqtağansıp jata berdi (Asemkulov, 2020, s. 12).

"Dedesi namaz kıлып, çayını içip işe gidene kadar uyuyormuş gibi davrandı."

ажалдан қал- (ajaldan qal-): tehlikeden kurtulmak (Januzak, 2011, s. 98).

Söytip Hamitнің bir ajaldan qaldı (Asemkulov, 2020, s. 23).

"Böylece Hamit ölümden kurtuldu."

Romanda yer alan dinî terimlerle yapılan deyimler daha çok Allah'ın lütfü, Allah korkusu, ibadet ve ölüm korkusu ile ilgilidir.

1.3. Akıl ile ilgili deyimler

Talasbek Asemkulov'un "Taltüs" romanında 4 tane akılla ilgili deyim saptanmıştır. Bu deyimler insanın ruh hâlini anlatmaktadır.

ес біл- (es bil-): büyümek (Abilkasimov vd. 2011, s. 386).

Oylap otırsa, anasının es bilgennen keyin-aq jerip bolıptı (Asemkulov, 2020, s. 6).

"Düşününce, kendini bildi bileli annesinden nefret etmişti."

ес жи- (es jiy-): kendine gelmek (Keñesbayev, 2007, s. 217).

As-su işip, es jığannan keyin ekewi dombırağa otradı (Asemkulov, 2020, s. 9).

"Yiyip içip kendilerine geldikten sonra ikisi dombıra çalmak için otururdu."

есі кет- (esi ket-): kafası karışmak, akli başından gitmek (Keñesbayev, 2007, s. 217).

Esi kete oynap äbden şarşap kelgen Äjigerey tabaqtan eki asağannan keyin-aq qılıjıyıp uyqığa ketken (Asemkulov, 2020, s. 12).

"Kafası karışarak tamamen yorulan Ajigerey, tabaktan iki defa yedikten sonra bitkin düşerek uykuya daldı."

ес түс- (es tüs-): aklına gelmek, anımsamak (Abilkasimov vd. 2011, s. 390).

Tipti, balalıq şaq bolıp pa edi, esine tüsire almaydı (Asemkulov, 2020, s. 6).

"Çocukluğu olmuş mu, onu bile hatırlamıyor."

Atası qolı jüre kele umıtlıp qalğan eski sarındardı eske tüsirdi, şertip jürген küylerin qayta jañğırttı (Asemkulov, 2020, s. 9).

² Bavırsak: Kazak kültüründe hamurun kızartılmasıyla yapılan bir tür yiyecek.

“Çaldıkça unutulup giden eski şarkılar dedesinin aklına geldi ve çalıp durduğu küylerini³ tekrar seslendirdi.”

Romadaki akılla ilgili deyimler hatırlama, kendine gelme, kafası karışma ve büyüme anlamlarını içermektedir.

1.4. İyilik/Kötülük İçeren Deyimler

Hayat iyilik ve kötülükten ibarettir. Kazak Türklerinin hayat felsefesinde iyilik yapan iyilik bulur, kötülük yapan kötülük bulur. Bu felsefe deyimlerde de yerini almıştır.

итаяқтан сарысу ішкіз- (iytayaqтан sarısuw işkiz-): azap çektirmek, eziyet etmek (Mominova vd. 2011, s. 371).

İtayaqтан sarısuw işkizip otır (Asemkulov, 2020, s. 8).

“Eziyet etti.”

жақсы бол- (jaqsı bol-): iyi olmak (Wali vd. 2013, s. 449).

Jaqsı boldı, balam, – dedi sodan soñ, – Senderdi oylap oyım tört bölünüşі edi (Asemkulov, 2020, s. 14).

“– İyi oldu, yavrum, dedi sonra:

– Sizi düşünüp düşüncelere dalıyordum. Yaşlanıyorum.”

жылы ұшыра- (jılı uşıra-): şefkat göstermek (Keñesbayev, 2007, s. 286).

– Kele ğoy, Ajiken, – dedi Qaliyma Ajigereyge jılıuşıray qarap (Asemkulov, 2020, s. 13).

“Kaliyma Ajigerey’e şefkat göstererek bakıp:

– Gel, Ajiken!”

қадірін біл- (qadirin bil-): değerini bilmek (Küderinova, 2011, s. 718).

Oquwdıñ qadirin bilmeytin adamdar ğoy olar (Asemkulov, 2020, s. 13).

“Eğitimin kıymetini bilmeyen insanlar ki onlar.”

қарғыс айт- (qarğıs ayt-): beddua etmek (Keñesbayev, 2007, s. 427).

Qarğıs aytıp turğan siyaqtı (Asemkulov, 2020, s. 12).

“Beddua ediyormuş gibi.”

қор қыл- (qor qıl-): acı vermek, hor görmek (Malbakov vd. 2011, s. 69).

Periştedey balamdı qor qıldı, süyegin jasıttı (Asemkulov, 2020, s. 8).

“Melek gibi çocuğumu hor gördü, hevesini kırdı.”

сәлем бер- (sälem ber-): selamlaşmak, selam vermek (Keñesbayev, 2007, s. 610).

Erteñine Bazaralı bunı janına ertip alıp awıldıñ ülkenderine sälem berip şıqqan (Asemkulov, 2020, s. 13).

“Ertesi gün Bazaralı onu yanına alıp köyün büyüklerine selam vererek çıktı.”

Qaliyma eki qolın kewdesine ayqastırıp izetpen sälem berdi (Asemkulov, 2020, s. 17).

“Kalima iki elini göğsüne koyup saygılı bir şekilde selam verdi.”

Romanda yer alan “итаяқтан сарысу ішкіз-”, “қарғыс айт-” ve “қор қыл-” deyimleri kötülük ifadesini taşımaktadır. “Жақсы бол-”, “жылы ұшыра-”, “қадірін біл-” ve “сәлем бер-” deyimleri iyilik yapma anlamına gelmektedir.

1.5. Duygu İfade Eden Deyimler

İnsanoğlunun ayrılmaz bir parçası olan duygular kültürlere göre farklılık göstermektedir. Bir kültürde olumlu karşılanan duygular diğer bir kültürde olumsuz çağrışımlar taşıyabilir. Dolayısıyla bu duygular o kültürün söz varlığına da yansır. Romadaki duygu ifade eden deyimler Kazak Türklerinin duygu kavrayışını belirtmektedir.

көңіл көтеріл- (köñil köteril-): neşelendirmek, mutlu etmek, sevindirmek (Wali vd. 2013, s. 679)

³ Küy: Kazak Türklerinin halk ezgisi, name.

Eki qariya dombıranı kezek şalıp, jurttıñ köñilin köterip, ertegidey keşti odan arı qızdırğan (Asemkulov, 2020, s. 14).

“İki yaşlı adam sırayla dombıra çalarak kalabalığı neşelendirip masal gibi geceyi daha da canlandırdı.”

қайран қал- (qayran qal-): şaşırmaq, hayret etmek (Ibrayım vd. 2011, s. 49).

– *Qayda? – dedi qayran qalğan atası... (Asemkulov, 2020, s. 7).*

“– Nereye, dedi hayret eden dedesi.”

қам же- (qam je-): endişelenmek, korkmak (Keñesbayev, 2007, s. 403).

Üyge qam jeme, – dedi Sabıt, – Osı aldağı jazda Orınşa muğalim Ayaközge köşeyin dep otır (Asemkulov, 2020, s. 14).

“Sabıt:

– Ev için endişelenme. Bu yaz öğretmen Orınşa, Ayaköz’e taşınacağını söylüyor.”

қанат біт- (qanat bit-): ilham almak; mutluluktan uçmak (Keñesbayev, 2007, s. 405; Wali vd., 2013: 749).

Arqasına qanat bitkendey (Asemkulov, 2020, s. 11).

“Mutluluktan uçmuş gibi.”

қуанышы қойнына сыйма- (quwanışı qoynına sıyma-): çok sevinmek (Malbakov vd. 2011, s. 180).

Qaysısı ekeni esinde joq, äytewir atası şertken köp küylerdiñ birin köñildene iñildap, quwanışı qoynına sıymay awlanı arı-beri araladı (Asemkulov, 2020, s. 11).

“Hangisi olduğunu hatırlamıyor ama bir şekilde dedesinin çaldığı pek çok küyden birini mutlu bir şekilde mırıldanarak sevinçten içi içine sığmadan avluda volta atıyordu.”

Äjigerey quwanışı qoynına sıymay anda-sanda dalağa jügirip şığadı (Asemkulov, 2020, s. 14).

Ajigerey sevincine hâkim olamayıp ara sıra dışarı koşarak çıkıyordu.

мырс ет- (mırs et-): kıs kıs gülmek (Keñesbayev, 2007, s. 527).

Sabıt mırs etti (Asemkulov, 2020, s. 32).

“Sabıt kıs kıs güldü.”

зәресі үш- (zäresi uş-): çok korkmak (Keñesbayev, 2007, s. 294).

Zärem uşıp ketti, – dedi Äjigerey, – Ata bul ne sonda, özen köktemde tasımaşısı ma edi? (Asemkulov, 2020, s. 16).

“Ajigerey:

– Çok korktum. Dede, bu nedir, baharda nehir suyu taşar mı, dedi.”

Attıñ bawırına alıp zäresin uşırğan (Asemkulov, 2020, s. 21).

“Atın üzerine alınca korkuttu.”

Romanda Talabek Asemkulov’un olumsuz duygulara göre mutlu olmak, sevinmek, ilham almak, neşelendirmek gibi olumlu duyguları daha çok kullandığı tespit edilmiştir. Yukarıda verilen deyimler Kazak Türklerinin duygu durumlarını yansıtılmaları bakımından oldukça önemlidir.

1.5. Hava Durumuyla İlgili Deyimler

Çok eski dönemlerden beri tabiatla iç içe yaşayan Kazak Türkleri, doğa olayları ile ilgili her şeyi önceden tahmin edebilme yeteneğine sahip olmuştur. Ayrıca gökyüzündeki değişikliklere bakarak havanın nasıl olacağını da bilmişlerdir. Bu şekilde edindiği tecrübe ve bilgiler deyimlere de yansımıştır.

кеш бат- (keş bat-): geç olmak (Januzakov, 2008, s. 393).

Keş batqanşa Tañsıqqa jetip aluwımız kerek (Asemkulov, 2020, s. 16).

“Geç olmadan Tansık’a varmamız gerekiyor, dedi.”

қас қарай- (qas qaray-): karanlık çökmek (Keñesbayev, 2007, s. 433).

Qas qarayğanda orman-toğay arılıp, özenniñ jağası jalañaştanıp qaldı (Asemkulov, 2020, s. 17).

“Karanlık çökünce orman ve korular temizlenip nehir kıyıları çıplak kaldı.”

таң ат- (tañ at-): tan ağarmak (Fazıljanova vd. 2011, s. 696).

Tañ atıp kele jatqanda kübiri dübirdey atasınıñ dawsınan oyandı (Asemkulov, 2020, s. 12).

“Tan ağardığı zaman dedesinin fısıldayan sesiyle uyandı.”

таң асыр- (tañ asır-): 1. çok uzak yürüyüşten sonra atı tan ağarınca kadar dinlendirmek; 2. Gece tan atıncaya kadar ilerlemek, hareket etmek (Wali vd. 2013, s. 1216).

Sabit Qulaqasqa men Toritöbel attı tañ asırıp, erteñine ertemen ekewi jolğa şıqqan (Asemkulov, 2020, s. 15).

“Sabit ile ikisi, Kulakaska ve Toritöbel atı tan atıncaya kadar dinlendirip sabah erkenden yola çıktı.”

Romanda yer alan hava durumuyla ilgili deyimler daha çok akşam ve sabah vakitlerini ifade etmiştir.

1.6. At ve Malzemeleriyle İlgili Deyimler

Kazak kültüründe atın önemli bir yeri vardır. Kazak Türkleri atı, insanın en yakın dostu ve sırdaşı olarak nitelendirir. Dolayısıyla romanda yer alan at ve malzemeleriyle ilgili deyimlerin insanların ruhsal durumlarını içermesi bununla ilgilidir. Eserde at ile ilgili 1 tane ve atın malzemesi olan dizgin ile ilgili 1 tane deyim tespit edilmiştir.

ат шалдыр- (at şaldır-): atı otlatmaya çıkarmak (Keñesbayev, 2007, s. 78).

Osılay köñildi qıdırıspen sar jelip otırıp jaylawğa köşip bara jatqan qoyşılardıñ awılına bir at şaldırdı (Asemkulov, 2020, s. 16).

“Böylece neşeli geziyle tırıs giderek yaylaya doğru göç eden çobanların köyünde atı otlatmaya çıkardı.”

тізгін тарт- (tizgin tart-): 1. Atın dizginlerini çekmek, 2. dikkatlice konuşmak (Keñesbayev, 2007, s. 712; Wali vd. 2013, s. 1311).

İğı-jiğı salınған үйлердиñ arasımen жүріп, esikteri bir-birine qarsı qarağan uzun eki tamniñ ortasına kelip tizgin tarttı (Asemkulov, 2020, s. 17).

“Düzensiz inşa edilmiş evlerin arasından geçerek kapıları birbirine bakan iki uzun evin ortasına gelince dizgini çekti.”

Romanda geçen “at şaldır-” deyimini atı otlatmaya çıkarmak, atı dinlendirmek anlamından ziyade uzun yolda yorulan insanların dinlenmesi anlamını da taşımaktadır. “tizgin tart-” deyimini ise atın dizginlerini çekerek durdurmak ifadesini bildirmektedir.

Sonuç

Deyimler, az sözle çok şey anlatarak ifadeye canlılık ve ahenk katar. Bu çalışmada Talasbek Asemkulov’un “Taltüs” romanında geçen deyimler incelenmiş ve bu deyimler anlam bakımından değerlendirilmiştir. “Taltüs” romanından genel itibarıyla 10 tanesi organ adlarıyla; 5 tanesi dini terimlerle; 5 tanesi akıl ile; 4 tanesi hava durumuyla; 2 tanesi at ve malzemeleriyle ilgili, 7 tanesi iyilik/kötülük; 7 tanesi de duygu ifade eden deyim olmak üzere toplam 39 tane deyim incelemeye tabi tutulmuştur. Eserde yer alan deyimlerin çoğunluğu günlük hayatta sıkça kullanılan deyimlerdir.

Çalışmada eserde geçen deyimler altı başlık altında incelenmiştir. En çok tespit edilen deyimler arasında organ adlarıyla ilgili deyimler yer almıştır. Organ adlarını içeren deyimler, insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini göstermektedir. Dinî terimlerle ilgili deyimler ise Allah, Allah korkusu, ecel korkusu ile ilgilidir. Akıl ile ilgili deyimler daha çok hatırlamak, kendine gelmek anlamlarını içermektedir. İyilik/kötülük ifade eden deyimler, insanların mecazi anlamda iyi ve kötünün farkını anlamasını sağlamaktadır. Duygu içeren deyimlerle Kazak Türklerinin olumlu ve olumsuz duyguları nasıl ifade ettiğini

öğrenmek mümkündür. Hava durumuyla ilgili deyimlerde ise Kazak Türklerinin yüzyıllardır kazandığı tecrübe ve gözlemlerini öğrenmek mümkündür. At ve malzemeleriyle ilgili deyimler at ile sahibinin genel durumunu ifade etmektedir.

Talabek Asemkulov'un "Taltüs" romanında geçen deyimler üzerine yapılan bu çalışma hem Kazak kültürünün hem Kazak Türkçesinin sözcüklüğü açısından zenginliğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abilkasimov, B., Bizakov, S., Jünisbekov, A. vd. (2011). *Kazak adebiy tiliniñ sözdigi*. Dawir Baspası.
- Asemkulov, T. (2020). *Taltüs*. Lilya Kalawstıñ Baspa Üyi.
- Aşimbaeva, N., Rısbergenova, K., Mankeeva, J. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Aytbayev, Ö. (2007). *Kazak til biliminiñ mäseleleri*. Arıs Baspası.
- Fazıljanova, A., Oñğarbaeva, N., Ğabithanulı, K. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Ibrayım, Ä., Jañabekova, A., Rısbergenova, K. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Jañabekova, A., Januzak, T., Abilkasimov, B. vd. *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Januzak, T., Jünisbek, Ä. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Januzakov, K. (2008). *Kazak tiliniñ tüsindirme sözdigi*. Dayk-Press Baspası.
- Keñesbayev, I. (2007). *Frazeologiyalık sözdik*. Arıs Baspası.
- Kurbanov, A. (2023). *Talabek asemkulov prozasınıñ poetikası jäne prozalık şığarmalardı orta mektepte okıtuv joldarı*. Yayımlanmamış Lisans Tezi, Oñtüstik Kazakistan Memlekettik Pedagogikalık Üniversitesi, Şimkent.
- Küderinova, K., Jubaeva, O., Jolşaeva, M. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Malbakov, M., Esenova, K., Xinayat, B. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Malbakov, M., Oñğarbaeva, N., Üderbaev, A. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Mankeeva, J., Bizakov, S., Jünisbekov, A. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Momınova, B., Süyerkulova, B., Fazıljanova, A. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Kaliyev, Ğ., Bizakov, S., Nakısbekov, O. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Kaliyev, Ğ., Bolğanbayev, Ä. (2006). *Qazirgi Qazaq tiliniñ leksikologiyası men frazeologiyası*. Sözdik-Slovar Baspası.
- Kaydar, Ä. (1998). *Qazaq tiliniñ özekti mäseleleri*. Ana Dili Baspası.
- Koñıratbaeva, J., Kaliyev, Ğ., Esenova, K. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Süyerkulova, B., Januzak, T., Jubaeva, O. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Türk Dil Kurumu (1999). *Türkçe sözlük*. TDK Yayınları.
- Üderbaev, A., Nakısbekov, O., Koñıratbaeva J. vd. (2011). *Kazak adebi tiliniñ sözdigi*. Däwir Baspası.
- Vinogradov V. V. (1967). *Problemi literaturnih yazıkov i zakonomernostey ih obrazovaniya i razvitiya*.

Wali, N., Kurmanbayulı, Ş., Malbakov, M., Şoybekov, R. (2013). *Kazak sözdigi*. Däwir Baspası.

Extended Summary

The word is the most important and basic element of the language. That's why words are so important to language. However, no matter how rich the language is in terms of words, it cannot fully fulfill the communicative and aesthetic accumulation functions, which are the most important task of the language and necessary for the interaction of people. For this reason, all words in the dictionary must be used in conjunction with each other according to certain laws.

The concept is formed by the combination of the Greek words *phrâseos* "saying, expression, saying" and *logia* "science" and is expressed by the term *phraseology* in English and generally in international literature; It is a branch of science that studies idioms, idioms and formulaic words.

Commonly known as "A clichéd word that carries a meaning more or less different from most of its original meanings." Idioms defined as are used when an idea needs to be expressed in a short and effective manner.

The word *тіркеc* (*turaqtı tirkes*) is used in Kazakh Turkish to meet the concept of "idiom" in Turkey Turkish. The term *фраzeология* (*frazеologiya*) is also used for a branch of science that investigates idioms.

The main features of idioms are:

- Idioms consist of at least two words.
- Words cannot be replaced in idioms and cannot be replaced by another word with the same meaning. Since idioms are formulaic words, if the words are changed or another word is introduced, the meaning and structure will be disrupted.
- Idioms are used to add beauty, liveliness and attractiveness to the narrative.
- In order to transfer idioms to a different language, their meanings are researched and translated, or the equivalent in that language is given.
- Idioms are structured as both word groups and sentences.

One of the special features which divides Turkic languages from each other has been used different words in Turkic languages. An active word in one Turkic language may not be an active another one, such words may be found as archaic words in idioms, proverbs and dialects, too. We must refer to materials of modern Turkish languages, in order to discover the meaning of archaic words.

Nowadays, there are many words that young people and students use in daily language, in proverbs and idioms, but whose meanings are not understood. They generally understand proverbs and idioms, but they may not be able to understand the meaning of some words whose meaning is unclear.

The function of regular phrases in the language is determined by the basic features described above. Not all idioms are figurative. It is like a small story about objects, nature, various concepts and phenomena. The words contained in such sentences, which form the mind of the real mind, remain in their original dictionary meanings and convey the thought in an impressive and beautiful way. In any language, phraseological units are used figuratively.

In the study, the idiom vocabulary in Kazakh Turkish in Talasbek Asemkulov's novel "Taltüs" is discussed with explanations and examples from the text.

It is known that the Kazakh people had economic and cultural relations with many neighboring countries and foreigners in their past history. There are many idioms used in the language for this purpose. Some of these are literature, stories, the second is trade, the third is the narrative of religious people, and another group is the expression of various meanings that emerged with the culture of neighboring countries. Although almost all of the idioms are used with the same semantic function, it is seen that some changes have occurred in their words.

It is understood from the examples given in the study that the stereotypes in idioms are flexible in many cases. This flexibility limit is related to whether synonymous words are used in another idiom and whether they cause a change in meaning.

Some criteria have been determined by linguists for a group of words to be considered an idiom. There have been linguists who disagreed when determining these criteria. Some linguists have argued that the words that make up the idiom should be completely stripped of their real meaning and describe an event or situation by gaining a different meaning, while others have argued that words do not have to be completely separated from their own meanings. Here, the situation of not breaking away from the real meaning of the words can be accepted in terms of gaining the feature of idiom by referring to a different case-situation, even if the words are used with their real meaning.

This study about idioms reflects not only Kazakh culture but also Kazakh language and literature. This will both contribute to Turkish dialects and literature and create a resource.

Heşimova, T. (2024). Bağımsızlık dönemi Özbek şiirinde millî konular, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 255-270.

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ ÖZBEK ŞİİRİNDE MİLLÎ KONULAR

Terane HEŞİMOVA*

Öz: Sovyetlerin dağılmasından sonra oluşan bağımsızlık dönemi Özbek şiiri konu ve içerik, toplumsal, millî-ideolojik açıdan büyük önem arz etmektedir. Edebiyatın özgürleştiği, millî konuların öne çıktığı bağımsızlık döneminin şiiri, ayrılıkta birkaç önemli konu üzerinden şekillenmiştir. Millî birliği sağlamak, millî duyguları güçlendirmek, halkı bilinçlendirme ve millî amaçlar için harekete geçen bağımsızlık dönemi Özbek şairleri özgürlük, vatan, millet, tarih, ulusal-kültürel, birlik gibi öncelikli konuları şiirlerinin ana muhtevasına dönüştürdüler. Özbek şairleri halkının aydınlanması, Türk dünyasına kaynaşmaları için millî duygulara hitab ederek şiirlerinde vatanseverlik ahlakını, Türk dünyasının birlik ve beraberliğini, birleştirici çatı kavramını, Türkistanlılığı, ortak kültürü sergilemekte. Bu dönemden itibaren özbek şairleri kendi vatandaşlarına devlet ve millet ruhunu aşlamak amacıyla Özbek milliyetçiliği, Turancılık konularında millî duyguları uyandıracak pek çok şiir, manzumeler kaleme aldılar. Bu doğrultuda makalede bağımsızlık dönemi Özbek şiirinde millî konularda kaleme alınan şiirler incelenmektedir. Makalede Özbek kadın şairleri H. Hudayberdiyeva, F. Afröz, G. Corayeva, H. Babomuradova gibi vatansever şairlerin milletinin, halkının tarihini, millî varlığını, atalarının izlerini, kültürünü, yurtseverlik, vatanseverlik ahlakını şiirlerinin ana mahiyetine, gayesine dönüştürmesinden bahsolunur. Bununla beraber Özbek halkının cesur millî şairleri R. Parfi'nin, E. Vahidov'un, M. Gencebay'ın, D. Hasan'ın şiir sanatında bütün Türk boylarının bir çatı altında birleşmelerini, birliğini, Türk milletinin eski gücüne dönmesini konu edinen birçok şiirler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: : Yeni dönem Özbek şiiri, millî-ideolojik, vatanseverlik, milletseverlik, kadın şairler

UZBEK POETRY OF THE INDEPENDENCE PERIOD; EVALUATION IN TERMS OF NATIONAL ISSUES

Abstract: The Uzbek poetry of the independence period that emerged after the collapse of the Soviets is a great importance in terms of subject and content, social, national-ideological aspects. The poetry of the independence period, when literature became free and national issues came to the fore was shaped by several important issues in the separation. Uzbek poets of the independence period, who took action to ensure national unity, strengthen national feelings, raise public awareness and for national purposes, transformed priority issues such as freedom, homeland, nation, history, national-cultural, unity into the main content of their poems. Uzbek poets addressed national feelings in order to enlighten their people and integrate them with the Turkish world, and displayed the ethics of patriotism, the unity and solidarity of the Turkish world, the concept of a unifying roof, Turkistan, and common culture in their poems. From this period onwards, Uzbek poets wrote many poems and verses that would awaken national feelings on the

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, tarana_nur@yahoo.com.tr

 ORCID ID 0000-0001-6823-037X

subjects of Uzbek nationalism and Turanism in order to instill the spirit of state and nation in their citizens. In this context, the article examines poems written on national subjects in Uzbek poetry during the independence period.

The article discusses how patriotic poets such as Uzbek women poets H. Hidayberdiyeva, F. Afroz, G. Corayeva, H. Babomuradova transformed the history of their nation and people, their national existence, traces of their ancestors, culture, patriotism, and patriotic morality into the main essence and purpose of their poems. In addition, many poems by the brave national poets of the Uzbek people such as R. Parfi, E. Vahidof, M. Gencebay, and D. Hasan, who dealt with the unification and unity of all Turkish tribes under one roof and the return of the Turkish nation to its former power, are examined.

Keywords: *New era Uzbek poetry, national ideological, Patriotism, Nationalism, Women Poets*

Giriş

Medeniyetlerin buluştuğu Özbekistan halkının tarihi Türk tarihinin en eski dönemlerinden başlar. Gerek Dünya medeniyetine katkılarıyla, gerekse tarih sahnesinde zengin kültürü ve sanatıyla özgün yeri olan Özbek halkının geçtiği tarihsel gelişim yolları, mücadeleleri, yaşamları edebiyatlarına ve şiirlerine yansımıştır. Özbek halkının zengin sözlü edebiyatı, ortaçağ şiirinin gücü ve edebi-tarihi zenginliği nedeniyle olağanüstüdür. Büyük düşünür, devlet adamı Ali Şîr Nevaî'nin ilk Türkçe "Hamse"yi yazmış olması, Özbek edebiyatının tarihi önemini göstermeye yeterlidir. Türkçeyi yetersiz görmelerini eleştirenlere karşılık olarak Türkçeyi edebî dil olarak kullanan Ali Şîr Nevaî ana dili hakkında şiirler ve bu gibi görüşlerini Muhakemet'ül Lugateyn'de kaleme almıştır.

Çağatay Edebiyatıyla temellenmiş olan günümüz Özbek edebiyatı, bağımsızlık edebiyatı adlandırılır. Başka deyişle söylersek, nitekim bu deyiş tüm Sovyetlerin çöküşünün ardından bağımsızlıklarını kazanmış Türk halkları için söylenebilir, bu dönem özgürlük dönemi edebiyatı da adlandırılır. Bağımsızlık döneminde Özbek edebiyatı, Sovyetlerin uzun süreli baskısından, yasaklarından tamamen kurtulmuş, özgürlüğüne kavuşmuş, rahat bir nefes alarak millî kimliğine, tarihi köklerine bağlı bir edebiyat olmuştur. Bağımsızlık dönemi Özbek şiiri konu, içerik, toplumsal, millî-ideolojik gibi açılardan büyük önem arz etmektedir. Özbek edebiyatının marifetçilik dönemi olarak adlanan aydınlanma döneminde, halkın eğitilmesi, geçmişine, millî kimliğine sahip çıkılması, birlik ve beraberliği kazanması için nasıl çaba harcandıysa, bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatı, şiiri de aynı çabayı göstermiştir. Bağımsızlık sonrası Özbek edebiyatının kendine özgün özellikleri vardır ki, gerçekçiliği yansıtmayı başlıca özellik olarak algılaya biliriz. Sahte, övgü içerikli şiirler değil, içtenlikle, gerçeklere dayanarak kaleme alınmış sanat örneklerine yer verilmiştir. Şair ve yazarların sanatsal bakış açısı, sanatsal tefekkürleri değişmiş, okuyucusunun millî açıdan bilinçlenmesine, aydınlanmasına, millî tarihini yeniden öğrenmesine gayret etmek gibi gerçekçi değişimler, eylemler dönemin edebiyatının temel özelliklerine dönüşmüştür. Marufjon Yoldaşev, Sovyet döneminde yasaklanan yazarların eserlerini yeniden tetkik edilmesi ve yayımlanması, özellikle Ceditçi yazarların eserleri ve hayat hikâyeleri arşivlerden gün ışığına çıkarılmasını, bilimsel çalışmaların yapılmasını bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatının özgürlüğün edebiyata yansımaları olarak değerlendirir (2020, s. 81). Bu dönemden itibaren Sovyetlerin milletinin tarihinden yocketmek istedikleri A. Çolpan, M. Behbudi, A. Fıtrat, A. Kadiri ve diğer Ceditçi yazarların da kitapları yayımlanmaya başlamıştır. Bağımsızlık yıllarında özbek çocuk edebiyatında da değişim ve gelişmeler gerçekleşmiş, bağımsızlık, millî kimlik bilinci, yeni geleceğin inşası gibi konulara geniş yer verilmiştir. “Bağımsızlık dönemi çocuk şiirinde ana dili bilincine sahip olmak, vatan toprağını korumak, üretmek topluma katkı sağlamak, Özbek toplumsal hayatının vazgeçilmez unsuru olan aile kurumuna sahip çıkmak, bayrak, özgürlük, misafirperverlik, akıl ve bilimin önderliğinde aydınlık bir gelecek yaratmak, millî ve manevi değerleri yüceltmek, tabiat sevgisi gibi konular bu dönem şairlerinin dilinde sıkça işlenmiştir” (Tuglaç, Solmaz, 2021, s. 377). Aynı zamanda

bağımsızlık döneminde Özbek çocuk edebiyatında 20 yüzyılın başlarından günümüze kadar olan şiirler yayımlanmış, bununla birlikte üzerine araştırmalar yapılmıştır.

Edebiyatın özgürleştiği, millî konuların öne çıktığı bağımsızlık döneminin şiiri, birkaç önemli konu üzerinden şekillenmiştir. Toplumda millî duyguları güçlendirmek, halkının aydınlanması için bilinçli sanat aracılığıyla harekete geçen bağımsızlık dönemi Özbek şairleri özgürlük, vatan, millet, tarih, ulusal-kültürel, birlik konularını şiirlerinin ana muhtevasına dönüştürdüler. İsmi geçen temel temalardan türetilen alt konuların içerisinde anne, kadın konusu bağımsızlık dönemi Özbek şiirinin önemli konularından birine dönüşmüştür. Aslında bu konular Sovyetler esaretinde bile filizlenmiştir, tekçe 20. yüzyılda birkaç kez millî konuların şiire yansımaları, aydın katliamlarına, yasaklara, tutuklanmalara sebep olmuştur. Ardından 20. yüzyılın 60'lı yıllarında bazen açık, bazen de üstü kapalı şekilde millî konular şiire yansımaya başlamıştır.

Sovyetlerin ardından bağımsızlığını elde etmiş Özbek halkının millî şairlerinden Gülçöhre Nurihayeva, Aman Matcan, Dedehan Hasan, Muhammed Salih, Muhammed Ali, Hasiyet Babamurodova, Azim Süyün, Usman Azimov, Abdulvali Kutbiddin, Şövket Rahman, Nurali Kabul, Erkin Azam, Hurşid Devran, Tahir Kahhar, Mirza Gencebay, Töre Mirza, Kutlkbike Rahimbeyova, Maksud Beycan ve Azam Öktem, Halime Hidayberdiyeva, Muhammed Yusuf, Fahriyar gibi şairler duygularını, hayallerini, ülkenin refahına yönelik düşüncelerini daha net, daha gerçekçi bir dille yansıtmaya başladılar. Bağımsızlık dönemi şiirinde Özbek millî kimliğinin inşasında merkezi roller üstlenmiş tarihi kahramanların, şanı dünyada duyulmuş liderlerin yeniden canlandırılması da Özbek kimliğinin yeniden tanımlanmasında önemli rol oynamıştır. Yukarıda adı geçen Özbek şairleri Amir Timur, Babür, Ali Şir Nevaî, Mirza Ulug Bey gibi tarihi şahsiyetlerin hayatlarını, sanatlarını, mücadele yollarını betimleyerek millî gurur sembolüne dönüştürdüler. Bununla birlikte Özbekçenin edebî ve kültürel önemini, ulusal örf ve adetlerin, geleneksel kültürel unsurların, toprağa, doğaya bağlılık duygusunun şiire yansımaları sonucunda Özbek halkının millî varlığının yaşatılması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması, bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatının millî yönde yeniden doğuşunun göstergeleridir.

Bağımsız Özbekistan şairleri, yıllardır ruhlarında yaşattıkları bağımsız vatan sevgisini, vatanın kutsallığını, millet sevgisini, Türklük bilincini etkili bir şekilde dile getirmiş oldular. Tarihi sanat gelenekleriyle şiirler yazan yeni kuşak şairleri, özellikle de marifetçilik (Aydınlanma) dönemi edebiyatının şairlerinin gelenekleri temelinde, tarihsel anlatım üslubuyla yeni özgür düşüncelerini şiire yansıtarak, bağımsızlığı, özgürlüğü, yeni dönemin taleplerini şiire taşıdılar. Şüphesiz Özbek halkının millî şairleri bağımsızlığın en büyük kazanç olduğunu herkesten daha iyi anlamışlardır. Çünkü Sovyet döneminde köleliğin sancıları içinde yaratmaya başlayan kalem sahipleriydiler, çocuklukları bastırılmıştı, gençlikleri ise 60'lı yılların yasakları içinde geçmişti. 70'li yıllarda yetişen şairler, 80'li yıllarda daha çok şiirler yayımlamış ve daha çok tanınmıştır. Özbek edebî muhitinde bu şairler için "boyası kurumadan okunan şairler" ifadesini kullanılır. Çünkü 20. yüzyılın ikinci yarısında hayatın ve edebiyatın farklı dönem ve evrelerini yaşayan, yaşam ve yaratıcılıkta deneyim kazanan bu şairler, halkın dilini şiir diline, ruhunu ise şiirlerinin ruhuna dönüştürmeyi başarmışlardır. Şair adaletin ve hakikatin habercisi ve savunucusudur. Akıntıya karşı çıkan, kendine özgü fikirleriyle arkasındaki kitleyi, toplumu yönlendirebilen, mayası isyanla yoğrulmuş bir liderdir. Bundan dolayı bağımsızlık dönemi Özbek şairleri onlarca yıldır düşüncelerinde besledikleri vatana, millete ve şanlı tarihlerine ilişkin millî kimlik düşüncelerini yansıtmakla yeni dönem şiirini özgürlüğe kavuşturmuşlardır. Bu doğrultuda bağımsızlık sonrası Özbek şiiri millî değerler, millî benlik konuları üzerine şekillenmiştir.

1. Bağımsızlık Dönemi Özbek Kadın Şairlerinin Sanatında Millî Konular

1.1 Özbek Şairi Halime Hudayberdiyeva Şiirinde Vatanseverlik Ahlâkı

Bağımsızlık sonrası Özbek edebiyatında vatan-millet konularında şiirler yazan pek çok kadın şair bilinmektedir. Halime Hudayberdiyeva, Farida Afröz, Gülçehra Corayeva, Hosiyat Babomuradova, Aydın Hacıyeva ve diğer şairler milletin, halkının tarihini, millî varlığını, atalarının izlerini, kültürünü, yurtseverlik, vatanseverlik ahlâkını şiirlerinin ana gayesine dönüştüren kadın şairlerdir.

Ülkesinde bağımsızlık döneminin en iyi kadın şairlerinden biri Halime Hudayberdiyeva'dır. Şiirleri dillerde dolaşan, halkının ruhunu, düşüncesini ve tarihini şiirle anlatabilen halk şairi Halime Hudayberdiyeva, "1948 yılında Sirdarya bölgesinin Bayavut ilçesinde doğdu. 1972 yılında Taşkent Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi'nden mezun oldu. "İlk Aşk" (1968), "Beyaz Elmalar" (1973), "Çimen" (1974), "Eğik Dağlarım" (1976), "Güneş Dede" (1977), "Sıcak Kar" (1979), "Vefa" (1983), "Kutsal Kadın" (1987), "Kalbimin Ağrı Noktaları" (1991), "Aşağılık Otları" (1993), "Bu Günlere Ulaşanlar Var" (1994), "Yoldayım" (2005) ve diğer şiir kitapları yayımlandı. Şairin sanatında tercüme faaliyeti özel bir yer tutar. T. Minnullin'in "Alla" adlı oyunu, şairin yetkin tercümesinde Özbek Ulusal Drama Tiyatrosu sahnesinde sahnelenmiştir (Hudayberdiyeva, İmlar.uz). Halime Hudayberdiyeva'nın vatan, özgürlük, millî kurtuluş motifli şiirleri sanatının temelini oluşturmaktadır ve bu şiirler içerik bakımından kapsamlıdır. Daha 80'lerde Halime Hudayberdiyeva'nın kendi ana diline adanmış birçok şiirleri vardır ki, o bu şiirleri baskıların, yasakların içerisinde kaleme almıştır. Bağımsızlık döneminde H. Hudayberdiyeva'nın şiirlerinde özgürlüğün halkın kaderindeki rolü ve bağımsızlığın ülkenin yarınlarını aydınlatacağı umutları yankılandı. Özbek edebiyatı eleştirmeni Azad Şerafeddinov, Halime Hudayberdiyeva'nın eserlerinin Özbek halkı için büyük önemini şöyle ifade ediyor: "Halime'nin şiirleri bizi uyanık olmaya, vicdanımızı uyandırmaya, kayıtsızlığı, kötülüğü bedenlerimizden uzaklaştırmaya çağırıyor" (Şerif, 2013, s. 93). Diğer bir değerlendirmesinde Serafeddinov Hudayberdiyeva'nın sanatını hakkında "Halime Hudayberdiyeva kabiliyeti ve imkânları fazlaca kısıtlı şartlarda edebiyata girdi ve türlü türlü iç ve dış engelleri yenerek mertçe şiirler yazdı. Hatta onun sanatkarlığı bağımsızlık günlerini yakınlaştıran amillerden biridir" (Öztürk, 2018, s. 36) yazıyor. Tohtasin Halalov ise Hudayberdiyeva'nın şairliği hakkında - Halime, Özbek kadın şiirciliğinde beklenmeyen bir olaydır. Ne zamandır bu sanat deryasında sükûnet hüküm sürmekteydi. Halime bu alanda fırtına gibi çığır açarak geldi ve büyük şiir deryalarında boy gösterdi" (Öztürk, 2018, s. 37) yazıyor.

"Biz millî bağımsızlığa kavuştuk. Şükür, ama sadece şükür ederek yaşamak yeter mi?" (Öztürk, 2018, s. 15) söyleyen, ruhu isyanla dolup taşan Hudayberdiyeva, bağımsızlığın ilk yıllarında özgürlük, vatan, millet, Türk birliği, Turan gibi millî konuları şiirlerinin ana temasına dönüştürdü. Halime Hudayberdiyeva, "Hurluk Oti" (Özgürlük Ateşi) adlı şiirinde Özbek halkının manevi, kültürel gelişiminde ve halkın ulusal kimliğinin algılanmasında bağımsızlığın önemli bir rol oynadığını ifade eder. Bağımsızlığın temel koşullarından olan ana dilini gözünün nuru olarak betimler:

Elim, seni mute körsäm.
Közdän qalây, közüm küysin
Demä, undä ne deyürsän
Sözden qalây, sözim küysin.
Til bolmäsä ar, iman til.
Til bolmäsä därd ü qan til.
Tilim degän sezim küysin

Elim seni hor görürsem
Gözden kalan, gözüm yansın,
Deme bana ne diyorsun,
Sözden kalan sözüüm yansın.
Dil olmazsa ar, iman dil
Dil olmazsa derdi kan dil

Dilim deyen sözüm yansın (Özbay, 1995, s. 153).

Daha bağımsızlığın ilk yıllarında 1993 yılında Halime Hudayberdiyeva Abdürrauf Fitrat, Hüseyin Cavit, Rauf Parfi gibi Türk evladlarının sanatsal geleneklerine dayanarak “Turan” şiirini kaleme alır. Özbek halkının iftihar, modernist edebiyat insanı, demokratik görüş ve düşüncelerinden dolayı Sovyetlerin aydınlar katliamının kurbanı olmuş Abdürrauf Fitrat’ın “*Turklikning mukaddas o‘chog‘ i Turon.*” görüşüne dayanarak yazıyor:

Turklikning mukaddas o‘chog‘ i Turon.

Abdurauf Fitrat

O‘ngimda ruhimga o‘q otgan fikr,
Ko‘nglimga bir yorug‘ cho‘g‘ otgan fikr.
Uyqumda qonimni uyg‘ otgan fikr:
«Turklikning muqaddas o‘chog‘ i Turon»

Ruhumda alevlenen bir düşünce,
Kalbimde parlak renkli düşünce.
Uykumda kanımı uyandıran düşünce:
"Türklüğün Kutsal Ocağı Turan"

Shukur, xun uyg‘ otdi qaytadan qonni,
Arslon bolalari qaytadan yondi.
Yovlar ololmagay endi Turonni
Bugun, tik arslonlarning tog‘ i Turon!

Şükür ki, uyandırdı kaynayan kanı,
Aslan çocukları yine çoşdular.
Daha Turanı ala bilmezler
Bugün, sarp Aslanların dağı Turan
(Hudayberdiyeva, 2024, İlmlar.uz)

Türklüğün kutsal ocağı Turan ellerine kocaman sevdası uykusunda bile şairin kanını uyandırır. “Turan kalbimin sesidir, ihtiyacıdır, kapanmayan yarasıdır” diyen Hudayberdiyeva siyasal ve kültürel kavram olan Turanı arslanların, yani Türklerin dayanacak dağı gibi betimlendirmektedir. Şair kudretli Türk kanını taşıdığı için, atalarının ona miras bıraktığı millî kimliği, şanlı tarihi gelecek kuşaklara aktarmak için kendini sorumluluk sahibi olarak hissediyor. Halime Hudayberdiyeva “Hayatta kendini bilmekten, damarlarında kimin kanının aktığını bilmekten mühüm bilim yoktur (Öztürk, 2018, s. 33) diyor ve vatana, millete, atalarının tarihi, kültürel miraslarına sevgisinin kutsallığına inanıyor.

Pek çok milletten farklı olarak ailenin önemi ve kadının toplumdaki yeri ve rolü Türk milletinin aile ve toplum kavramında önem taşımaktadır. Yüzyıllar boyunca kadına yönelik kutsal yaklaşım, değerlendirme kuşkusuz yaşamın sözle vücut bulmuş hali olan edebiyat ve şiire de yansımıştır. Kadına verilen değer ailenin, toplumun, insanlığın kalkınmasına olanak sağlaması Türk halklarının millî edebiyatında her zaman en önemli konulardan biri olarak güncelliğini korumuştur. Sovyetler döneminde aydın katliamının kurbanı olmuş ünlü Azerbaycan şairi Hüseyin Cavid: "Kadın! ey mühterem enisi beşer! Sensiz öksüz kalırdı cinsi beşer", yahut "Kadın gülerse bu ıssız mühitimiz gelecek, sürüklenen beşeriyet kadınlı yükselecek" diye yazıyordu (Cavid, 2020, s. 1). Kadın konusu bağımsızlık sonrası Özbek edebiyatının önde gelen konularındandır. Kadının manevî gelişiminin toplumun ve dünyanın genel düzeninde en önemli faktör olarak gösterilmesi, kadına ve anneye verilen değer toplumun kültürel ve ahlaki yönden gelişimini koşullandırmış olması şiire yansımaktaydı. Anne sevgisi, vatan, toprak sevgisi kadar doğaldır. Anne sevgisi, vatan sevgisi aynı şekilde ahlakta iyiliği, ruhda sevgiyi meydana getirir. Ana Vatan dediğimiz bu kutsal kavramsa bitmeyen bir sevda, manevî değerdir.

Halime Hudayberdiyeva da selefleri gibi şiirlerinde kadının, annenin manevî gelişimini vatanın, toplumun ilerlemesiyle karakterize eder. Özbek kadınlarının hayallerini ve özlemlerini dile getiren şair, samimi insan duygularını ve erdemlerini - sevgi ve sadakat,

nezaket, merhamet, doğallık ve dürüstlük gibi insancıl özellikleri betimler. Eserlerinde kadın ve anne imgelerinin tekrarsız yönlerini ortaya çıkarmaya çalışan şairin düşüncesindeki kadın, ülkenin bu günü ve geleceğidir, sağlıklı ve çok yönlü gençler yetiştiren mucizevi bir güçtür. Halime Hidayberdiyeva bu bakış açısıyla Özbek kadınlarının düşüncelerini ve iç deneyimlerini canlı bir şekilde anlatır ve çağdaşlarında kadınlara karşı saygı ve sevgi duygularını geliştirmeye çalışır. Hidayberdiyeva'nın, fedakarlığın sembolü olan kadının toplumda olağanüstü rolünün halkın ve milletin kalkınmasının önünü açtığına dair görüşleri şiirlerine yansımış, kadının manevi ve toplumda yükselişi şiirinin ana gayesine dönüşmüştür. Bu doğrultuda Hidayberdiyeva'nın sanatında önemli konulardan olan kadın, kadının ailede, toplumda, milletin kaderinde rolü gibi konular içerisinde millî-ideolojik bağlamda değerlendirebiliriz. Çünkü şairin sanatında kadın imgesi milletin, halkın, vatanın kalkınmasına, geleneksel Türk aile yapısının tanıtımına, Türk milletine ait ahlâki değerlerin korunmasına hizmet etmektedir. Diğer açıdan Halime Hidayberdiyeva erkeklerle omuz omuza vatanını koruyacak, vatanına karşı çıkanları mağlup edecek kadar cesurdur. O kadar cesur ki ülkesi için elinden geleni yapmaya manevi gücü yeter ve bu gücünü, vatandaş sorumluluğunu vatan konulu şiirlerinde yansıtmaktadır.

Yélkem halkım yéلكesige tégib turmâğı
üçün,

Omuzlarım halkımın omuzlarına yaslamak
için

Bâşım halkım köلكesige égib turmâğı
üçün,

Başımın halkımın gölgesine eğilmesi için

Unge karşı nime kélse yéngib turmâğı
üçün,

Ona karşı gelenleri yenip durmak için

Yapa bileceğim her işe hazırım

Menden kay iş lâzım bolsa, Berçesige
tayyârman

(Hidayberdiyeva, 2024, İlmlar.uz).

Cesur Özbek şairi "Omuzlarımı milletime yaslamak, milletimin önünde başımı eğmek, milletime karşı çıkanları yenebilmek için her şeye hazırım"-söyleyerek mücadelecî ruhunun çarpıntılarını dile getirmektedir. Kadın annedir, kadın abladır, kardeşdir, hiçbir kadın savaşı istemez, kadınlar bütün dönemlerde kanlar dökülmesinden yana değildir. Halime Hidayberdiyeva'nın sanatında dünya çocuklarını kucaklayabilecek bir kadının tüm duyguları, sevgisi, şefkati, merhameti, annelik duyguları dile getirilmektedir. "Bu şiirlerde ilk olarak Sovyet rejiminin baskısının ve zulmünün ağırlığından yorulan bir kız çocuğunun güvenilir ve şefkatli bir liman olan anneye sığınma psikolojisinin etkili olduğunu söyleyebiliriz"(Öztürk, 2018, s. 33)

H. Hidayberdiyeva'nın "Bular vatan kâruvulları" (Bunlar Anavatanın Koruyucularıdır), "Hüda degen memleketni" (Allah'ın Söylediği Ülke), "Uluğ kun kelmağda" (Büyük Gün Geliyor), "Yangi yıl câmin bilan ishğ" (Yılbaşı Bardağını Sevgiyle Doldurun) gibi şiirleri Özbek halkının tarihi millî-manevi geleneklerini, köklerinden kopmama yollarını anlatan, birlik ve beraberliğini dile getiren, bağımsızlık dönemi şiirlerinin değerli örnekleridir. Onun hüznü, lirik şiirleri bile vatan kaygısıyla doludur. Doğayı lirik kahramanına dönüştüren şair, perişan baharı vatanın kaderiyle özdeşleştirir. Sonuçta "Pınarlar soyuldu" düşünceleri Türk dünyasının geleceğine umut ve güvenle doluyor. Şair, ruhunun gücünü Türk'ün gücünden aldığı ve çok güçlü olduğunu beyan eder. Bu manevi gücüyle doğadan daha güçlü olduğunu "Türk, Turan'ın saltanatını bana ver" çağrısıyla ifade eder:

Baharlarım telaşlarda talan oldu,
Elim kolum yandı, ağılarım türkü oldu.

Yazım yetişmiş ahu-feğan, nale oldu
Şimdi bu hür türkülerimi güzüme ver.
Soyuya soyuya buzlamıştır yüreklerim,
Eriyir, söz açmakda sözlüklerim.
Getse dönmez getmiş giden olanlarım,
Türk, Turanı şahlandıрмаğı bana ver (Babahan, İbrahimova, 2013, s. 94).

Halime Hidayberdiyeva'nın bu şiiri Türklüğünü idrak edenlerin, Türk milletinin evlatlarının ruhlarının ihtiyacı, gönüllerinin dilekleridir. Görüldüğü gibi, özbek kızı halkının ve milletinin kalkınması için ruhunu ve hayatını mücadele kalkanına dönüştürmeye hazırdır.

1.2 Bağımsızlık Dönemi Özbek Kadın Şairlerin Sanatında Vatanın Kutsallığı

Bağımsızlık dönemi Özbek kadın şairlerinden Farida Butayeva (Farida Afruz), 1956 yılında Özbekistan'ın Kukon şehrinde doğdu. 1986'da "Kırk kokilliğim", (Kırk yaşım) 1992'de "İztirob kuylağı" (Izdırap şarkısı), 1994'te "Tünler", (Geceler) 1999'da "Kuzim manım" (Kızım benim), 2001'de "Kendimden kendime", 2004'te "Uşşok" (Uşşak) ve 2006'da "Tasbix" (Tesbih) (Мухаммедова, 2016, s. 67) şiir kitapları yayımlandı. Çeşitli konularda şiirler yazan şairin manevi dünyasının zenginliği, söz ve fikir zenginliğine dönüşerek şiirsel örneklerin oluşmasına yol açmıştır. Dünyanın yaşam yükünü taşımanın tüm yollarının felsefi ve şiirsel özünü görmek, anlamak isteyen şairin şiirlerinin özü vatan sevgisinden oluşmaktadır. Şair, kendine sorduğu soruların cevabını şiir dilinde ararken bile vatanın bir zerresi olarak sorumlulukla yaklaştığı ilk kişi kendisidir. Farida Afroz'un şiirleri cesurdur, cesurca samimi ve samimiyetinde sorumluluğu her an hiss olunmaktadır:

Vatan,
Bayroqni bir bora üpolqanim yük,
Künqlimni, mexrimni tükolqanim yük,
Va lekin, va lekin, va lekin, ammo,
Jonimsan, jonimda bir oxsan Vatan!
Biror bor uruşda katnaşolmadim,
Xali bir duşmaninq kakşatolmadim
Jaxonda heç yurtqa üxşatolmadim,
Küzlarim nurisan, karoğcan Vatan!

Vatan, bayrağı bir kez dalgalandırmak
yüktür,
Hayatımı kaybetmenin yükünü taşıyorum
Ve ama, ve ama, ve ama, ama,
Sen benim ruhumsun, ruhumda birsin,
vatan!
Bir kere savaşa katılamadım,
Henüz düşman edinemedim
Dünyadaki hiçbir ülkeyle kıyaslayamadım.
Gözümün nurusun, sevgili vatan
(Heşimova, 2019, s. 156).

Vatanını yeri doldurulamaz bir sevgiyle seven şairin, göz nuru kadar değerli, göz nuru kadar gerekli olduğunu dile getirdiği Vatan hiçbir yabancı ülkeyle kıyaslanmaz olan dokunulmazlığın simgesidir:

Omadning üzi sensin, sensin panox,
Ne ajab, boshimda toju qox kulox,
Labda qox tabassum, qox büğizda ox,
Tomirim titratqan titroksan Vatan!

Uğurun kendisi sensin kendisi
Başımın tacı Vatan
Dudakta tabassum, nefesimde ok
Damarlarımda titreyen duygusan Vatan
(Heşimova, 2019, s.157).

Farida Butayeva, 20 kıtalık "Vatan" kasidesinde "Gerçekten seni anlatan bir şiiri bitirmek acıdır" diyerek ruhundaki vatan imgesinin kelimelerin, ifadelerin ötesinde olduğunu

ifade ederek, vatana olan sevginin sözlerle, resimlerle, türkülerle anlatılamaz olduğunu betimlendirmektedir:

Tuğrisi sen xakta şeir bitmok azob
Kirk beş yıl inqrandim jimjit, beitoib,
Poyinqqa yikildim çeçakday iu tob
Soçlarim qullatqan bir oksan Vatan!

Doğrusu sen hakta şiir yazmak zor
Kirk beş yıl önce sessizce, çığlık attım,
Bir çocuk gibi ayaklarımın üstüne düştüm
Saçlarıma düşen bir aksın Vatan
(Heşimova, 2019, s.157).

Farida Butayeva, millî-manevi değerleri, gelenekleri, aileyi, ruhsal ve zihinsel durumların yansımasını, dünyaya açılan sanatsal düşüncelerini ele alırken her kelimesini bir Özbek kızının dilinden söyler gibi kaleme alarak millî kimliğini ön plana çıkarır. Derin fikir ve içerik barındıran mısraların özbek kızına mahsusluğunu ifade eder. Bu şiirimsi yöntemiyle de Farida Butayeva her şiirinde vatan imajını oluşturmayı başarır:

Ayolni sev,
Ayolga yelbor,
Ming bir kecha ertaklarini ayt,
Alpomiş`lar tuğ`ilib beradi

Kadını sev
Kadına yelken aç.
Bin bir gece masalarımı anlat
Alpamılar doğub töresin (Heşimova, 2019,
s. 159).

Bağımsızlık Dönemi Özbek şiirinin kadın şairlerinden Hasiyet Babomurodova vatanın kutsallığını, geçilmez yol, alınmaz kale olduğunu “Vatan Yeganedir” şiiriyle ifade eder:

Derler şirin sözning gedaları köp
Yanıb turgen közning adaları köp
Yurtlar bar, hattaki hudaları köp
Vatan yegânadır, Vatan bittedir

Derler tatlı sözün köleleri çok,
Yanıp duran gözün edaları çok,
Yurtlar var hatta Tanrıları çok,
Vatan yegânedir, Vatan bir tanedir
(Söylenmez, Ateş, 2020, s. 146).

Şair Gulçehra Corayeva`nın kaleminde ise vatanın kalkınma yolu birleşmekten, Türk halklarının aynı amaca, aynı hedefe doğru birleşmesinden geçtiğini dile getirir. “Birleşgen Ozar” adlı şiirinde şair vatanına, milletine olan sevgisini, Turan aşkını, geleceğe olan umutlarını böyle şiirselleştirir:

İlham birleş, imkan birleş, insan birleş,

Maksad birleş, metleb birleş, vijdan birleş.

Büyük devlet yolu birdir, iyman birleş,

Kuvvat birleş, kudret birleş,

Turan birleş!

İlham bir olsun, imkân birleş, insan
birleş,

Amaçlar birleş, istek birleş, vicdan birleş.

Büyük devletin yolu birdir, iman birleş

Kuvvetler bir olsun, kudret bir olsun,

Turan birleş! (Yoldaşev, 2020, s. 85).

2. Bağımsızlık Dönemi Özbek Şiirinde Türk Birliği ve Türkistan

Türk Birliği, Turan, Türkistan gibi Türk yurtlarına, Türklerin topraklarına sevgiyle yazılmış şiirler genel olarak bağımsızlık dönemi Özbek şiirinin ana muhtevasını oluşturmaktadır. Özbek şiirinin tarihsel gelişim aşamalarında "Türkistan" konusu her zaman gündemde olmuştur. Türkistan konulu, aynı isimli ve aynı motifli şiirler sayıca çok, muhteva bakımından kapsamlı, şekil bakımından ise çeşitlidir. Rauf Parfi'nin, Erkin Vahidov'un, Halime Hudayberdiyeva, Mirza Gencebay, Dedehan Hasan ve pek çok Özbek şairinin kaleminde Türkistan ataların ayak bastığı kutsal topraklar, tarihin onur dolu sayfaları, tarihsel mirastır, Turancılık gibi büyük birliğe giden yolun, büyük vatan olmanın şiirimsi haritasıdır. Bağımsız Özbekistan'ın tanınmış şairlerinden Azim Süyün, Muhammed Yusuf, Dedehan Hasan, Mirza Gencebay, Hosiyet Babomurodova Türkistan, Turan, Türk birliği konularında kaleme aldıkları şiirlerinde, şanlı Türk tarihini hatırlatarak tarihten, işgallerden, sömürgelerden ders almayı, Türk'ün kahramanlık ve yiğitlik tarihinin sayfalarını yeniden yeniden okumayı öğretirler. Halime Hudayberdiyeva tarihi kanlarıyla yazan atalarına hitaben:

Ular henüz görleride turar eken tik,

Onlar mezarında hâlâ dik duruyordur,

Bu kan bizge ötgen ahır, şundan biz
kasdık,

Kanı bizim damarımızda akmaktadır,

Bu karz bilen, bu kan bilen ölaalmasıdık,

Bu borçla, bu kanla ölemezdik zaten

Şükür, kördük, biz ketmesden Turkistan
keldi!

Şükür, gördük, biz gitmeden Türkistan
geldi! (Söylenmez, Ateş, 2020, s. 145).

-yazıyor.

1978'den bu yana kitapları yayımlanan, 1991 yılında "Özbekistan" destanı ve Türk birliğine adanmış şiirleriyle Çolpan ödülüne layık görülen Azim Süyün (1948) "Bütündür Turan Yurt" şiiriyle Turan ellerinin manevi güçleri pahasına birleşip bir hedefe odaklanacağı güne inancını betimlendirmektedir:

Ata maziy karige tartar

Bütündür Turanyurt, bütündür

Kim özbek, kim kazak, ya hundur

Kimi Özbek, kimi Kazak, kimi hun,

Yürğimge bir taş zil batar

Kalbimde bir taş sesi var

Bütündür Turanyurt, bütündür.

Bütündür Turanyurt bütündür

Kandeşler, kan tökişer, lekin

Kandeşler kan döker, ama

Bütündür Turanyurt bütündür (Suyun,
2024,İlmlar.uz).

Türk halklarının birleşmesi için, aynı amaç ve hedef doğrultusunda kalemiyle mücadele veren, geçen asrın yüzyılın Türkistan Türklerinin özgürlük sesi olmuş, Özbek şairlerinden biri Dedehan Hasan'dır. O 1941 yılında Fergana'nın Altınarığ ilçesinde doğdu. Sovyetlerin savaşa başladığı, Türkistan Türklerinin zorluklarla karşı karşıya kaldıkları bir dönemde dünyaya gözünü açan Dedehan Hasan ileride Birlik Halk Harekâtı'nın öncülü olacak, "Özbekistan tabiatı, maddî ve manevî zenginliklerini koruma derneğini" kurucularından

biri olucaktı. "Onun şarkılarında Türkistan diyarının özgürlük için verdiği mücadelenin tarihsel boyutunu görebiliriz"(Doğan, 2015, s. 186).

İlk şiir kitabı 1962'de yayımlanan Özbek şairinin şiirlerinde toplumsal, siyasal ve ulusal temalar ön plandadır. 80'li yıllarda yazdığı "Aç Gözlerini Özbeyim" ve "Birleş ey Turku Alemi" şiirleri, özgürlüğünü kaybetmiş Özbek halkının zengin tarihini anlatan şiir örnekleridir.

Birleşin ey Türkü alem, alemara birleşin,
Aqıl-u danalık eylen, sırlaşın, tedbirleşin
Naehilik etmen endi, tikleşin, keskinleşin,
Birleşin, tabara mehkem birleşin,
batırlaşın,
Ya Celaleddin Mukanna, ya Temur,
Baburlaşın
Uçmanız hergiz bu künler dost-u düşman
sözige,
Yav kişi yavlatmağatlı Türkni Türknin
özige
Heç işanman, sizni çalğıtgenni mekhar
közige,
Birleşin ey türkü alem, alemara
birleşin,Aqıl-u danalık eylen, sırlaşın,
tedbirleşin

Birleşin ey siz alemi Türk Batıya karşı
birleşin,
Bir araya gelin konuşun, kaynaşın,
yaklaşın,
Zaman bu zaman, sakın ha vefasızlık
etmeyin
Birlikten kuvvet doğar, kardeşlikte
harmanlaşın.
Ya Celaleddin, Muganna, ya Timur,
Babürleşin.
Aldanmayın hiç kimseye, başkasından bize
ne
Hazır bekler o düşmanlar düşürür Türkü,
Türke,
Yanıltır inanmayın, sakın düzenbaz sözüne
Vakit bir olma zamanı, geç kalmayın
anlaşın.
Bir araya gelin konuşun, kaynaşın,
yaklaşın (Özbay, 1995, s. 47).

"Birleşin Ey Türk Dünyası" hitabıyla başlayan şiirde şair, zamanın vefasızlık ve yanlış anlama zamanı olmadığını söyleyerek, tarihi kan hafızamızı uyandırmanın önemli olduğu dizelerine düşüncelerini aktarıyor, kadim kahramanların topraklarında Türk birliğinin kutlamasını yaşayın diyor. Türk halklarının arasında fitne çıkaranlara itaat etmemenin yollarını Celaleddin, Timur, Muganna, Babür gibi kahramanların yaşam ve tecrübelerinde aramayı önerir. "Gönültaş olursanız dünyada tüm imkanlar sağlanır" hitabıyla Türk dünyasının birleşmesinde manevi bağların önemini farkındalığını kaleme alıyor. Şair Özbek, Kazak, Kırgız, Azerbaycan, Karakalpak, Başkurt, Yakut, Mahsati Türklerinin isimlerini inci gibi sıralayarak manevi birliğinizi güçlendirirseniz kahramanların kadim meskeninin Turan olacağı fikrini ortaya atıyor:

Birleşin Özbek-u Tacik, Türkmen-ü Kazak bilen, Uyğur-u Kırgız,

Tatar- hem de Karakalpak bilen,

Hem Azer, Başkırt-u Meshet birleşin

Yakur bilen, Birleşin ey türkı alem, alemara birleşin,

Aqıl-u danalık eylen, sırlaşın, tedbirleşin

Birleşin Özbeği-Tacik, Türkmen-ü Kazak ile, Uyğur`u Kırgız,

Tatar, hemde Karakalpak ile

Hem Azerbaycan, Başkırt, Meshet ile birleşin

Yakut ile birleşin, ey Türkü dünyası birleşin

Bir araya gelin, konuşun, kaynaşın, yaklaşın (Kocaoğlu, 1996, s. 47).

Sadece Özbekistan'ın esaretten kurtuluşunu değil, aynı zamanda tüm Türk halklarının tek çatı altında birliği ve tarihi ihtişamına kavuşma arzusunu da şiirleştiren şair, Türk milletinin tarihi gücüne ve millî kimliğine dönüşünü bir bütün olarak göstermektedir. Elbette şairin tek çatı altında birleşme mecazlı konuşmasının özünde, Türk halklarının kültürel bağlarının güçlendirilmesi, ortak bir Türk dilinin tanımlanması için aynı hedefe bağlılık ele alınmaktadır. Yahut Dede Han Hasan'ın "Demiryürek Türkleriz" adlı şiiriyle millî benliğiyle gurur duyarak Türklüğünü fahret sembolüne dönüştürür:

Qadim azal-azaldan bosqon bilak
Turklarmiz,

Bu dunyoning barisi bizga kerak
Turklarmiz

Kadim ezel-ezelden, balyoz-bilek
Türkleriz,

Bizler ezelden beri fatih olan Türkleriz.

Faqat olg' a qalqigan qutlug' tilak
Turklarmiz,

Kadim ezel-ezelden, demir-bilek Türkleriz,

Yalnız ileri giden kutlu dilek Türkleriz,

Biz dünyanın varisi Türklere muhtaç dünyamız (Doğan, 2015, s.186).

Çağdaş Özbek şiirinde Türkistan konusunu işleyen aynı başlıkta şiirler yazan pek çok şair bulunmaktadır. Özbek halkının ulusal kimliğine dönüşümünde edebî ve sosyal faaliyetiyle önde gelen Özbek şiirinin öncülerinden Rauf Parfi'nin yazdığı, mantıksal duyguya dayanan "Türkistan" şiiri milletin millî benlik bilincini anlatan, millî duygularını dile getiren, akıcı bir dille ve melankolik bir üslupla kaleme alınmıştır:

Mehrin bilan muhabbet bilan
Ey yuraginga tuğilgan Vatan.
Xotiralar sozlar her bir taş
Osmondan xotiralar yog'di,
Quyosh hayotning guvohidir
Hech qachon unutilmaydi
Ey Turkiston, Ona Turkiston

Mihrin muhabbetinle
Ey yüreğime doğan Vatan.
Anılar burada kelimelerdir
Gökyüzü anılar yağdırdı,
Güneş hayatın tanığıdır
Unutulmadı hiç zaman
Ah Türkistan, Ana Türkistan (Oba, 2014, s. 1008).

Türk milletinin tarihine, bugününe ve yarınına saygı ve inanç dolu, millî duygularıyla şiirler yazan Mirza Gencebay (1956) "Türkistan" şiiriyle aziz toprağına olan sevgisini, "dünya Türkistan`da sahneye çıktı" söyleyerek tarihinin kadimliğini ifade eder, Türkistan'ın dünyaya eşit olduğunu dile getirir:

Qay kün kim cāhangā keldi Türkistan.
Cāhan şul mäydangā keldi, Türkistan.
Äziz tuprağinni bir bar körgänlär
Dingä-yü iymangā keldi, Türkistan(Oba, 2014, s. 1006).

Örneklerini verdiğimiz şiirlerde fikir ve içerik açısından modern Özbek şiirinin özünü ortaya koyarken aynı zamanda şekil ve üslup özelliklerine de değinmek gerekir. Esareten sonra rahat nefes alan bağımsız Özbek şiiri akışkandır, halkın ruhuna ve diline daha yakındır. Bütün şiir örneklerinde bu açıkça hissedilir. Nasıl ki Sovyet İmparatorluğu'nun köleliğinden önce Çolpan şiiri yerel dilde halkın ruhunu ifade ediyordu, aynı şekilde bağımsızlık dönemi şairleri de halkın ruhunu ifade ettikleri için rahat, akıcı bir dille şiirler yazmışlardı.

Sonuç

Her bir halkın tarih sahnesindeki yeri, rolü, mücadeleleri, medeniyeti, meişeti, psikolojisi, millî ruhu herşeyden önce edebiyatına, sanatına, şiirine yansıyor. Belki de tarihi gerçekler çarpıtılabilir ama şiir sanatının gözünden hiçbir şey kaçmaz. Şiir edebi türler içerisinde öyle bir sanat türü ki, yaratıcısının yaşantılarını, dünya görüşünü yalın ve etkili bir şekilde yansıttığı için yanlış bir söz, yabancı bir nefes, yanlış bir özdeşleşme o anda ortaya çıkar. Tarihsel gerçeğin yalnızca sosyal ve politik bir özü varsa, şiirde ve sanatta tarihsel gerçeği derinlemesine öğrenebilir, dönemin insanının ruh halini besleyen nedenleri ve olayları görebiliriz. Bu sonuçtan başlayarak söyleyebiliriz ki şiirde millî konular, tarihi kökler, millî benlik bilincinin betimlenmesi tarihi olayların şiir dilinde yazılmasıdır. Özbek halkının bağımsızlık devri şiirlerinde halkın millî özgürlük bilinci, geleceğe yönelik hayelleri, son

yüzyılın yaşantılarından kaynaklanan değerlendirmeleri betimlenmektedir. Bağımsızlık dönemi Özbek şiirinin tüm örneklerinde açık bir samimiyet, özgürlük ifade olunmaktaydı. Devrin şiir sanatı Özbek halkını, genel olarak milletini içtenlikle severek halkının geçmişini, bu gününü, yarınlarını şiirlerine, manzumelerine konu eden vatansever, milletsever şairlerin sanatıyla zenginleşmektedir. Görüldüğü gibi yirminci yüzyılın 90'lı yıllarında bağımsızlık edebiyatı olarak anılmaya başlanan yeni bir millî estetik gerçeklik ortaya çıktı. Bağımsızlık dönemi edebiyatı, önemli bileşeni şiir olan, yeni yeni ortaya çıkan ulusal sanat bilincinin, toplumsal ve estetik düşüncenin bir sonucu olarak doğdu. 20 Yüzyıl Sovyetlerin yaptığı aydınların katliamından kurtulmayan Azerbaycan alimi, şairi Bekir Çobanzade “Sen ey zavallı Türk, ey bahtsız millet, gün gelir yıldızın parlayar senin” diyordu. Bununla da asırlarca millî maneviyatına, tarihine, kültürüne yönelmiş saldırıların bir gün biteceğine inancını sergiliyordu. Sancılı bir süreçten sonra oluşan bağımsızlık dönemi Özbek şiiri yıldızı parlayan Türk halklarının, Türk yurtlarının millî benlik bilincine, tarihsel hafızasına, şerefli mücadele tarihine, zengin kültürüne dönüşüydü. Yeni dönemde halkını bilinçlendirmek, düşünceleri aydınlatmak, millî hedefleri şekillendirmek amacıyla vatanseverlik, yurtseverlik, Turanseverlik konularını şiire getirmekle Özbek şairleri halkını, milletini birlik ve beraberliğe teşvik ettiler.

Türk dünyasının birbirilerini daha yakından tanımaları ve anlamaları, bilimsel, sanatsal, kültürel kaynaşmaları için bu gibi çalışmaların önemi inkaredilmezdir ve bu gibi faaliyetlerin temelinde Türk dünyasının bütünleşmesine, aynı hedefe odaklanmasına vesile olacağı kuşkusuzdur.

Kaynakça

- Babahan, Ş; İbrahimova, Ş. (2013). 20. yüzyıl Özbek şiirinde bahar, “*Kardeş Kalemler*” dergisi, sayı 75
- Cavid, H. (2020). Kadın şiiri, “*Edebiyat*” gazetesi, s. 1
- Doğan, S. (2015). Türkistan millî özgürlük mücadelesinde Dedehan Hasan'ın yeri ve önemi, “*Türk Dünyası Araştırmaları*” dergisi, sayı 218, s. 179-197
- Heşimova, T. (2019). *Millî meseleler bağlamında bağımsızlık dönemi Azerbaycan-Özbek sanatsal ilişkileri*, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Yayınları, s 256
- Kahhar, T. (2000). “*Özbek Edebiyatı II*”, *Başlangıçtan günümüze kadar Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi (nesir-nazım)*, Cilt 15, II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Kocaoğlu, T. (1996). “Çağdaş Özbek şiiri.” “*Türk Dünyası dil ve edebiyat*” dergisi, Sayı_1, ss. 3-53.
- Мухаммедова, С(2016). “*Особенности современной узбекской и азербайджанской поэзии*”, Ташкент, Экстериум пресс, стр 112-128
- Oba, E. (2014). Bağımsızlık devri Özbek edebiyatı *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/3 p. 997-1008
- Özbay, H. (1995). *Günümüz Özbek şairleri antolojisi*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Türk dünyası edebiyatı, 310 s.
- Öztürk, F. (2018). Halime Hudayberdiyeva'nın şiirlerinde kadın, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, ss 35-51
- Tuğlacı, G, Solmaz, E. (2021). Özbek çocuk edebiyatında şiir. *Türk Dünyası Dil ve edebiyat dergisi*, (52), 359-384
- Söylemez, O, Ateş, Ö.F. (2020). *Türk dünyasında çeyrek asırlık edebî tecrübe: millî ruh ve edebiyata yansımaları*, Ankara, s 220

Yoldaşev, M. (2020). Bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatı, “*Kardeş kalemler*” dergisi, sayı 166, ss 80-90

Elektronik Kaynaklar

Hudayberdiyeva, H. HalimeXudoyberdiyeva she’rlari va she’riy to‘plami ijodi. *İlmlar.uz*, (Erişim tarihi: 14.04.2024) <https://ilmlar.uz/Halime-xudoyberdiyeva-sherlari--sheri-y-toplami-ijodi>

Suyun, A (2024). **Azim Suyun She’rlar to‘plami. Azim Suyun ijodi. *İlmlar.uz*, (Erişim tarihi: 14.04.2014) <https://ilmlar.uz/azim-suyun-sherlar-toplami-azim-suyun-ijodi/#penci-TURONYURT>**

Extended Summary

During the independence period, Uzbek literature was completely freed from the long-term oppression and bans of the Soviets, became liberated, and in this direction, a free literature was created, breathing easily and connected to its national identity and historical roots. Post-independence Uzbek literature has its own unique characteristics that we can perceive as reflecting realism as its main feature. Fake, complimentary poems were replaced by examples of art written sincerely and based on reality. The artistic perspective and artistic contemplations of poets and writers changed, and realistic changes and actions such as trying to make the readers nationally conscious, enlightened, and relearn their national history became the basic features of the literature of the period. The poetry of the independence period, when literature and poetry became liberated and national issues came to the fore, was shaped by a few important issues. The poets of Independent Uzbekistan have effectively expressed the love of the independent homeland, the sanctity of the homeland, the love of the nation, and the consciousness of Turkishness that they have kept alive in their souls for years. The new generation poets, who wrote poems with historical art traditions, reflected their new free thoughts into poetry with the historical narrative style, and brought independence, freedom, and the demands of the new era into poetry. Undoubtedly, the national poets of the Uzbek people understood better than anyone else that independence is the greatest gain. Because they were pen owners who started their creativity in the pain of slavery during the Soviet period, their childhood was suppressed, and their youth was spent in the midst of the prohibitions of the 60s. These poets, who came to art in the 70s, were published more and became more well-known in the 80s. In Uzbek literature, these poets are referred to as "poets who can be read before the paint dries". Many women poets are known in post-independence Uzbek literature who wrote poems on homeland and nation issues. Halime Hudayberdiyeva, Farida Afroz, Gulcehra Corayeva, Hosiyat Babomuradova, Aydın Hajiyeva and other poets are female Uzbek poets who transform the history of their nation, their people, their national existence, the traces of their ancestors, their culture, patriotism and patriotic morality into the main purpose of their poems. The poems of Halime Hudayberdiyeva, one of the best female poets of the independence period in her country, were memorized in many languages, and she was able to express the spirit, thought and history of her people through poetry. Already in the 80s, Halime Hudayberdiyeva had many poems dedicated to her native language, and she wrote these poems under pressure and prohibitions. During the independence period, H. Hudayberdiyeva's poems echoed the role of freedom in the destiny of the people and her hopes that independence would brighten the future of the country. At the same time, in Halime Hudayberdiyeva's art, all the emotions, love, compassion, mercy and maternal feelings of a woman who can embrace the children of the world are expressed. In the first years of independence, in 1993, Halime Hudayberdiyeva wrote the poem "Turan" based on the artistic traditions of Turkish sons such as Abdurrauf Fitrat, Huseyin Cavit, Rauf Parfi. His poems such as "Flame of Freedom", "These are the Protectors of the Motherland", "The Country that God Speaks of", "The Great Day is Coming" and "Fill the New Year's Cup with Love" express the historical, national-spiritual traditions of the Uzbek people, their ways of staying with their roots, their unity and solidarity. These are valuable examples of the poems of the independence period. The poetry world of Faride Butayeva (Farida Afroz), one of the Uzbek women poets of the independence period, is rich in conversations, discussions and questions with her. The Uzbek poet's poems dedicated to the homeland are brave and bravely sincere. The poet, who loves his homeland with an irreplaceable love, states that it is as valuable and necessary as the light of the eye. Homeland is the symbol of inviolability that cannot be compared to any foreign country.

Poems written with love for Turkish homelands and lands of Turks, such as the Turkish Union, Turan and Turkestan, generally constitute the main content of Uzbek poetry of the independence period. The topic of "Turkistan" has always been on the agenda in the historical development stages of Uzbek poetry. Poems on the subject of Turkestan, with the same name and the same motif, are numerous in number, comprehensive in content, and diverse in form. In the words of Rauf Parfi, Erkin Vahidov, Halime Hudayberdiyeva, Mirza Gencebay, Dedehan Hasan and many Uzbek poets, Turkestan is the sacred land where ancestors stepped, the honorable pages of history, the historical heritage. As can be seen, a new national aesthetic reality emerged in the 90s of the twentieth century, which began to be known as independence literature. Literature of the independence period was born as a result of the newly emerging national artistic consciousness, social and aesthetic thought, the important component of which was poetry.

Aliyev, Ş. (2024). Mahire Nağıkızı'nın eserlerinde sürgün ve vatan anlayışı. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 271-282

MAHİRE NAĞIKIZI'NIN ESERLERİNDE SÜRGÜN VE VATAN ANLAYIŞI

Şefahet ALİYEV*

Öz: Azerbaycan edebiyatı, çok yönlü kültür katmanları ile dünya edebiyatı içinde kendine yer bulmuştur. Batı Azerbaycan (Bugünkü Ermenistan) edebî çevresi de Azerbaycan edebiyatı içinde kendisiyle ilgili olarak çok yönlü araştırmaların yapılmasını gerekli hâle getirmiştir. Dönemin sosyo siyasi, tarihî ve kültürel panoraması göz önüne alındığında, Batı Azerbaycan'ın tarih içinde, daha doğrusu Rus işgaline uğradığı döneme kadar ve işgalden sonraki aşamaları sistemli şekilde edebiyatın sürekli üzerinde durduğu konuya dönüşmüştür. Özellikle tarihin en zikzaklı olaylarına şahitlik eden Batı Azerbaycan edebî çevresi, tarihî süreç içinde örnek oluşturabilecek her bir detayı inatla işlemiş ve bunlar yardımıyla vatan sevgisini ön plana çıkararak işgal edilmiş vatan topraklarına tekrar kavuşma idealini sürekli canlı tutmuştur. 1980'li yılların sonlarından itibaren başlayan dönem Batı Azerbaycan'dan zorla göç ettirilen Azerbaycan Türklerinin karşılaştığı işgal süreçlerine karşı yürütülen mücadelenin gelişmesi yönünden dikkate değer bir aşama olarak karşıya çıkmaktadır. Bu dönemde oluşturulan sözlü ve yazılı edebiyat karşılaşılan tarihî süreçleri yüzleşilen gerçekler ışığında değerlendirmiştir. İşgal edilen vatan toprakları ve zorla göç ettirilme süreci, Batı Azerbaycanlı şairlerin eserlerinde yansıtıldığı çerçevede ele alınmıştır. Eserleri incelenen Mahire Nağıkızı, Batı Azerbaycan'dan zorla göç ettirilen Azerbaycan Türklerine mensup bir ailenin evladı olarak Nahçıvan'da doğmuş, ilk ve orta eğitimini Nahçıvan ve Bakü'de bitirerek Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Filoloji Fakültesine girmiş, okulu bitirince çeşitli yerlerde öğretmen olarak çalışmış ve yıllar sonra mezun olduğu eğitim biriminde öğretim üyesi olmuş on dört kadar şiir kitabı yayımlanmıştır. Makalede Mahire Nağıkızı'nın eserlerinden hareketle Azerbaycan Türklerinin mecburi göçte tabi tutulması, onlardaki vatan ve millet anlayışı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Qerbi Azerbaycan, mühit, poeziya, veten, obraz, etnos, etnoqrafik yaddaş, Mahire Nağıkızı, bayatı*

CONCEPTION OF EXILING AND HOMELAND IN THE WORKS OF MAHİRA NAGYKIYZI

Abstract: Azerbaijani literature has found its place in world literature with its versatile cultural layers. The literary circle of West Azerbaijan (Today's Armenia) has also made it necessary to conduct multifaceted research about itself within Azerbaijani literature. Considering the socio-political, historical and cultural panorama of the period, the stages of Western Azerbaijan throughout history, more precisely until the period of Russian occupation and after the occupation, have systematically become the subject that literature constantly focuses on. Especially the literary circle of West Azerbaijan, which witnessed the most zigzag events of history, has stubbornly processed every detail that could set an example in the historical process, and with the help of these, has always kept alive the ideal of regaining the occupied homeland by highlighting the love of homeland. The period starting from the late 1980s is a remarkable phase in terms of the

* Doktor, Bakü Avrasya Üniversitesi, e posta: yeniavrasiya@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4560-310X

development of the struggle against the occupation processes faced by Azerbaijani Turks who were forcibly displaced from Western Azerbaijan. The oral and written literature created during this period evaluated the historical processes in the light of the realities faced. The occupied homeland lands and the process of forced migration are discussed within the framework of the works of West Azerbaijani poets. Mahire Nağıkızı, whose works were examined, was born in Nakhchivan as the child of a family of Azerbaijani Turks who were forcibly emigrated from West Azerbaijan. She completed her primary and secondary education in Nakhchivan and Baku and entered the Faculty of Philology of the Azerbaijan State Pedagogical University. After finishing school, she worked as a teacher in various places and Years later, he became a faculty member at the education unit he graduated from and published about fourteen poetry books. Based on Mahire Nağıkızı's works, the article focuses on the forced migration of Azerbaijani Turks and their understanding of homeland and nation. Azerbaijani literature having a place in the world literature with its diverse and sophisticated civilisational systems, make a wide variety of researches essential at the level of literary environment of Western Azerbaijan. Taking into account the socio-political, historical and cultural panorama of the period, it is possible to say that the history of Western Azerbaijan as a whole, or rather, the stages before and after the imperial occupation, systematically became the subject of literature, and there has not been second part deducting the processes as much as the literary environment and addressing to it. Meanwhile, the poetry environment of West Azerbaijan, which has witnessed the most zigzag events of history, with all its paradigmatic determinations and persistence, bring love of the homeland into the forefront and also keeps the return to the lost homeland as the highest goal.

Keywords: *Western Azerbaijan, environment, poetry, homeland, image, ethnos, ethnographic memory, Mahira Nagygizi, bayati.*

Batı Azerbaycan Türklüğü tarih boyunca dehşet verici sarsıntılarla karşılaşmış, büyük mücadeleler vermiştir. Aslında bu durum yalnızca Batı Azerbaycan Türklüğüne has bir olgu değildir, çünkü Türk milleti tarih boyunca aşına olduğu sürgünlere, katliamlara ve soykırımlara uğramıştır. Bu sebeple anılan durumu Türklüğün geneline şamil etmek gerekmektedir, çünkü yazılı tarihten itibaren belki de en büyük sürgün, katliam ve soykırımların en dehşetlileri âdeta bir korku tüneline andıran 19. yüzyıl sonlarına denk gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin ikbal yıldızının sönmeye başladığı 18. yüzyıldan itibaren Türk'ün zayıf anını bekleyen çeşitli devletler Balkanlar, Kafkaslar, Türkistan, Ortadoğu ve Anadolu coğrafyalarını hayata geçirdikleri sürgün, katliam ve soykırımlarla amansız korkuların kol gezdiği mekânlara dönüştürmüştür.

İnsanlığın yaratılışına asla uymayan ve tarihin belleğinde bilerek veya unutulmuş yer tutmayan sürgün, katliam ve soykırım gibi vahşiliklerle ilgili en mahrem bilgilerin kaydedildiği yer edebî eserler olmuştur. Bu sebeple Karl Marks'ın Fransızların gerçek tarihini öğrenmek isteyenlere Honore de Balzac ve Sthendal gibi yazarların eserlerini okumalarını önermesi (Tekin 2001, s. 7) hiç de yabana atılır bir tavsiye değildir.

Dünyanın çeşitli yerlerinde uygulanan katliam ve soykırımlarla en fazla Türkler karşılaşmış ve genel sayıları sürekli olarak azaldığından bu durum Azerbaycan Türklerini oldukça olumsuz etkilemiştir. Türklerde nüfus artışı bir yüzyıl içinde sayısını ona katlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğu zaman Kuzey Azerbaycan'daki Türklerin sayısı 3 milyon dolayında idi. Cumhuriyetin nüfusu ahalinin artım hızı dikkate alındığında bu günlerde ülkede en az 30 milyon Türk olmalı idi, ancak cumhuriyetin nüfusu on milyondur. Bu da Azerbaycan'da Çarlık ve Sovyetler Birliği dönemlerinde akıl almaz bir soykırım hayata geçirildiğini ispat etmektedir.

Üstelik bu tür olaylar yalnızca Azerbaycan'a yönelik olmamış ve diğer Türk coğrafyalarında da gerçekleştirilmiştir. Tarihin belirli dönemlerinde yaşayan Ömer Seyfettin, İsa Yusuf Alptekin, İsmail Gaspıralı, Cengiz Aytmatov, Şükrullah Yusufoglu, Alper Aksoy, Abdullah Yaman, Gunter Levy, Pierre Loti, Aleksander Soljenitsin, Mehmet Altunbay, Tarık Mümtaz Göztepe gibi yazarlar ve diğerleri bu tür olayları kaleme almış ve Türklerin Ahıska-Ahılkelek, Çeçen, İnguş, Kalmuk, Karaçay, Güney Azerbaycan, Suriye, Irak, Balkanlar,

Kafkasya, Kırım, Tataristan, Başkurdistan ve diğer coğrafyalarda maruz kaldıkları insanlık dışı olayları tasvir etmişlerdir.

Anılan bu yazarlarla diğerlerinin eserleri aslında tarihî gerçekleri göz önüne getirmekle birlikte aynı zamanda yaşanan bu tarihî tecrübelerin asla unutulmamasını ve gelecek nesillerin bunları örnek almasına da özellikle işaret etmektedir. Bu tür olaylar arasında dünyaca ünlü Çingiz Aytmatov'un devlet adamı olan babasının halkını uyandırır endişesiyle Stalin zamanında yakalanıp sudan bahanelerle kurşuna dizilip (Altaylı-Hüseynova 2018, s.137) gizlice defnedilmesi ve mezarının yıllar sonra tesadüfen bulunması (Durukoğlu 2015, s. 15); Hakasyalı Kobaykov'un Bolşevik olduğu hâlde aynı dönemde ve aynı bahanelerle Bolşevik Ruslar tarafından katli (Altaylı-Hüseynova 2018B 300); Sahalı Oyunskiy'in (Altaylı-Hüseynova 2018B 320); Türkmenistanlı Salman Mümtaz'ın arkadaşı Ubeydullin'in yapılan işkencelere dayanamayarak yüzüne karşı yalancı şahitlik yapmasıyla katli (Qasimov 2012: 40); Özbekistanlı yazar Şükrüllah Yusufolu'nun "Kefensiz Gömülenler" romanında bu tür işkence ve katliamları dile getirmesi (Durukoğlu 2015, s. 13) tarihî gerçekler olmakla birlikte yeni nesillere de deniz feneri rolünü oynamaktadır.

Bu tür olaylar işaret edildiği gibi yalnızca çökmüş Sovyetler Birliği coğrafyasına da münhasır kalmamıştır. Irak'ta Kerkük Türklüğüne yapılanlar (Koçak, 1969), Sadam Hüseyin zamanında Kerkük'ün adının, Fuzuli'nin mezarının yerinin değiştirilmesi (Kılıç 2010, s. 258-259), 2003 yılından sonra bölgede ABD'nin oynadığı oyunlar, Doğu Türkistan'da 1949 yılından beri uygulanan Çin zulmü (Altaylı-Hüseynova 2018, s. 214-215) hep aynı konuya işaret etmekte ve belirli güçlerin âdeta Türklere karşı son derece olumsuz düşüncelerle yaklaştığını düşündürmektedir.

Aslında Türkler millet olarak tarih boyunca diğer halklara ve onların diline, kültürüne asla dokunmamış ve sürekli olarak hakkı savunmuş, mazlumları korumuştur. Örnek olarak Polonyalıların bir atasözünde "Vistül'de Türk atları sulandıkça Lehli Rahattır", Bizanslı Hıristiyanların da 15. yüzyılda "Kardinal külahı görmektense Türk sarığı görmeyi tercih ederiz" (Yaman 1973, s. 23) şeklindeki sözleri bu savı en güzel biçimde vurgulamaktadır, ancak diğer bölgelerdeki Türklerle birlikte Azerbaycan Türklerinin maruz kaldıkları katliam ve sürgünlerin mantığını anlamak oldukça güçtür.

Makalede eserleri üzerinde çalışılan Mahire Nağıkızı'nın ailesi, Batı Azerbaycan'dan zorla göç ettirildikten sonra bölgeye yakın olan Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'ne yerleşmiş şair, 1960 yılında Babek bölgesinin Sust köyünde doğmuş, Halhal köyünde sekiz yıllık okula başlasa da ailenin mecburi olarak yer değiştirmesi sebebiyle 1978 yılında Bakü-Novhanı kasabasının Mehdi Hüseyinzade Orta Okulu'nu bitirerek 1980 yılında Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Filoloji Fakültesine girmiş ve okulu 1984 yılında takdirname ile bitirip çeşitli yerlerde öğretmen olarak çalışmıştır. 2009 yılında Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesinde öğretim üyesi görevine başlamış, 2012 yılında "Hasan Mirzayev'in Eserlerinde Filoloji Konusu" adlı tezini savunarak doktor unvanını almış ve 2015 yılında "Çağdaş Azerbaycan Türkçesi" bölümünde doçent kadrosuna yükseltilmiş ve aynı yıl bölüm başkanı olmuştur.

Mahire Nağıkızı'nın monografi ve ders kitaplarından oluşan 26 bilimsel ve şiirlerinden ibaret 14 eseri yayımlanmış, yirmi yedi kadar şiiri bestelenmiştir. Hâlihazırda Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Filoloji Fakültesi yöneticisi olan Mahire Hüseynova (Nağıkızı), çeşitli dönemlerde "Altın Kalem", "Yılın Bilim İnsanı", "Medya Ödülü", "Yılın Örnek Eğitimcisi", "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Öncü Öğretmeni" gibi ödüllere layık görülmüştür ve Azerbaycan Yazarlar Birliği üyesidir.

Mahire Nağıkızı, yazmış olduğu şiirlerinde, Batı Azerbaycan Türklerine karşı yapılan sürgün ve katliam olaylarını işlemiştir. Aslında sürgün, halkların farklı coğrafyalara dağılmaları veya dağıtılmış olmaları üzerine kurulmuş bir olaydır. Bu tür olaylar Azerbaycan'da Sovyetler Birliği örneğinde olduğu gibi çoğunlukla siyasi otoritenin isteği

doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu tür hareketlerin hayata geçirilmesinin altında yatan temel neden de Türk korkusudur. Mahire Nağıkızı'nın eserleri toplumsal hafızaya sinen geçmişin asla unutulmadığını ve bugünü de yönlendirdiğinin göstergesidir.

Tarihin derinliklerinde karşılaşılan can yakıcı olaylar, toplumsal hafıza tarafından gelecek nesillere özellikle edebî eserlerle aktarılmakta ve gereken fırsat bulunduğu anda da ortaya çıkmaktadır. Bu yönden bakıldığında toplumsal hafıza kültürlerin ve geleneklerin geleceğe taşınmasında ve korunmasında temel araç olarak kendini göstermekte ve insanın kendi kültürel kimliğinin korunmasında kritik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda hayatta kalmada dil, dinî uygulamalar ve gelenekler temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Günlük yaşamla bağlı ilkelerin özü, şahısların duygusal olana erişmesini sağlayan yaşam gücüdür. Bu gücü sağlayan da bütün baskılara rağmen kişiyi özgürleştiren, ona uygun bir ortam sağlayan toplumsal hafıza ve bu hafızanın aktarımı için de bireylerin duygularını bilgiyle güçlendiren vaziyetleri toplumu ortak bir amaç uğrunda birleştirmektedir (Rodriguez-Fortier 2007: 4-5). Bu bağlamda Mahire Nağıkızı'nın eserleri de bunu vurgulamaktadır. Ezeli Türk yurdu olan Batı Azerbaycan'dan (Ermenistan) Türklüğün katliamlarla sürülüp çıkarıldığı yıllarda dünyanın bugün Gazze halkına yapılanlarda olduğu gibi sessiz kalması insanlık adına oldukça düşündürücüdür.

Çok yakın tarih olan 1991 yılında Haylar (Ermeni) tarafından başlatılan olaylarla Azerbaycan topraklarının işgali karşısında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin dört kararına rağmen Ermenilerin işgal ettikleri yerlerden çekilmemelerinin âdeta desteklenmesi ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşlarında işgal edilen toprakların kurtarılması karşısında Azerbaycan'ı saldırgan (!) ilan eden Batılı bazı ülkelerin davranışları ve onlara karşı sesini çıkarmayan Batı dünyasının tutumu ibret vericidir.

Prof Dr. Mahire Nağıkızı da Azerbaycan Türklerini örnek alarak Türklüğe yönelen kasıtlı düşmanlığı işlediği aşağıdaki dörtlüğü aslında bir insanlık dramını ve o dram karşısında susup kesilen Batı'ya atılmış güçlü bir şamar niteliğindedir.

*Bélece¹ atıldı hirsle, gezeble
Cennet kandarından² o ah daşları
Nadan éle bildi, kinle, gerezle*

Élemek mümkündü silah daşları (Nağısoy 2020, s. 6)

Şiir, tarih boyunca insanların duygu ve düşüncelerini, ülkülerini dışa vurmada kullandıkları bir sanat dalı olmuştur. Şairler bu edebî tür vasıtasıyla kendi duygu ve düşüncelerini, sevgi ve nefretlerini, Tanrı, tabiat, toplumsal yaşam, gelenek ve görenek, karşı cinsle ilgili duygularını, yapılan davranışlarla ilgili yaklaşımlarını dile getirmişlerdir. Şiir aslında bir insanın ruh hâlinin dışa vurulmuş yansımasından başka bir şey değildir. Şiir Fuzuli'nin dediği gibi Tanrı'nın insana bahşettiği bir değerdir.

Meksikalı şair Oktavio Paz şiirle ilgili düşüncelerini belirterek; “*Şiir bilimdir, ruhun kurtuluşudur, fedakârlıktır. Şiir aynı zamanda bu dünyayı değiştiren harekettir, çünkü şiir ihtilal karakterlidir. Bu manevi eğitim insanın ruhi hürriyete ulaşma yoludur. Şiir önümüze bu dünyanın asıl mahiyetini sermekte ve bambaşka bir dünya oluşturmaktadır. Bu ise seçilmişlerin ekmeğidir, ancak kupkuru bir kabuktan ibaret olduğundan her insanın dişi onu kesemez. O insanları seçer, özelleştirir ve birleştirir. Şiir seyahate ve aynı zamanda anavatan denilen yerlere dönmeğe davettir. O ruhun dünyevi gerçeklikten kurtularak kendinden geçme ve coşkunluk hâli, nefesin ve bedendeki bütün kasların gösterdiği reaksiyondur. Şiir çölün ortasında Tanrı'ya yalvarıştır, Onunla sohbetir. Şiir sevgi, nefret, keder ve ümitsizlikle beslenir. Şiir, dua, rica, ilham ve maneviyata gark olmuş bir durumdur. Şiir güçlerin laneti, büyü ve sihirdir. Bilinçsiz olanın kendini yitirmesi, tedavisi ve ona yoğunlaşmasıdır. Şiir etnik kökün, millî bilincin tarihî ifadesidir. Şiir aynı zamanda tarihi inkâr eder, çünkü bütün mevcut*

¹ Bu biçimde.

² Kandar: Eşik.

tartışmalar orada halledilir ve sonuçta insan tarihin elinde alet değil, daha büyük bir güç olduğunun farkına varır" (Octavio Paz: University of Texas Press, 1987) demiştir.

Mahire Nağıkızı'nın eserlerine bu sosyolojik ve psikolojik olgular çerçevesinden bakılınca anılan süreçlerde bitip tükenmeyen olayların içinde yoğrulan Batı Azerbaycan Türklüğünün zengin etnografik hafızasıyla karşılaşılmaktadır. Türkler tarih boyunca mükemmel kurallar sistemi oluşturmuş, benimsedikleri göçer hayat tarzını tarihin derinliklerinden itibaren yaşam prensipleri ile yoğurarak asırlar boyunca devam ettirmiş ve meydana gelen olayları geleceğe taşımayı kutsal bir ülkü olarak belirlemiştir. Gelip geçen yüzyılların ezici ve ıstıraplı yükü hiçbir zaman Batı Azerbaycan Türklerinin tarih boyunca oluşturduğu manevi haritayı ve değerler sistemi ile millî kimliğini unutturmamak bir yana bu manevi değerlerin hazzını ruhundan asla uzaklaştıramamıştır.

*Haraya gétsem de Vetén, ay Vetén,
Könlümde ruhunun var, havası var.
Ayrılığdı bilmem, hıffetdi³ bilmem,
Sensiz her terefde gar havası var.*

*Köksünde dondurmaz ayazı kışın,
İstisi⁴ besimdi⁵ birce karışın.
Gürbetde küleyin⁶, yağın yağışın,*

Sesinde bir ahu-zar havası var (Hüseynova 2023, s. 8)

Mahire Nağıkızı aslında yazmış olduğu manilerle şöhret kazanmıştır. Akademik Muhtar İmanov, "*Türk halk edebiyatında manilerin önemli yer tutması ve bu tip eserlere ait örneklerin şiir dünyamızda etkisini göstermesi asla tartışmaya mahal bırakmayacak bir konudur*" (Nağıkızı, 2021, s. 3) diyerek mani türünün Türk halk edebiyatındaki yerini çok güzel belirlemiştir.

Asif Hacılı ise mani türü konusunda, "*Genel olarak şiirin ve manilerin ilk yapı birimleri fonetik vasıtalarlardır. Sesler ve onların oluşturduğu fonetik birleşmeler estetik metinde minimal semiyotik işaret rolü oynayarak genelde şiirin yapısını ve anlamını belirliyor. Manilerde fonetik seviyede belirli bir ahenk ve duygusal bir durum ve semiyotik hisler oluşturuyor*" (Hacılı, 2000, s. 16) diyerek manilerin özel öneme malik edebî tür olduğunu vurgulamıştır.

Manilerde asıl duygu ve düşünce üçüncü mısradaki yer tutmasına rağmen Mahire Nağıkızı'nın manilerinde hemen hemen bütün mısralara özel anlamlar yüklenmiştir. Yukarıdaki mani buna örnektir.

Mani söyleme geleneği yüzyıllar öncesinden başlamış ve sözlü Türk edebiyatının en önemli örneklerinden biri olmuştur. Evliya Çelebi 17. yüzyılda seyahat ederken ozanların mani söylediklerine şahit olmuş ve bunu "Seyahatname" adlı eserinde kaydetmiştir (Boratav 2014, s. 191-195).

Maniler genelde anonim halk şiirinin önemli bir parçası olsa da âşıklar ve şairler de mani yazmıştır. Maniler genelde yedi heceli olup aaba şeklinde kafiyelenmiş "tam" veya "düz" mani olarak adlandırılmıştır. Bunun dışında "kesik mani", "artık mani", "deyiş" adlanan türleri de olup az da olsa 4, 5, 8, 10, 11, 14 heceli maniler de vardır (Aça 2015, s. 244; Kaya 1999, s. 32-34). Azerbaycan'da cinaslı maniler "bayatı", Irak Türkmenlerinde ise "hoirat" olarak adlandırılmaktadır.

³ Hıffet: Tasa, keder, sıkıntı.

⁴ İsti: Sıcaklık.

⁵ Bes: Yeter, kifayet eden.

⁶ Külek: Rüzgâr.

Manilerde dört dizede de anlam bütünlüğü olup ilk iki dize genelde bir tablo çizilerek mani estetik bir yapıya kavuşturulur, ancak anlamın asıl ağırlığı üçüncü ve dördüncü dizelere düşmektedir (Artun 2011, s.148-149).

Heyetinde⁷ bilikler,

Çölünde⁸ evelikler.

Veten sene göreymiş

Mende divanelikler (Nağıkızı 2021, s. 235).

Prof. Muharrem Hüseyinov, “*Ana yurda ve onun eşsiz doğasına tükenmez bir sevgi besleyen Mahire Nağıkızı'nın manileri onun sanatının en önemli yönünü oluşturmaktadır. Onun eserlerine yansıyan vatan ve millet sevgisi mensubu olduğu halkının tarihî kaderi, karşılaştığı acıları, ıstırapları ve kaybedilen ocaklara duyulan dokunaklı ifadeleri âdeta haykırışlarla bambaşka bir ruh atmosferi oluşturuyor.*” diyerek şairin sanatına duyduğu hayranlığı dile getirmiştir.

Sinemde oğum veten

Géceler yuğum⁹ veten.

Mensiz de otun biter¹⁰,

Men sensiz yoğam, Veten (azertag.az ett: 10 Mayıs 2024)

Bu maninin mısralarında kendini gösteren güç ve kudret, folklorun hafızasında yer tutan maneviyat ilacı toplumu zorla koparıldığı yurdunun semalarına, kutsal topraklarda bıraktığı silinmez izlere doğru yönlendirip yegâne ve son menzilin bu olduğunu ulvi bir gaye olarak belirleyerek bu ülkeye ulaşmanın da asla yadsınamaz bir sorumluluk olduğuna işaret ediyor. Mahire Nağıkızı'nın şiirleri ve manileri, folklorla süzülüp gelen, sazın füsunkâr havasıyla birleşen sanatı yurt sevgisini, halkının hayat tarzının tarihin derinliklerinden akışıp gelen esrarengizliğini, millî kültürünün eşsizliğini ifade ettiği gibi ona muhteşem bir düzen kazandırmaktadır.

Mahire Nağıkızı, Batı Azerbaycan Türklüğünün yetenekli bir şairidir. Yukarıda gösterilen iki kıtalık örnek zorla kaybettirilen yurdun ve “Vatan” anlayışının estetik silüetini belirlemektedir. “Veten, ay veten” haykırışından sonra gelen mısralarda yitirilen ata yurdunun kutsallaştırılmış tablosu canlandırılmıştır. “Sesinde bir ahu-zar havası var” mısrasının anlam yükünde, kutsal vatan topraklarının kaybedilmesinden doğan acılardan kaynaklanan yaşama isyan yer tutmuştur.

Yaşanan tüm acıların verdiği ıstıraplara rağmen Batı Azerbaycanlı sanatçılar, Türk milletine karşı düşmanlıkla donatarak tarihin belirli dönemlerinde emperyalist güçlerin elinde âdeta maşaya döndürülen bir halkın hilekâr siyasetine karşı her dönemde yürüdüğü kutlu yolun çerçevesini çizerek toplumun birlik ve beraberliğini sağlamaya nail olmuştur. Vatan adlı sevgili, ana kucağının enginliği Mahire Hanım'ın şiirlerinde annelik duygularıyla karışan şairlik yeteneği ile yansımasını bulmuştur. O “Veten” adlı şiirinden iki dörtlükte bu duygularını dizelere dökmüştür.

Biter serhedlerin bu yér üzünde

Ġelbimde serheddin neden bitmedi?

Gemisen üzürsen eşğ denizinde

Sene mehebbetim, veten, bitmedi.

Ġan ahan yarana gözüm yaşını

Derman eveziydi¹¹, sepeledim men.

⁷ Heyet: Bahçe.

⁸ Çöl: Kırsal, kır, yazı.

⁹ Yuğu:Rüya

¹⁰ Bitmek: Yeşermek

*Bu da bir sınağdı¹², eyme başını
Sınığ¹³ ehvalına dözebilmirem¹⁴. (Nağıkızı, 2015, s. 9)*

Vatan, her karış toprağı millet için en kutsal değer olduğundan dolayı şairler onu tasvir ederken “*lalim, cevahirim, abidem, pirim*” gibi terimlerle en güzel değeri biçmiş veya “*Canımı kurban dedim iki gözüm Vetene*”, “*Béle, gédeceyem el çekmerem Göyçe'den*”, “*Ahır secdegahım yéne Göyçe'dir*” gibi mısraların çağrıştırdığı anlamlarla millî bir odak noktası oluşturarak kutsal dava yolunun çerçevesini çizmişlerdir.

Vatanın kutsal bir tip olarak ortaya çıkması, yurt ve toprak sevgisi, edebiyatın sözlü ve yazılı kolunda bütün yönleri ile âdetâ kurtarıcı bir rol kazanmış olur. Mani, türkü, rivayet, destan, atasözü, deyimler gibi vasıtalarla vatanın belirli bir imaj kazanarak model hâline gelmesi, genetik bir kod kazanarak kökenbilim metni ve ideolojik düşünce tipi biçiminde sergilenir. Bu düşünce tipinde vatanın apayrı bir yeri vardır. “Selam Olsun” adlı eserinden sunulan iki dörtlükte vatani ve devleti temsil eden bayrağı göndermede bulunulmuş ve onun tarihin hangi derinliklerinden akarak geldiğini vurgulamıştır. “Ay Vetene” adlı şiirinden alınan başka bir dörtlükte ise vatani ile kalbinin ve ruhunun bütünleşmesinin mesajını vermiştir.

*Gelbimizde oğunan türkülerle yarandın
Altaylardan salınan körpülerle yarandın.
Sabahlara apararı ümidlerle yarandın
Al bizleri goynuna, al, bayrağım, dalğalan!*

*Gılincında Babek'in, Nizami'nin şéirinde
Yaşadın susmayacağ vetene neğmelerinde.
Ğarşında baş eyen var dünyanın her yerinde
Oğulun var, gızın var, var, bayrağım, dalğalan (Nağıkızı 2020, s. 41).*

*Cennetde olsam da çekdiyim sitem
Balaca kol¹⁵ olub bağrında bitem.
Derdimi kimlere désem de vetene,
Senintek¹⁶ halıma yanan, görmedim (Nağıkızı 2020, s. 47)*

Batı Azerbaycan edebî çevresinin yetenekli şairi Mahire Nağıkızı'nın sanatının ana çizgisi yukarıda kaydedilen bütün örneklere cevap vermekle birlikte vatan, yurt ve bayrak sevgisi konularını işleyen her metninde kendine özel yer edinmiştir. Onun sanatının ilham kaynağı ise doğal olarak kendi kökü ve millî mensubiyetinden gıdalanmaktadır.

*Dédin ki, derdi görmedin
Kim ekdi, derdi¹⁷ görmedin
Dünya, astanandan¹⁸ kéçdim
Men boyda derdi görmedin... (Nağıkızı 2021, s.14).*

Akademik İsa Habibbeyli, “*Manevi saflık ve vatanseverlik Mahire Hüseynova'nın sanatında kendine özgü yaklaşımlarla yansıtılmaktadır. Onun şiirleri kadının gururu ve erkeğin mertliğinin şiire yansıtılmış ifadesinden başka bir şey değildir. O, “Menim anam” (2006), “Su at dalımca, ana” (2006), “Ana sévgisinden doğan neğmeler” (2008), “Yaşadacağ anam meni” (2009), “Ömrümün çırağı sensen” (2010), “Analı dünyam” (2015) adlı eserlerinde yer tutan şiirlerinde anne yüreğinden kopan ninnileri vatanına layık bir*

¹¹ Evez: Karşılık

¹² Sınağ: Deneme

¹³ Sınığ: Kırık; morali bozuk

¹⁴ Dözme: Katlanmak

¹⁵ Kol: Kaba ot; çalı

¹⁶ Senintek: Senin gibi

¹⁷ Dermek: Koparmak

¹⁸ Astana: Eşik

evladın içten gelen duygularını yansıtarak Tanrısal ilhamın şiirsel ifadesini kâğıda dökmeğe nail olmuştur” (Hüseynova 2023-395) diyerek ona anlamlı bir değer vermiştir.

Bekir Nebiyev, “*Şairin vatanı onun ana dili, ana dilinin her kelimesi ve kelimelerde yer tutan her bir harfin ses değeridir. Her söz ise vatanın bir parçası, her sözün genetik hafızası da vatanın ve milletin tarihidir*”(Nəbiyev 1976, s. 188) diyerek şairlerle ilgili düşüncelerini aktarmıştır.

Merhum bilim insanı Bekir Nebiyev, Mahire Hanım’ın duyguları konusunda dile getirdikleri yönünden haklıdır, çünkü onun düşüncelerine göre vatanın yaşı tarihle başlamış ve onunla sonsuza kadar devam edecektir. Vatanın her taşı ve toprağı kutsaldır, çünkü orada ataların ruhları dolaşmaktadır. Ona göre vatan diğer anlamda ise Ziya Gökalp’ın deyimiyle “Ağzında ana sütü gibi ak” olan ana dilidir. O dilde ulu cetlerin tarih boyunca yarattığı kültürel değerleri ve manevi birliği hâkimdir.

Bu dünyanın yaşı geder tarihin var

Sonu geder başı geder tarihin var

Dağı geder, daşı geder tarihin var

Ha baş vursam bitmez qatı, ana dilim

Dedem babam amanatı, ana dilim (Səfərova, <https://ikisahil.az/post/473799>)

Mahire Nağıkızı’nın “*Yanımdan keçme dağların*” ve diğer şairlerin bu tip eserleri yirminci yüzyılın çeşitli dönemlerinde Batı Azerbaycanlı ediplerin gönül rüzgârlarının bağrılarından kopardığı estetik örneklerdir. Mahire Hüseynova’nın (Nağıkızı) şiirlerinin diğer önemli yönü ise Batı Azerbaycan Türklerinin karşılaştığı zorla göçürülme ile başlayan hayatını, vatandan katliamlarla koparılmanın oluşturduğu derdi, gurbeti, karşılaştıkları böylesine acı verici kaderin sebep olduğu ıstıraplarını “ağır” bir dille söyledikleri manilerle canlandırmasından başka bir şey değildir.

Görüm mü béle dağları

Tutum mu dile dağları

Gözümnen yaş aħacağ

Salacağ séle dağları (Nağıkızı 2021, s. 16).

Batı Azerbaycan edebî çevresi, en başından beri insanların manevi yönüne hitap etmiş, ezeli ve ebedî yurda dönüş düşüncesinin hep canlı tutulması için tarihî kahramanlık örneklerinin hatırlatılmasını genel gaye edinmiştir. Bu açıdan bakıldığında Mahire Nağıkızı’nın yazdığı manilerde ve şiirlerinde yurda dönüş ülküsü millî bir sembole dönüşmüştür.

Yerim ocağında senin,

Küncün, bucağında senin.

Yüz yér dolansam da ölem,

Veten ğucağında senin (Nağıkızı 2021, s. 194).

Burada emperyalizmin güç kullanarak kaybettirdiği vatanın her köşesine, her bucağına duyulan sonsuz özlem zirve noktaya ulaştırılmıştır. Böylelikle, Batı Azerbaycan edebî çevresinin en önemli yönlerinden biri olarak toplumsal, siyasi ve millî ideoloji şiirin sanatsal gücü ile yüreklere ve beyinlere nakşedilmiştir. Batı Azerbaycan edebî çevresi, hem maddi hem de manevi yönden bütünlüğünü koruyarak kaybedilen ana yurt coğrafyasını sahip olduğu ölümsüz etnik kültürüyle Kızıl Elma’ya çevirmiştir.

İrevan, Göyçe, Ağbaba, Dereçiçek, Dereleyez, Zengezur ve Gümrü edebî çevreleri seviyesinde toplanıp bir araya gelen kültür ocakları, millî enerjinin kökünü tarihten alan modelleri üzerinde yükselerek özel bir hassasiyetle konuya yaklaşmıştır. Örnek olarak “*Elesger’i sesledim hay vérdi Göyçe mene*” (“*Âşık*” Elesger’i sesledim, Göyçe karşılık verdi) mısrası taşıdığı anlam yüküyle bir çevrenin hassasiyetini vurgulamaktadır. Mahire Nağıkızı’nın aşağıdaki manisi de bu kültür ocaklarının millî enerjisinin tarihî hafızada kökleşmiş modelinden başka bir şey değildir.

*Derdim, birin görünür,
Bağdım, derin görünür.
Hesen Mirze, haray vér,
Senin yérin görünür* (Nağıkızı 2021, s. 48).

Burada haykırma, bağırma, yüksek sesle cevap verme anlamında kullanılan “*hay vér*”, “*haray vér*” ifadeleri anlam yönünden aynı çizgiye işaret etmekte, millî bir hat belirleyerek ayrı ayrı kültür ocakları tarafından oluşturulan değerlerle toplumun hafızasında önemli bir yer ediniyor. Anılan çevrelerin oluşturduğu manevi atmosfer, millî seviye yönünden kendine özgü bir farklılık kazanmış oluyor. Millî kültürün beşiği olarak daha da derinlere gidip çıkan ve tarihî hafızadan süzülüp gelenlerle birleşerek kendine özgü bir hareket kazanıyor.

*Év nedi, tiken biler,
Bağ nedi, eken biler.
Veten, senin gedrini
Gehrini çeken biler* (Nağıkızı 2021, s. 172).

Bu dizelerde Mahire Nağıkızı, ezeli yurdun toprağını, zorla koparılan vatanın tasvirini dile getirerek kendine özgü üslubuyla topluma sunmakla yetinmeyip aynı zamanda tarihin verdiği ibret dersini de şairane duygularıyla yansıtıyor.

*Yéne de görüb dağları,
Gezerem gerib dağları.
Ay ana, hara¹⁹ gelmişik,*

Düşmene verib dağları? (Nağıkızı, 2015, s. 7) Dereleyez edebî çevresinden Mahire Nağıkızı'nın sunulan manisi hep aynı Batı Azerbaycan'da yaşananlara işaret etmekte ve topluma belirli mesajlar vermektedir.

Mahire Nağıkızı'nın manilerinde, vatan ve onun tipleştirilmesi zorla koparılan vatanda yalnızca derbederliği, göçürülme olayını ifade ile yetinmeyerek sürgün adlı bir gerçeği yansıtarak vatan topraklarının doğasının malik olduğu zenginlik ile göç ettirildikten sonra oluşan düşünceyi de kapsamaktadır. Onun manisinde dile getirdiği “çölünde evelikler” ifadesi millî değerlerimizi, ninelerimizin özel düzenekler kurarak efelek kurutmaları ile birlikte birçok özgün geleneklerimizi hatırlatıyor. Mahire Nağıkızı eserlerinde vatanına ve halkına duyduğu sevgi ile “vatan” anlayışına yüklediği anlam ve ona olan sadakati dile getiriyor. Bu anlayışta vatan yolunda can verenlerin hürriyet ve bağımsızlık fidanlarını yurt topraklarına dikerek ona doğal bir güzellik verdiğine işaret ediyor.

*Özü göcalmaz ki, esri göcaldar
Gelecek, gedecek nesli göcaldar
Gëlberde vetene héykel ucaldar*

Azadlığ ağacı eker şehidler (15 iyun, Azertac)
(https://azertac.az/xeber/salam_olsun_kitabina_salam-1807625)

Sonuç

Çağdaş Azerbaycan şiiri, genelde yaşanan olayların yansıması biçiminde bir imaj oluşturarak emperyalist karakterli Rus İmparatorluğu'nun son döneminde Azerbaycan halkına ve Batı Azerbaycan Türklerine karşı hasmane tutumunu yansıtmaktadır. Edebiyat bir noktada milleti destekleme, acı ve ıstıraplarını dünya geneline ulaştırma konusunda bir vasıtaya dönüşerek halkın dert ortağı fonksiyonunun sorumluluğunu yüklenip geleceğe doğru milletle birlikte yürümektedir. Edebiyat, tarih boyunca siyasi süreçlerin içinde hep gerçekleri bütün yönleriyle dile getirmiş ve yansıtmıştır. Bu konuda bütün ağırlık ise şiirin omuzlarına yüklenmiştir.

¹⁹ Hara: Nere, nereye.

Mahire Nağıqızı'nın şiirleri vatan toprakları için dizine döverek ağlamanın bir faydası olmayacağını, kutsal yurt yerlerine tekrar kavuşmanın yolunun da yılmadan mücadele etmekten geçtiğini vurgulayarak her bir şahsa millî bilincin gereğini hatırlatmaktadır.

Görkemli şairin yazdığı "Şehid Neğmesi" ile birlikte şiirlerinde Türk tarihinin mitolojik çağlardan itibaren günümüze kadar ulaşan devlet geleneğinin her bir vatan evladının maneviyatında ve bilincinde heykelleşmiş ifadesi olarak kendini göstermektedir. O nağme aslında tarih boyunca Türk milletinin karşılaştığı her türlü sürgün, katliam ve soykırımlara rağmen bütün boyların maddi ve manevi birlik ve bütünlüğünü koruyarak dünya çapında bir büyük güç olup Tanrı'nın ilahi adaletini dünyaya hâkim kılma, zalimin karşısına kale gibi dikilme ve mazlumu korumayı hedef edinen Kızılelma'ya işaret etmektedir.

Kaynakça

- Aça, M.. (2015). *Halk şiirinde tür ve şekil (Türk Halk Edebiyatı El Kitabı)* Grafiker.
- Altaylı, Seyfəddin, Hüseynova, Nigar. (2018). *Türk xalqları ədəbiyyatı*. Elm və Təhsil.
- Artun, E. (2011). *Türk halk edebiyatına giriş*. Karahan Kitabevi.
- Ağbabalı, Z. Avazıyam Ağbabanın / Z.Ağbabalı. – Bakı: Folklor institutu, – 2006.
- Boratav, P. N. (2014). *Yüz soruda türk edebiyatı*. Bilge Su yayınları.
- Durukoğlu, S. (2015). *Türklerin Uğradığı sürgünleri ve soykırımları anlatan edebî ve bilimsel eserler*. Net Ofset Matbaacılık San.Tic.Ltd.Şti
- Didergin, İ. Ayırdılar qucağından Göyçenin / İ.Didergin. – Bakı: Yazıçı, – 1992. – s.34
- Hacılı, A. Bayatı poetikası / A.Hacılı: Elm, – 2000. – s.16
- Hüseynova, M. Bir tefekkür tarzına ferqli baxışlar Mahire Hüseynova: Alim ve şair ömrünün detalları/M.hüseynova,-Bakı: ADPU-neş, 2023-395 s.
- Kaya, D. (1999). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Kılıç, R. (2010). Kerkük ve Musul'un tarihî coğrafyası. *TÜBAR-XXVIII*, Güz.
- Mahire Nağıqızının edebi-poetik dünyası/
https://azertag.az/xeber/mahire_nagiqizinin_edebi_poetik_dunyasi-2000336
- Nagisoy, M. Taşlaşmış gerçeğin şiiri/Azərbaycan muəllimləri gazetesi-03.07.2020-seh 6
- Nağıqızı,M.Yanından keçme dağların/ M.Nağıqızı.- Bakı:ADPU neşriyyatı, 2021,seh.3
- Nağıqızı,M.Yanından keçme dağların/ M.Nağıqızı.- Bakı:ADPU neşriyyatı, 2021,seh.291
- Nağıqızı, M. Bayatılar ve 3 şeir / M.Nağıqızı. – Bakı: Apostrof, – 2015. – s.
- Nağıqızı, Mahirə. (2020). *Salam olsun*. ADPU Neşriyyatı.
- Nebiyev, B. Tenqid ve edebî proses / B.Nebiyev. – Bakı: Azərneşr, – 1976. – 188 s.
- Poetry is knowledge -by Octavio Paz: The Bow and the Lyre, paragraph 1 (trs. Ruth L.C. Simms, University of Texas Press, 1987)
- Rodriguez, Jeanette-Fortier, Ted. (2007). *Culturel Memory: Resistance, Faith and Identity*. Austin: University of Texas Press.
- Tekin, M.. (2001). *Roman sanatı*. Ötüken Yayınları
- Türkoğlu, İ.. (2012). *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 42. TDV Yayınları
- Yaman, A. (1973). *Ermeni meselesi ve Türkiye*. Otağ Yayınları.
- Qasımov, C.. (2012). *Ədəbi məhkəmələr*. Bakı: Zərdabi LTD

Extended Summary

After the invasion of Tsarist Russia, the theme of patriotism in Western Azerbaijanis' poetry samples (oral and written) calls for ethnic self-organization with its leading content. For example, Ashiq Alasgar's "Mountains", Shepherd Mohammad's "Goyche", Haji Alish Agha's "Elegies", Master Abdulla's "My", Khasta Bayrameli's "Strangeness", "Crying", Poet Bahma's "I Remembered", "In My Homeland", Poet Hashim's "Enough is enough", Ashiq Jahad's "Goyche", "Where", "I don't know", Ashiq Ali's "On this day", Ismikhani Didargi's "Goyche lake", "My mother land", "Goyche's", "Separation", Hidayat's "Need" I would never leave our village", "River of Migri", "The Displaced", "Nineties", Vahid Aziz's "Girls wore military clothes", "A dream

talk with my mother", Eldar Ismayil's "I lived", "I will stay in my Turkey", Pasha Galbinur's "Why this lake dried up", "If I can't see", "", "Motherland", "There is a house left in Gilatagh", "How is it", "Gone", "Still", Ismayil Omaroglu's "I Bow to the Flag", "Bloody Night", Musa Urudu's "Confession", "This group is going", "The face of displacement", Flora Khalilzade's "Home left for enemies", "My motherland", "Who will gain the land", "Motherland", Ramiz Heydar's "Let's not be a country's stone", Eldar Hasanli's "I was left alone", "Tabrizli, my Azerbaijan from Baku", "Goyche is my friend, Alasgarim, Alimdi", "son of the country, be ready to this too shall pass kill the enemy", Hasan Goycheli's "Forgive me", "Goyche is in my heart", Bilal Anser's "Guest I would hug you", "That Turkish", "My Village" by Avtandil Aghbabali, "People, protect me from Borchali", "Don't pass by the mountains" by Mahira Nagigizi, etc. examples are poetic examples from the heart of Western Azerbaijani writers in different years during the twentieth century. These are poetic examples from the heart of Western Azerbaijani writers. Another specific aspect of Mahira Huseynova's (Nagigizi) contribution is that she revives the life of the West Azerbaijani settlers, the pain of the homeland, the fate of exile, the refugee, and their pains with "heavy" stale language. Academician Mukhtar Imanov notes that "Bayatis occupy an important place in Turkish folk literature and that examples of this genre have their influence on our written poetry is an indisputable issue." [5, p. 3]

Row in my the my cest

At night my homeland in my dream.

The grass grows without me.

I am not without you, Motherland.

...the power, strength, spirituality and cultural paths passing through folklore memory in his verses direct the community to those homelands, and by taking them there, they set the conclusion as the highest goal and direct them to the "erasure of pain". M. Nagigizi's creative examples give preference to folklore, what happened by tuning in to the wonderful sound of saz, expressing the love of country, the mysteries of the people's lifestyle, the magnificence of the ethnographic cultural fund and regulating it in its general dynamics; , noble dreams, Motherland - people's interest, spiritual and moral values, disturbing and thought-provoking waves of excitement stop". [6.p.291]

In general, the literary environment of Western Azerbaijan is the main line in the literature as the awakening of the soul, the formation of the idea of returning to the homeland, and the remembrance of historical examples of heroism. From this point of view, the poetic examples in Mahira Nagigizi's Bayatis are especially marked as a symbol of ethnic identity and the return to the homeland.

My place is in your hearth

In your corner, in your corner.

I wish I would die if I went around a hundred places,

The motherland is in your arms.

In Western Azerbaijan, every aspect of the lost homeland reflects the essence of the Motherland, and the verses elevate every part of the land to an irreplaceable status. Therefore, one important focus of the rich poetry scene in Western Azerbaijan is the exploration of artistic issues within the socio-political and spiritual-ideological context. Despite its geographical disarray, the literary and cultural environment of Western Azerbaijan, which has maintained its integrity through its material and spiritual culture, becomes even more fascinating with the refinement of the ethnocultural system.

Professor Muharram Huseynov, a doctor of philological sciences, notes that "The inexhaustible love for nature and the motherland is one of the main recurring themes in Mahira Nagigizi's bayatis creativity. Against the backdrop of this love, the historical destiny of the people, today's concerns, fragile cries, and passionate calls related to home are brought to realization."

In the literary environments of Iravan, Goyche, Agbaba, Derachichek, Darelayaz, Zangezür, Gyumri, etc., cultural centers are characterized by being based on imaginative models of ethno-energy derived from archaic memory, and they exhibit a special sensitivity to the issue of its transmission. For instance, the idea "I called Alasgari He gave me an answer, Goyche" encapsulates the environment with its level of development and lexical-semantic content. The following bayati of Mahira Nagigizi serves as a perfect model of the ethno-energy handed down to us in the archaic memory of cultural centers. For instance, the idea "I called Alasgari He gave me an answer, Goyche" encapsulates the environment with its level of development and lexical-semantic content. The following bayat of Mahira Nagigizi serves as a perfect model of the ethno-energy handed down to us in the archaic memory of cultural centers.

Therefore, modern Azerbaijani poetry portrays a profound image that reflects the collective experiences as a whole. Its main stream is especially sensitive to demonstrating the harsh treatment of the people of Azerbaijan and Western Azerbaijanis during the final period of the empire (including the Karabakh war). Literature serves as a platform to uphold a certain societal voice and convey its struggles and tragedies to the world.

It performs the function of people's sympathy. He walks together with the people by preferring to meet their needs and sympathize with their problems. He comes to the front line by exhibiting a precise and specific

position on the general flow of political processes. The center of gravity falls on poetry, and in the example of Mahira Nagigizi, Blind Nasib, Childirli Shenlii, Isgander Agbabali, Hasan Mirza, Algayit, Eldar Ismayil, Ismikhan Didargi, Shair Abdulazim, Ali Vakili, Zahid Aziz, Avtandil Agbabali, Nazim Ibrahimoglu, Majnun Goycheli, The literary heritage of Ahmed Vedili, Ismayil Ömaroglu, Parvane Zangezurlu, Abulfat Shishgayali, Agil Ima and hundreds of others, presenting the sanctity of the homeland as the main thing, as well as the sense of revenge, giving a worthy response to the enemy, and all the details of what it means to occupy a foreign land. is loaded into the presentation.

Yesbossynov, Y., Kospaganbetova, N. (2024). Түрік мемлекеттік әнұраны - Истиклал Маршына 100 жыл, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 283-294.

ТҮРІК МЕМЛЕКЕТТІК ӘНҰРАНЫ – ИСТИКЛАЛ МАРШЫНА 100 ЖЫЛ

Yergali YESBOSSYNOV*

Nurzhamal KOSPAGANBETOVA**

Түйіндемe: Бірінші Дүниежүзілік соғыстың жалыны Осман түріктерінің мекені Анадолы жеріне де жеткен. Жаңадан құрылып жатқан Түркия Республикасы жан-жағынан тап берген жаумен күресуге мәжбүр. Азамат соғысы басталып кетті. Бұл соғыс ерекше қақтығыс болып Анадолы елінің ғана емес, бүкіл түркі жұрты үшін күреске айналды. Өзінен әлдеқайда басым, техникалық жағынан ұтымды жарактанған әскери басқыншылыққа қарсы тұруға тура келді. Осындай алмағайып кезеңде Анадолы елінің рухын көтеріп, атын асқақтататын ұран керек еді. Ол - әнұран болатын. Көп кешікпей Ататүрік бастаған ел басшылары жаңа елдің жаңа әнұраны болуға тиіс деген шешімге келді. Сол дәуір түрік оқымыстылары мен танымал ақын-жазушылары маңызды жұмысқа кірісіп кетті. Солардың арасында Мехмет Акиф Ерсой да болды. Мемлекеттік комиссияға жолданған жүздеген ұсыныстардың ішінен Мехмет Акифтің Истиклал маршы менмұндалап алдыға шықты. Себебі ол көпшіліктің құлағына әп-сәтте сіңіп аз уақытта жас пен кәрінің, жарлы мен бай-манаптың күш-қуатын бір арнаға құятын құдыретті сөзге айналды. Қалың жұрттың көңілінен шықты. Мұнда діни наным-сенім мен ұлттық салт-дәстүр біріккендей болды, адами рух пен намыс-қайрат та осы сөзден көрінді. Жаңадан құрылған Түркия Республикасының халқына асқақ рух берді, тар жол тайғақ кешу заманында түрік қоғамын біріктіретін мызғымас күшке айналды. Бұл Акифтің гимні еді. Сол кезде осы өлеңнің ғасырдан астам уақыт ішінде бірде-бір сөзі өзгермей сол қалпы асқақтата айтылатынын, мәңгілік әнұран болатынын ешкім болжамап еді.

Кілт сөздер: Бірінші дүниежүзілік соғыс, Ататүрік, Мехмет Акиф, мемлекеттік гимн.

STATE ANTHEM OF TURKEY: 100 YEARS OF THE ISTIKLAL MARCH

Abstract: The flames of the First World War reached Anatolia, home of the Ottoman Turks, and the newly formed Republic of Turkey had to fight with the enemy from all sides. The civil war started. This war was a special one. There was a struggle not only for the Anatolian country but for all of the Turkic peoples. They had to resist the military invasion, which was much superior to them and technically rationally equipped. In such a difficult period, a slogan was needed that would raise the spirit of the Anatolian country and exalt its name. After a short time, the leaders of the country, led by Atatürk, decided that the new country must have a new national anthem. Turkish scholars and famous poets and writers of that era started important work. Among them was Mehmet Akif Ersoy. Amid the hundreds of proposals sent to the state commission, Mehmet

* Қауымдасқан профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Филология факультеті, ergaliesb@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0002-5477-2116

** Магистр, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, gabitkyznurzhamal@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0003-1305-3710

Akif's Istiklal march stood out. It instantly caught the ears of many people and, in a short time, became a powerful word that could channel the energy of the young and the old, the poor and the rich. People liked it. Here, religious beliefs and national traditions seemed to be united, and the human spirit and courage were also reflected in this word. It inspired the people of the newly founded Republic of Turkey, and the narrow road became an unshakable force that united Turkish society in times of turmoil. It was the national anthem. At that time, no one could have predicted that this poem would become an eternal hymn that would be sung in the same way without changing its words for more than a hundred years.

Keywords: *First World War, Atatürk, Mehmet Akif, national anthem.*

Қазақстан мен Түркия арасындағы гуманитарлық бағыттағы байланыстар жан-жақты және көпсалалы екендігі мәлім. Әсіресе 1990 жылдары негізі қаланған және әртүрлі ведомствоаралық келісім-шарттармен рәсімделген іс-жоспарлар тұрақты дамиды ынтымақтастыққа жол салды. Мұны әсіресе гуманитарлық және білім беру салаларынан көруге болады. Сонымен қатар әр екі елдің саяси даму картасында өшпес із қалдырған ірі саяси оқиғалар мен ұлы тұлғалар еңбектерінің зерттеу барысы мен бағыт-бағдарлары қашанда өзекті де маңызды іс екендігін көрсетті.

Екі ел арасындағы рухани және мәдени жағынан жақындастыра алатын әмбебап құрал тарих, мәдениет пен ғылым екендігі анық. Осы орайда бауырлас халықтардың тарихында елеулі із қалдырған тұлғаларының өмірі мен шығармашылығын оқырмандарға жеткізу, – ғалымдар мен оқымыстылардың мәртебелі міндеттерінің бірі болса керек. Осы ретте Мехмет Акиф Ерсой сияқты танымал саяси тұлғаның еңбектерінің аударылуы, зерттеліп саралануы, сала мамандары мен зерттеуші қауым мен қатардағы оқырманды да қызықтырса керек.

Тақырып (гимн)

Қандай да бір ел болмасын мемлекеттік рәміздер сол елдің бетке ұстар мақтанышы, елдік символы мен тәуелсіз мемлекет құру сатысының жады мен тарихи тұғыры. Бұл тұрғыда мемлекеттік әнұран ерекше орынға ие екендігі анық. Себебі әнұран – «Отанды, Атамекенді, мемлекетті, тарихи оқиғалар мен олардың батырларын мадақтайтын поэтикалық- музыкалық шығарма, мемлекеттің негізгі рәміздерінің бірі. Әнұранның бірнеше түрлері болады: әскери, діни, төңкерістік және т. б. Оның әуені де, сөзі де рух көтеретін салтанатты, үлкен мақсаттарға жетелейтін мәтіні болу керек (Саяси түсіндірме сөздік, 2007, б. 101). Қазіргі уақытта әнұран сөзі «елұран» (Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 2008, б. 69). және «гимн» (Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі, 2019, б. 125) сөздерімен қатарласа қолданылып жүр.

Түркия Республикасының құрылу тарихы және сол дәуір саяси қайраткерлері мен танымал ақын-жазушылары шығармашылығына қатысты қазақтілді деректер жоқ емес. Мысалы, 2012 ж. жарық көрген «Түрік поэзиясы» басылымы мына сөздермен басталады: «Кешегі Кеңес заманында түркі тектес халықтардың Оралдан Қара теңізге, Алтайдан Анадолыға дейін ен жайлап жатқан ірілі-ұсақты талай-талай ұлыстарға бөлініп жататынын білсек те туысқандық таным көкжиегімізді кеңейтуге мүмкіндігіміз бола бермегені белгілі. Сол түркі тектестердің ішінде бір кездері өзіміздің кең даламыздан, Сыр өзенінің бойы мен Арал теңізінің жағалауынан кеткен, Кіші Азияда жеке мемлекетін құрып отырған түрік ағайындарымыздың орны бөлек екендігін сезінгенімізбен, олар жайлы мәлімет жоқтың қасы еді. Қысқасы, «Ел мен елдің арасына елшілікке ақын жүреді» деген қабырғалы қағиданы ұстанып әңгіме өрбітер болсақ, қазақ оқырманының Кеңестің қоластында өткен жетпіс жылында Назым Хикмет пен Әзиз Несин секілді бірнеше түрік қаламгерінің ғана шығармашылығын жан-жақты білуі біздің тоталитарлық идеологияның темір құрсауында мықтап маталғанымызды аңғартса керек». Осы басылымның 82 бетінде Мехмет Акиф Ерсой өмірі туралы шағын мәлімет берілген: «1873 жылы Стамбұлда дүниеге келіп, 1936 жылы осы қалада

өмірден өтті. Төрт жасынан бастап жергілікті мектепте, сосын Қаржы колледжінде дәріс алған. Өз бетінше ізденіп, парсыша, арабша хат таныған. 1889-1893 жылдар аралығында мемлекеттік мал дәрігерлік оқу орнын үздік бітіріп, бірқатар елдерде осы мамандығы бойынша жұмыстар атқарған. Республика кезеңінің көрнекті ақыны, мал дәрігері, ұстаз, қари, Құран Кәрімнің аудармашысы, халық қалаулысы. Ұлт-азаттық соғысы кезінде елді бірлікке, ерлікке шақырған айтулы тұлғалардың бірі. Түркия Республикасының ұлттық әнұраны саналатын «Тәуелсіздік әнұранының» авторы. «Отан ақыны» және «ұлттық ақын» аталған ақынның басты шығармалары «Чанаккале дастаны», «Бұлбұл» дей келе Тәуелсіздік маршы – Истиклал маршы, Торығу (Ümidi kesmek), Бірлік (Birlik), Зорлық пен қарсылық (Zorluk ve Dayanıklılık), Жолаушы, бері қара? (Heu Yolcu, Bugaya Vak) өлеңдерінің үзіндісін Жұмаш Көкбөрі аудармасында берген.

Истиклал Маршының қазақша аудармасы 3 шумақты, 12 тармақты, 3 бунақты және 16 буынды, ұйқасы - шұбыртпалы (а-а-а-а) түрінде орындалған:

Қорықпа елім, ал қызыл ту, енді мәңгі желбіреп,
Жер ошақта қалған шоқтай, ұлтымызға өң кірер,
Бұл Жалғанда басқа күш жоқ, жұлдызымды сөндіреп,
Ол – менікі, ұлтымдікі, растығын ел білер»
Құрбандығың мен болайын, жарқырай түс, Жаңа Айым!
Қаһарман ел нәсілімін, саған тура қарайын.
Қаным төгіп, Тәуелсіздік отын мәңгі жағайын,
Сені ұлтымның қасиетті Тәңіріне балайын.
Мен бұрын да азат ел ем, алда тағы азатпын,
Қай есуас бұғау салмақ! Санасызға ғажаппын!
Буырқанған сел боламын жолын кесер мазақтың,
Быт-шыт етер қандайын да тосқауылдың, азаптың.
Көкжиегі құрыш қорған, Батыс бізден қорқады,
Иманым бар, шекарам бар бөліп тұрған ортаны.
Иманыма қол салды ма, олар үшін сор тағы,
Ұли берсін, өздерінше, өркенді елдің қорқауы.
Ар, ождансыз, имансызды, жолатпа, елім, абайла,
Тосқауыл қой, арсыздықта, шекара жоқ, қарай ма?
Сенімді бол, туар күнің, Тәңіріңді тағы ойла,
Бәлкім бүгін, бәлкім ертең, бір келеді қалайда.
«Жәй жер ғой»-деп, таптамағын ата-баба аруағын,
Шейіт болған кебінсіз-ақ жатыр онда арманың.
Сен солардың ұрпағысың, алмақтың біл салмағын,
Түсінерсің сонда ғана Ұлы Отанның бар мәнін.
Отаны үшін, Жұмағы үшін кім бас тартар өлімнен!
Аруақтар да күңіренеді, ерте кеткен өмірден.
Жанымды алсын, жарымды алсын, Тәңірімнен жерінбен,
Тек, дүние, айырмасын Отанымнан, жерімнен!
Тәңірімнің тілеуінде тіршіліктің мәні де,
Жаттың қолы жуымасын қасиетті тәніме.
Дін, Азанның азалы үні күңіренсін әлі де,
Бүкіл әлем құлақ түрсін Ұлы Елімнің әніне.
Мен ол кезде шабыт қысып, сәждеге мың жығылам,
Бар жарамның аузын ашып, қанды жаспен жуынам.
Менің жаным медет тауып топырақтың буынан,
Көк ғарышқа көтеріліп, сол қуаттан жылынам.

Толқи түс, сен, жарқыраған алтын Айым қияқтай,
 Кешірілсін осы жолда төгілген қан бұлақтай.
 Нәсілімнің асыл тегін – қуаттай бер, қуаттай,
 Тәуелсіздік – Хақтың жолы, соған ұлтым, табынған,
 Азат елдің куәсіндей, Туды ұстаймын құлатпай! (Түрік поэзиясы, 2012, б. 3-8).

Осы аударманы күніміздегі лексикалық және поэтикалық-көркемдік жағынан ең үздігі деп бағаладық. Көкбөрі аудармасын басқа варианттармен салыстыру үшін Райхан Имаханбеттің 4 сәуір, 2016 ж. Абай. kz жарияланған *Мехмет Акиф Ерсойдың өмір жолы барлық мұсылманға өнеге* тақырыбындағы шағын жазбасына қараған жөн. Жазба авторы Мехмет Акифтің өмірі мен шығармашылығына шағын шолу жасай келе Истиклал Маршының қазақша аудармалары туралы былай дейді: «Түрік тіліндегі түпнұсқамен қазақ тіліне аударылған екі түрлі нұсқаны қаз-қатар беруді жөн көрдім. Қазақшаланған бірінші нұсқа – Әбдіуақап Қара, Мұқаш Қожақметұлының аудармасы, мәтін Ә.Қараның жеке сайтынан алынды. Ал, екінші нұсқа «Қазақ үні» атты 2000 жылдан Алматы қаласында шыға бастаған қазақ ұлттық порталының сайтында «Бауырлас түркия ақындарының поэзиясы» атты арнайы мақалада бірінші болып Мехмет Акиф Ерсойдың поэзиясына орын берілген. М.А.Ерсойдан басқа Зия Гөкалып, Нусейін Ниһал Атсыздың өлеңдері, Фәдли Әлидің жолма-жол тәржімәсі бойынша жарық көрген» (<https://www.abai.kz/post/43619>).

Истиклал Маршының орыс тіліндегі аудармаларына қатысты зерттеулер түрік ғалымдары тарапынан да қолға алына бастады. Сондай еңбектердің бірі аударма нұсқасын текстологиялық, лексикалық, стилистикалық және поэтикалық жағынан талдаған. Осы зерттеуден алынған және мақала авторы Олена Козан «аударма біздікі» деген ескертпесімен берілген мәтінінен үлгі ретінде екі шумағын бере кетуді жөн көрдік:

<p>Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak; Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak. O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak; O benimdir, o benim milletimindir ancak!</p>	<p>Прочь страх! На закатах этих будет реять алый стяг, Пока на родине дымится хоть один очаг. Флаг этот моей нации звезда-будет он сверкать! Он мой, он нации моей был и будет принадлежать!</p>
<p>Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilal! Kahraman ırkıma bir gül... Ne bu şiddet, bu celal? Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal; Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklal.</p>	<p>Лик свой не омрачай, ради всего святого, О полумесяц, своенравия ты полон! С улыбкой ты взгляни на мой народ-герой! К чему эта жестокость и гнев такой? Не будет прощена тебе в веках пролившаяся кровь, Свобода - есть право моего народа, хранящем в сердце истинного Бога.</p>

(Kozan, 2021, б. 1503).

Түркия зерттеулеріне қатысты ішінара назарға ілігіп жүрген кеңестік идеологияның жалғасы қазіргі уақытта да көрініс беруде. Осындай өткінші және конъюктуралық үгіт-насихатты тасушы басылымдар еліміздің ЖОО орындарында оқу құралы ретінде әлі де пайдалану үстінде. Мысалы, 1990 ж. Мәскеуде «Наука» баспасынан шыққан «Турецкая Республика» кітабы ескі «кеңестік» дәстүрді бұзбай таптық және «орыстық» тұрғыда талдап-саралауын өзгертпеген: «...Мемлекеттілікті жетілдіру мақсаты тұрғысында буржуазиялық дәстүрге басымдық берілді. 29 қазан, 1923 ж. Түркия Ұлы Ұлттық Мәжілісі Түркия Республикасын жариялады. Тұңғыш президенті болып Мұстафа Кемал сайланды. Республика жарияланғаннан кейін кемалисттер маңызды реформалар мен түбегейлі өзгерістерге бастайтын әрекетке көшті. Осының арқасында ортағасырлық тоқырауды бәсеңдетіп елге буржуазиялық

негізді жүйе енгізу басталып кетті» (Аксененко, Гасратян, 1990, б. 32). Стиль мен мазмұндық жағынан ұқсас деректердің дәлме-дәлін А.Д.Новичевтің 1965 ж. Мәскеуде жариялаған «Турция. Краткая история» еңбегінен көре аламыз (Новичев, 1965, б. 605).

Түркі елдері саяси қайраткерлері мен ақын-жазушылар еңбектерінің мазмұндық бағыт-бағдарының классикалық үлгідегі талдап-саралануын 2018 ж. профессор Дандай Ысқақұлы «Тілдер тоғысындағы түркі әлемі» еңбегінде атап өткен. Шығарма авторы түркі елдерінің тарихи және саяси дамуының идеологиялық астарын баяндай келе мынадай қорытындыға келеді: «Түрлі саяси, географиялық факторлардың әсерімен бір-бірінен ажырап қалған түркі халықтары бір кездерде түрлі себептермен ұмытып қалған ортақ құндылықтарын жандандыруға, сөйтіп өзара жақындаса түсуге бағыт алып отыр. Шығу тегі ғана емес, рухани жағынан да туыстық - түркі әлемін бірлікке бастайтын аса қуатты факторлардың бірі. Сондықтан да әрбір түркілік этнос өзіне ғана тән құндылықтармен өмір сүрумен бірге түркілік ортақ құндылықтарды да игеріп, күнделікті тіршілік игілігіне асырудың да маңызы күн санап артып келеді» (Дандай Ысқақұлы, 2018, б. 605). Осы деректермен мазмұндас түрік ғалымдарының жарияланымдары қазақтілді басылымдарда да кездеседі: «Ерсойдың көзқарасында идеал жастық» тақырыбындағы мақалада М.А.Ерсойдың өмірі мен шығармашылығына шолу жасалып саяси көзқарасы мен ағартушылық қызметі туралы баяндалады. «Сафахат» топтамасында орын алған «Асым» поэтикалық диалогына қатысты деректер бере келе, «2006 жылы 17 мамырда Мехмет Акифтің депутат атанған Бұрдүр қаласында «Мехмет Акиф Ерсой университеті» ашылды. 2011 ж. Түркияда Мехмет Акифтің дүние салғанына 75 жыл және Истиклал Маршының қабылданғанына 90 жыл толуына орай үкімет басшысы Режеп Тайып Ердоғанның ұсынысы бойынша «2011 ж. - Мехмет Акиф Ерсой жылы» деп жарияланды. Түркияда Мехмет Акиф Ерсой есімі берілген 250 жуық бастауыш және орта мектеп, осы көрсеткішке жақын аудан, ықшамаудан мен көше атаулары бар» деп тұжырымдайды (ҚазҚызҰПУ Хабаршысы, 2013, б. 86).

М.А.Ерсой шығармашылығын қазақ ойшыл ақындары мен саяси тұлғалары шығармашылығымен салыстыра зерттеу нысандары да кездеседі. Солардың бірі М.Әуезовтың «Абай жолы» романы мен М.А.Ерсойдың «Сафахат» жинағына арналған. Мұнда осы шығармалардың адами және моральдық құндылыққа қатысты концептілері зерттеу объектісіне айналған» (Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2009, б. 33). Ал Осман сұлтандығының хронологиялық даму тарихы мен саяси тоқырауға ұшырау кезеңі туралы мәліметті Халықаралық Түркістан энциклопедиясынан көре аламыз: «...Ресей 1783 ж. Қырым хандығын жаулап алуын толық аяқтады. Қандас түрік мұсылман елінің қолдан кетуі хан сарайына үлкен моральдік соққы беріп, тұралатып тастады. 1787 ж. басталған орыс-түрік соғысы тағы жеңіліспен аяқталды. Ози қамалы 1789 ж. таққа Сұлтан Селим III хан отырды. Осы дәуірден бастап Осман елі, әсіресе, гуманитарлық салада Еуропаға жақындай түсіп, әскерлер мен зиялы қауым, оқымыстылардың текетіресі мен дау-дамайы басталды. Саяси ахуал ушыға түсіп, қоғамның екіге "Еуропашыл" және "Османшыл" болып бөліну қаупі туады. Сұлтан Селим II әскери төңкеріс нәтижесінде басшылықтан кетуге мәжбүр болады. 1807 ж. Мұстафа IV таққа отырады. Мұстафа хан тақта бір-ақ рет отырып, орнын 24 жастағы Сұлтан Махмұтқа береді (1808). Сұлтан Махмұт II ішкі саяси реформа бастап, жаңа әскери доктрина жариялады. Ішкі саяси дағдарыс пен сыртқы әскери текетірес басқару реформасын едәуір тежеп, енді Балқаннан айырылып қалу қаупі төнді. Сонымен қатар осы дәуірде Еуропа үлгісінде алғашқы саяси газет-журналдар шыға бастады. Әскери-саяси текетіреске қарамай, гуманитарлық, әсіресе, білім-ғылым жағы еселене дами түсті. Патшаның ой-арманы барлық әкімшілік және әскери саланы Еуропа үлгісінде реформалау еді. Еуропа елдеріне үсті-үстіне оқушы жіберіп, батыс үлгісінде білім

алуларына мемлекеттік қолдау көрсетті. Сұлтан Махмұт II хан қайтыс болғаннан кейін, таққа ұлы, 16 жастағы Абдулхамид отырды. Абдулхамид дәуірінде мемлекеттік құрылымның барлық тетігін қамтыған тоқырау кезеңі басталады. Патшаның басқару тәжірибесінің шектеулігі Осман сұлтандығының шөгу сатысының басталуына әкеліп соғады. Таққа соңынан отырған бауыры Абдулазиз хан, содан кейін ұлдары Абдулхамид II (1876 -1908), Мехмед Решад (1908- 18) және Мехмед Вахидеддин (1918 -22) Осман түрік елін нығайта алмай дәрменсіздік танытты. Әлемдік өркениетке өшпес үлес қосып, қайталанбас мәдени мұра қалдырған Османдықтар осылайша, өзінің алтыншы ғасырға аяқ басқан ұзақ өмірінде әлемдік қоғамдастықтың қатардағы бір мүшесіне айналуға мәжбүр болды. Көп уақыт өтпей, бір кездергі Осман Империясының тарихи мирасқоры болып табылатын Түркия Республикасы орнады» (Халықаралық Түркістан Энциклопедиясы, 2002, б. 523).

Талдау

Түркия Республикасының құрылып-қалыптасуының алғашқы кезеңдері Бірінші Дүниежүзілік соғысы мен одан кейінгі саяси дағдарысқа алып келген ірі өзгерістерге тұспа-тұс келді. Ұлт тәуелсіздігі үшін күрес тек қана әлеуметтік-экономикалық даму бағытын түбегейлі өзгерту мақсатында болмай, халық арасындағы идеологиялық жұмыспен қатар жүруін талап етті. Осындай шешуші сәттерде елі мен жерін қорғау үшін жан аямай еңбек еткен ұлт қахармандары суырылып алға шықты. Түркияның сондай қахарман тұлғаларының бірі – Мехмет Акиф Ерсой. Ол Түркия Республикасын құрушы Мұстафа Кемал Ататүріктің үзеңгілес досы, түрік елі тәуелсіздігінің жалынды жаршысы. Ататүрік құрған үкіметтің белсенді мүшесі, мемлекеттік әнұранның авторы. Көзі тірісінде Анатолия халқының құрметі пен ризашылығына бөленген саясаткер, ағартушы, ақын, жазушы, теолог, әдебиет зерттеушісі.

Түріктің Истиклал Маршы Мехмет Акиф Ерсойдың шығармашылығына тікелей байланысты. Ақын өлеңдерінің құрылымдық және лексикалық сипаты Қазақстанда әлі де тыңғылықты зерттеу нысанына іліге қоймаған османдық түрік тілі төңірегінде өрбитіні сөзсіз. Кеңес дәуірі заманында Қазақстандық түркітану ғылымы әсіресе, Орта ғасыр жазба ескерткіштері зерттеулерімен қоса Алтын Орда – Осман Империясы сияқты тақырыптарда кедергілер мен шектеулерге тап болғандығы мәлім. Бұған Алаш Орда оқымыстыларының еңбектерінің жабық болып зерттеу нысаны ретінде «қауіпті» деп танылуы да әсер еткені анық. Бұл өз кезегінде Алтын Орда дәуірі жазба ескерткіштері – Осман тілі жазба ескерткіштері параллелінде айқын көрініп, тарих ғылымы мен түркітанудағы жеке және ірі ғылыми бағыт – османтанудың кенже қалуына себеп болды. Соның нәтижесінде кеңес дәуіріндегі, соңынан тәуелсіз Қазақстанда османистика саласы, оның ішінде Кіші Азия өңірі тарихы – Түркия зерттеулері өз алдына жеке ғылыми сала ретінде қалыптаса алмады. Ал сұраныс тауып отырған ғылыми және көпшілік әдебиетті Мәскеу мен Ленинград, Киев пен Қазан сияқты ғылыми мекемелерде жарық көрген еңбектермен алмастыруға мәжбүр болды. Мұны соңғы уақыттарда қазақ тілінде жарияланған басылымдар да атап өтуде: «... Қазіргі кезде түркілік бағыттағы идеология ұстанып отырған бірден-бір мемлекет – Түркия. Бес жастағы баласынан еңкейген қариясына дейін исі түркіні өз туысымыз, ескі жұртта, ежелгі түркі мекенінде түтін түтетіп отырған бауырлас елдер деп ұғады. 1923 ж. Ататүрік реформасынан кейін бұл елдің этнографиялық бет-бердесі нағыз түркілік нышан алды. Тілі, өнері ғажап дамыған елдердің қатарына қосылды. Бізде кейбір ұмытылып бара жатқан ескі сөздерді немесе грек, латын сөздерінің тілімізге бойлай еніп кеткен түріктік баламасын, олардың сөздігінен табуға болады. Тарих, көне әдебиет, өнер туралы да соны айтуға болады» (Түркі әлемі, 1995, б. 67).

Түркия гимнінің әні мен музыкалық оранжировкасын Зеки Үнгөр орындады. Азамат соғысының қиын-қыстау күндерінде қара халықтың, қалың жұртшылықтың құлағына жағымды, сөзі жатық, сонымен қатар патриоттық реңгі басым әнге деген қажеттілік туды. Ол әнұран еді. Бұл ән елге, ұлтқа жаңаша леп пен жаңаша өмірдің жаршысы ретінде танылуы тиіс еді. Сол жылдары, яғни 1921 жылы Түркияның ұлттық білім министрлігі Мемлекеттік әнұранға конкурс жариялайды. Конкурсқа 724 өлең қабылданады. Бірінші орынға ие болатын өлең авторына сыйақы ретінде 500 лира берілетінін ести сала, Мехмет Акиф Ерсой конкурсқа қатысудан бас тартады. Алайда Ұлттық білім министрлігінің Бөлім бастығы Хамдуллах Супхидің жетекшілігіндегі мемлекеттік комиссия мүшелері, Мехмет Акифке сыйақысыз қатысу шартын ұсынып ортақтаса бір келісімге келеді. Мехмет Акиф Ерсой өз өлеңін конкурсқа жолдайды. Кейінірек айтқанындай, осы әнұранның алғашқы нобайын *Tacetin Dergahı* атты ұйымға барып жүргенде жазған екен. Конкурс төрешілерінің талқылауы мен сұрыптауы нәтижесінде Мехмет Акиф Ерсойдың өлеңі 12 наурыз 1921 жылы Түркия Республикасының парламенті – Ұлы Ұлттық Мәжіліс шешімі бойынша Түркия Республикасының Мемлекеттік Әнұраны деп танылады. Жаңа түрік елінің жаңа әнұранын Мәжілістегі депутаттармен қоса Мұстафа Кемалдың өзі орнынан тұрып қошаметпен қол шапалақтап қарсы алады. Ресми қабылданғаннан кейін дереу ағылшын, неміс, француз, венгр және парсы тіліне аударылып республика өңірлеріне және алыс-жақын шет елдерге таратылады (Dr. Nihan Altınbaş, 2015, б. 35).

Ал өлең авторы сыйақы төлемін алудан бас тартып сол кезде *Dârülmesâî (İşevi Hilal-i Ahmer (Kızılay))* деп аталатын «Қызылай қайырымдылық қоғамына» сыйға тартады.

Әнұранның әнін жазу туралы деректер де назар аударарлық. Өлеңнің әні үшін жарияланған екінші конкурсқа 24 композитор қатысады. 1924 ж. Анкарада бас қосқан Мемлекеттік Комиссия мүшелері ең бірінші *Али Рыфат Чағатай* есімді сазгердің әнін қабылдайды. Әнұранның осы композитор арқылы жазылған нұсқасы 1924-ші жылдан 1930-шы жылға дейін қолданыста болады. 1930-шы жылы *Осман Зеки Үнгөр* есімді сазгер әнұран музыкасы мен композициялық құрылысын батыс еуропа елдері стиліне жақындатып өзгертеді. Сонымен ескі ән үлгісі 1930 жылға дейін қолданыста болып, кейінірек өзгеріске ұшырап, заман талабына сай жаңғырып қазіргі көрінісіне ие болады. Сол дәуірдің Президенттік Симфония оркестрі Осман Зеки Үнгөрдің сонау 1922 жылдан бері дайындап жүрген вариантын көпшілікпен мақұлдап, тоғыз шумақтан құралған әнұранның жаңа музыкалық редакциясын бекітеді. Дәл осы уақытта әнұранның түпнұсқа мәтініндегі кейбір жолдар мен шумақтар болымсыз өзгерістерге ұшырайды. Музыкалық редакция барысында сол кезеңнің атақты композиторлары *Едгар Манас* пен *Ихсан Сервет Күнчер* де белсене араласады. Осы уақыттарда түрік мемлекеттік гимні «Истиклал Маршы» деген атауға ресми түрде ие болады (сонда, s.38). Осман Зеки Үнгөр туралы мәліметті А.Г.Аксененконың «Турецкая Республика» анықтамалық еңбегінің «Республика дәуірі: музыка» графасынан көре аламыз: ...жаңа Түрік Республикасы музыкалық элитасының бірінші толқыны Стамбұл қалалық симфониялық оркестрін үздіксіз отыз жыл басқарған Кемал Решит Рейдің есімімен байланысты. Ол үш симфония, бес концерт, көптеген опера, оперетта мен шағын музыкалық туындылардың авторы. Ал екінші толқын республика дәуірінде білім берген ұлттық консерваториялардың түлектері. Олар тек қана өз елдерінде емес, Еуропада да танымал болды. Осы екінші толқын элитасы дәстүрлі халық музыкалық-фолкльорлық туындыларын классикалық еуропа музыкасымен ұштастыра білді. Бұлардың арасында Бюлент Арел, Ильхан Усманбаш, Эртугрул Огуз Фырат, Ильхан Кемаль Мимароглу сияқты жаңашыл орындаушы мен композиторлар орын алды. Осы оркестрдің арқасында көптеген жаңа буын түрік композиторлары өсіп шықты,

араларында түрік мемлекеттік гимні – Истиклал Маршының музыкасын жазған Осман Зеки Унгюр (1880-1958) де болды (Турецкая Республика. Справочник, 1990, б. 281).

Тарихи құжаттарға қарағанда Түркия әнұранының екі композиторы бар. Бірінші композиторы Али Рыфат болса, екіншісі, - Осман Зеки Унгюр.

Түрік әнұранының алғашқы нұсқаларын Мехмет Акиф Ерсой араб алфавитімен жазған. Осы нұсқалар әнұран ретінде ресми түрде қабылданған соң тұңғыш рет «Açıksöz - Ашықсөз» газетінде жарияланады. Кейінірек Кастамону Мемлекеттік кітапханасы мұрағатына сақталуға берілген (Dr. Nihan Altınbaş, 2015, б. 34-36).

Қорытынды

Мехмет Акиф Ерсойдың әнұран жазу уақыты Түрік Республикасының қиын-қыстау, «жау жағадан алған, дұшпан етектен тартқан» уақытына дәлме-дәл келеді. Жұрт аш-жалаңаш. Әскер жүдеу. Осындай таршылық пен тапшылық заманында түрік жұртын дүр сілкіндіретін, түрік армиясына рух беретін «әскери әннің» қажеттілігі сезіліп тұрды. Мұндай алмағайып заманда Мехмет Акифтей ақын-жазушылар, оқымыстылар, тілші-әдебиетшілер өздерінің мәртебелі орындарынан табыла білді. Солардың бірі және бірегейі Мехмет Акиф еді. Ол өз әнұранында түрік жұртының өткені мен болашағын, қазіргі жағдайы мен тарихи жадын тағы бір мәрте дүр сілкіндіргендей болды. Түрік халқының мемлекеттік тәуелсіздігін паш еткен әнді жетідегі сәби мен жетпістегі шау тартқан қария да айтатын болды. Ән бүкілхалықтық қолдауға ие болды. Анатолия түрік халқының бүкіл қайғы-қасіреті мен үміті, сенімі осы әнде жиынтақталып, шиыршық атқандай болды. Республиканы мекен еткен халықтың патриоттық сезімін еселей түсті. Ән авторы түрік халқының бастан кешкенін жүрегімен сезіне отырып Анадолы түрік тарихындағы ең зәру, ең өміршең тамаша туындының бірін өмірге әкелді.

Түркия әнұранында халықтық мақсат пен мүдде, тілек пен міндет белгілі бір қалып, рет бойынша орналасқандай. Жазылған/айтылған әрбір сөзі күллі адамзат баласына ортақ пафостық ренк пен философиялық ой-мақсатқа толы, көркемдік жағы әсем де сәнді. Әнұрандағы әрбір сөз ел тәуелсіздігінің қаланған керпішіндей, қиюын тапқан тастай үйлесімін таба кеткен. Ақын осындай терең ұғым мен салмақты философиялық толғауды он шумақ өлеңге сыйдыра білген. Мұнда саяси әсіре қызу сөздермен қоса үміт пен батылдықты, адами тұлға мен елдік сананы да дәріптейтін сөздерді табуға болады. Мұнда әрбір азаматты бірінші кезекте өзін тани білуі туралы, отанын сүю мен құрметтеу, барға қанағат деген сияқты шумақтарды кездестіре аламыз. Композициялық құрылысының басқа бір ерекшелігі ретінде алғашқы өлең шумақтары адами үрей мен қорқу, дүлей қаранғылық пен шарасыздықтан басталса, одан кейінгі шумақтары үміт пен сеніммен жалғасын табады. Мехмет Акиф Ерсой өлең шумақтарындағы сөз бен сөз тіркестеріне айрықша мән берген, әртүрлі мазмұн мен формадағы фразеологизмдер мен халықтық фразаларды жиірек қолданған. Бұған мысал ретінде *мемлекет, ұлт, шейіт болу, әділет, дін, тіл, діл, азан, жәннат, тозақ* және т.б. сөздерді айта аламыз. Ал кейбір сөздер мен сөз тіркестері реті мен иініне қарай әсем түрде ұйқасы мен мәнін тауып қайталанып беріліп отырған (сонда, 36).

Мехмет Акиф Ерсой дос-жарандарына әнұран туралы айтқанда «Ол заман күншуақты жайдары күн емес, қараңғы, қапас күндер еді. Өлеңде осындай халықтық күйзелістің ізі сайрап жатыр. Қиын-қыстау кезеңде ұлтқа үміт беретін, рухын көтеріп елдік санасын асқақтататын ән керек болды. Бұл ән солай туды. Бұл өлең қайтадан жазылмайды. Оны ешкімде жаза алмас. Оны мен де қайта жаза алмаспын. Мұндай әнді жазу үшін ол күндерді бастан кешіп, көзбен көру керек. Өлең енді маған тиесілі емес. Иесі мен емеспін. Өлең ұлтқа тиесілі, ұлт меншігі. Менің өз ұлтыма қалдырған ең құнды сыйым осы өлең» деген екен. Бұл сөздерін ауыр науқастанып жатқанда айтса

керек. Тәуелсіздік әнұранын еліне сыйға тартқан Мехмет Акиф Ерсой 27 желтоқсан 1936 ж. дүниеден өтті. Түріктің байрағына оралған денесі көне қала Стамбұлдың Едирнекапы мазарлығын мәңгілік мекен етті.

Әр жылдың 12-ші наурызы Түркияның Әнұранды қабылдаған күнімен қоса Мехмет Акиф Ерсойды еске алу күні болып табылады (Сонда, б. 44-45).

Акиф, Тәуелсіздік Маршын алғашында екі газет пен бір журналға берген. Анкарада бірінші рет 17 ақпан 1921 ж. *Hâkimiyet-i Millîye - Хакимие-и Миллие* газетінде және *Себилүррешад* журналында шықты. 4 күннен кейін, 21 ақпан, 1921 ж. *Ачыксөзде* жарияланды. 4-ші мәрте 29 қаңтар, 1921 ж. Кония қаласының *Өгүт* газетінде жарық көрді. Кастамону қаласындағы *Ачыксөз* газеті 123-ші санының (Ачыксөз (1921), 716 /21. Ақпан:1) бірінші бетінде Тәуелсіздік Маршының құлаққағысын оқырмандарына былайша жеткізді: Аса жоғары мәртебелі ақын-жырауымыз, үлкеніміз Мехмет Акиф Бейефендинің баға жетпес шығармашылығының шыңы - Истиклал Маршының өңіріміздегі тұңғыш жарияланымын шығару біздің газетімізге бұйырды. Өлеңнің әрбір жолы мен сөзі түріктің асқақ рухын паш ететін патриоттық сезімге толы. Мұны жариялау біз үшін үлкен мәртебе және зор бақыт; қараңыз: проф. Мехмет Серхат Йылмаз. *Мехмет Акиф Ерсой (Өмірі-Ой-толғамдары-Шығармалары - Hayati-Düşünceleri-Eserleri)*. TBMM Basımevi - 1. Baskı Haziran 2022. б. 705-723).

Мехмет Акиф Ерсойдың Истиклал Маршы Ұлт-Азаттық Соғыстың жеңісін жақындатты. Ақын, 1-ші Дүниежүзілік соғыстың жалыны жақындаған Анадолы өңірлерін аралады. Балыкесир, Афион, Анталия, Стамбұл, Чанкыры, Кастамону сияқты аймақтарға барып жергілікті халықтың рухын көтерді, түрік халқының жерін түгендеп, барын жоқтап намысын қайрады, озық үлгідегі білім-ғылымға шақырды. Барған жерінде аумақтық тұтастық пен жергілікті сепаратизмге қарсы үгіт-насихат жұмысын жүргізді. Ол қанды майданды тылда жүріп күшейткен, ұлттың рухани және идеологиялық тұрғыда ұйысып, бірігіуіне өлшеусіз үлес қосқан ойшыл-ақын ретінде танылды.

Истиклал Маршы жекелеген деректерге қарағанда 1921 ж. бастап кипрлық түріктердің де мемлекеттік әнұраны. 1976 ж. Жерорта теңізіндегі Кипр аралының солтүстік бөлігі Солтүстік Кипр Түрік Республикасын жариялады. Мемлекеттік гимн деп Мехмет Акифтің әнін таңдап құрлықтық Түркиямен тілдік, әлеуметтік-саяси, демографиялық және экономикалық тұрғыдан кооперацияға бет бұрды. 1985 ж. өз Конституциясын қабылдады (https://tr.wikipedia.org/wiki/Kuzey_Kıbrıs_Türk_Cumhuriyeti). Сөйтіп жүз жылдан астам уақыт бірде бір сөзі, әрпі мен үтірі, ноктасы өзгермеген Мехмет Акиф өлеңі Анадолы елі мен Кипр аралының аспанында асқақтап қалықтап жүр. Ұлы Даланың Алаш Ордасымен үндестік тапқан өршіл өлеңі тағы да жүз жылдап айтылмақ, көктің төрінен түспей биіктерден көріне бермек.

Қайнақша

Aksenenko, A.G. Gasratyan, M.A. (1990). *Turetskaya respublika*. Moskva, Institut Vostokovedeniya AN.

Altınbaş, Nihan (2015). *Milli Mücadele’de Mehmet Akif Ersoy ve İstiklal Marşı*. TBMM Basımevi.

Ayan, Ekrem (2013). Mehmet Akif Ersoy’dın közkararasında ideal jastık. *Kazak kızdar ulttıк pedagogikalık universiteti Habarşısu*. 2(44).

Esbosın, E., Sadık Tural (2002). *Halıkaralık Türkistan ensiklopedyası*. Osman Sultandığı. Kazak Ensiklopedyası Bas Redaksysı.

Kazak tilinin tüsindirme sözdigi (2008). Dayk-Pres.

- Kazak Tilinin Kirme Sözder Sözdigi* (2019). Nur-Sultan, Ulttik Audarma Byurosı.
- Noviçev, A.D. (1965). *Turtsya. Kratkaya İstorya*. Moskva, İzdatelstvo “Nauka”.
- Olena Kozan (2021). Bir kültür değişmezi olarak İstiklâl Marşı: çeviri amaçlı çözümleme ve çeviri sorunları (Türkçe Rusça Dil çifti). *Erciyes Akademi*, 35(4), 1503-1517.
- Sadıkov T.S., Abdrahmanov H.A. (1995). *Türki Alemi*. Abay Atındağı Almatı Memlekettik Universiteti.
- Sayasi Tüsindirme sözdik* (2007). Jüveli Zertteuler İnsitutu.
- Türk Poezyası* (2012). Bas Redaktor Jakıp B., “Kazak Ensiklopedyası”
- Aksenenko A.G., Şamsutdinov A.M. (1990). *Turetskaya Respublika. Spravoçnik*. Akademya Nauk SSSR, İnsitutut Vostokovedenya.
- Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* (2009). Muhtar Avezov’un “Abay Yolu” Adli Romanı ile Mehmet Akif Ersoy’un “Safahat” Adli Eserinde Örnek İnsan Tipi. cilt: IX, Sayı 1, İzmir. s. 33-44.
- Iskakulı, Danday (2018). *Tilder Togısındaki Türki Alemi*. Almatı.

Elektronik Kaynaklar:

<https://www.abai.kz/post/436195> (erişim tarihi: 01.06.2024)

https://www.tr.wikipedia.org/wiki/Kuzey_Kıbrıs_Türk_Cumhuriyeti (erişim tarihi: 01.06.2024).

Extended Summary

The emergence of Mehmet Akif Ersoy’s national anthem coincides precisely with the period of the World War I and the decline of the Ottoman Empire, marking the initial days of the new, secular Turkish Republic. During this time, the social conditions in Anatolia were dire, with the population experiencing severe poverty and famine. Additionally, with the encouragement of England and other Western countries, Greece intensified its provocative actions in the border regions of Turkey, even launching open military attacks in some areas. Amidst such trying times, there was a palpable need for a “military anthem” to inspire the Turkish people and boost the morale of the Turkish army. Mehmet Akif Ersoy, along with other poets, writers, scholars, and linguists, rose to the occasion from their esteemed positions. Among these notable figures, Mehmet Akif Ersoy stood out. In his poem, which he would later name İstiklâl Marşı, he eloquently captured the past and future of the Turkish nation, conveying the current complex situation with patriotic fervor. He called upon his people and the Turkish nation to rise in the struggle for independence. The anthem garnered widespread support among the Anatolian Turks, embodying their collective sorrow, hope, and faith.

The research on Mehmet Akif Ersoy in Kazakh or within Kazakhstan is scant. His works, life, and literary persona were studied by a limited number of scholars during the Soviet era. This limited exploration was primarily due to the obstructive policies of the Russian totalitarian system, which promoted ideologies of “Pan-Turkism” and “Pan-Islamism,” posing significant barriers to such research. The works and political activities of prominent figures like Alikhan Bukeikhan, Mustafa Shokay, Akhmet Baitursyn, and Yeldes Omar, the founders of the Kazakh Alash Orda government, were banned, similar to the censorship imposed on Azerbaijani Mehmet Emin Resulzade, Tatar Yusuf Akchura, Gabdulla Tukay, and Turkish poet Mehmet Akif Ersoy. Their works were prohibited from being openly discussed, published, or propagated.

It is understandable, then, why Mehmet Akif Ersoy’s works were either not studied or inadequately explored in Kazakhstan. Additionally, the Soviet Union’s political system, rooted in Russian totalitarianism, limited research on political figures labeled as “Pan-Turkists” primarily to central Russian cities like Moscow and Saint Petersburg. These studies, conducted by a few scholars, often faced immediate censorship and were transferred to state secret archives. Despite receiving state awards, such as medals, housing, cars, vacation vouchers, and monetary rewards, these scholars’ doctoral and professorial monographs were not widely published or made available in institute or university libraries. For instance, the invaluable works of Kazakh scholars like Evney Buketov, Alikhan Bukeikhan, and Shakarim, who wrote significant contributions to the history of the Turks, were either destroyed (burned) or placed in secret archives.

In Kazakhstan, research on Mehmet Akif Ersoy, or the translations of his poems into Kazakh, began only after the country gained independence. Though few, these works are valuable, as translating a poet with such a complex style and language as Mehmet Akif Ersoy is a challenging task. The available research in Russian is primarily influenced by Soviet-era political tautology and “proletariat” templates.

The Turkish national anthem encapsulates the public’s aims and interests, wishes, and obligations in a specific order. Each word of the anthem is filled with a common human fervor and philosophical intent, executed with artistic beauty and elegance. Every word in the anthem aligns perfectly, like a well-fitted stone in the

edifice of national independence. Mehmet Akif Ersoy managed to encapsulate profound concepts and substantial philosophical reflections within the ten verses of his poem. Alongside political fervor, the anthem conveys hope and courage, celebrating the human spirit and national consciousness. It emphasizes self-awareness, love, and respect for the homeland, and contentment with what one has. The anthem's compositional structure starts with verses expressing human fear, darkness, and helplessness, which subsequently transform into verses of hope and confidence. Mehmet Akif Ersoy paid particular attention to words and phrases, frequently employing various phrasal structures and popular expressions. Examples include terms like state, nation, martyrdom, justice, religion, language, consciousness, prayer call (azan), heaven, and hell. Some words and phrases are elegantly repeated, maintaining rhyme and meaning according to their context and structure.

Mehmet Akif Ersoy's works, coinciding with the First World War and the Bolshevik Revolution in Tsarist Russia, resonate with the principles of the Kazakh Alash Orda political movement and government. We can observe the historical and political similarities between these two significant Turkic nations. However, over time, Kazakhstan, under Soviet totalitarianism, was compelled to change its national anthem multiple times to align with the prevailing political context. In contrast, Mehmet Akif Ersoy's national anthem has been passed down unchanged for a century, testament to his diligent work and sharp intellect. This enduring legacy is a source of pride for both Turkey and Kazakhstan.

The centenary of the Turkish national anthem, İstiklâl Marşı, written by Mehmet Akif Ersoy, stands as a testament to the resilience and enduring spirit of the Turkish nation. It continues to inspire and evoke national pride, bridging the past with the present and future. The anthem remains a significant cultural and historical artifact, symbolizing the unity and steadfastness of the Turkish people through generations.

TÜDAD - CİLT 7 - SAYI 3 - TEMMUZ 2024